Громадянська освіта

10 клас

інтегрований курс, рівень стандарту

Видавництво Літера

УДК 3:314/316 (161.2)
Г49

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(Наказ МОН України від 31.05.2018 № 551)

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено.

Автори:
ВЕРБИЦЬКА Поліна Василівна, ВОЛОШЕНЮК Оксана Валеріївна,
ГОРЛЕНКО Ганна Олексіївна, КЕНДЗЬОР Петро Іванович,
КОЗОРОГ Олександра Геннадіївна, МАРКУСЬ Наталія Іванівна,
МАХУН Людмила Петрівна, ПЕДАН-СЛЄПУХІНА Ольга Леонідівна,
РАТУШНЯК Святослав Петрович, СИТНИК Елла Василівна

Г49 **Громадянська** освіта (інтегрований курс, рівень стандарту) : підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти / П. В. Вербицька, О. В. Волошенюк, Г. О. Горленко та ін. – Київ : Літера ЛТД, 2018. – 224 с.
ISBN 978-966-178-973-8

УДК 3:314/316(161.2)

Навчальне видання

ГРОМАДЯНСЬКА ОСВІТА
(інтегрований курс, рівень стандарту)
Підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти
Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено.

Відповідальна за видання О. О. Бородіна

У підручнику використано ілюстративний матеріал з Української Вікіпедії
(https://uk.wikipedia.org/wiki/Українська_Вікіпедія).
Усі матеріали в підручнику використано з навчальною метою.

Підп. до друку 22.08.2018. Формат 70x100/16. Папір офсетний. Друк офсетний.
Ум. друк. арк. 18,2. Обл.-вид. арк. 23,48. Наклад 56 309 пр. Зам.

Видавництво «Літера ЛТД».
Україна, 03057, м. Київ, вул. Нестерова, 3, оф. 508. Тел. для довідок: (044) 456-40-21.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 923 від 22.05.2002 р.

Віддруковано у ТОВ «Фактор-Друк».
61030, м. Харків, вул. Саратовська, 51, тел. (057) 717-51-85.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ХК № 120 від 21.10.2004 р.

ISBN 978-966-178-973-8

© Вербицька П. В., Волошенюк О. В., Горленко Г. О.,
Кендзьор П. І., Козорог О. Г., Маркусь Н. І.,
Махун Л. П., Педан-Слєпухіна О. Л.,
Ратушняк С. П., Ситник Е. В., 2018
© «Літера ЛТД», 2018

ВСТУП

Слово до читача

У ваших руках – один із перших підручників нового інтегрованого курсу «Громадянська освіта». Сьогодення – це час нових знань, креативних рішень і, що найважливіше, – реальних дій. Цей курс – цікава інформація, жваві дискусії, корисний досвід для теперішнього життя та нашого майбутнього.

Запропонований підручник надає не лише необхідні знання про демократію, права людини, успішну комунікацію громадян між собою і з державою. Нашою метою було створення підручника, що навчає, як розбудовувати і зміцнювати демократію в Україні загалом, а також у вашому найближчому оточенні – у школі, де ви вчитеся, на вулиці чи в місцевій громаді. Ідеться про зміни, які кожен і кожна з нас має впроваджувати щодня, діючи усвідомлено і компетентно.

Ключове слово у підручнику – **демократія**. Ми виходили з того, що демократія – багатовимірне явище, яке в кожній країні набуває свого завершеного вигляду тільки завдяки спільним зусиллям. Саме тому в основу вашого навчання покладено формат 3D, що передбачає тривимірну перспективу певного об'єкта:

ДУМАЄМО – розвиток критичного мислення – Я можу самотужки зрозуміти й оцінити.

ДБАЄМО – розвиток громадянського патріотизму – Я вмію співвідносити власні інтереси з інтересами громади, суспільства, держави.

ДІЄМО – формування активної громадянської позиції – Добробут моєї країни і моїх співгромадян залежить від мене та моїх дій.

Відповідно до навчальної програми зміст курсу викладено за принципом поступового розширення спектра громадянських здатностей, які забезпечують ваше активне залучення як молодих громадян до висловлювання власних суджень, обговорення проблем, дослідження і розв'язання практичних завдань суспільного життя.

Змістова структура та дизайн кожного розділу розроблені так, щоб провести вас через дослідження важливих суспільних понять та їхньої взаємодії у різних контекстах – особистісному, місцевому, національному і глобальному.

Запропонований підручник з громадянської освіти складається із 7 розділів, кожен з яких розкриває новий аспект та особливості взаємодії людини в демократичному суспільстві.

Ми сподіваємося, що цей підручник стане вашим добрим порадником у щоденному житті та допоможе не тільки набути необхідних знань, а й практично ними скористатися, діяти і змінювати життя на краще у своєму найближчому оточенні, школі, місцевій громаді.

Цей підручник допоможе вам навчитися критично оцінювати дійсність, обстоювати свої погляди і прислухатися до чужих аргументів, знаходити порозуміння, об'єднуватися з однодумцями та діяти задля досягнення спільної мети. Тобто стати справжніми громадянами.

Як працювати з підручником

Кожне заняття визначає окрема тема, що є складовою певного розділу. Теми та розділи курсу включають такі елементи:

1. **Вступ до теми**, що містить її короткий опис, основні поняття, з якими ви зможете ознайомитися.
2. **Ключові здобутки** в опануванні теми містять три важливі складові вашого навчання, втілюючи тривимірність громадянської компетентності:

   Досліджуємо сутність певної суспільної проблеми чи явища.

   Розуміємо чинники, що впливають на їхній характер.

   Діємо, спрямовуючи свою активність на актуалізацію чи розв'язання певної суспільної проблеми.
3. Вивчення кожної теми починається з **мотиваційної вправи**, за допомогою якої ви маєте можливість актуалізувати свої знання чи досвід із певної проблеми.
4. Теми складаються з кількох **модулів**, кожен із яких присвячено розгляду конкретної суспільної проблеми, явища. Ми подаємо в підручнику мінімум авторського тексту, розраховуючи на вашу самостійну дослідницьку діяльність.
5. Різноманітні **рубрики**: «Аналізуємо ситуацію», «Розглядаємо та обговорюємо», «Громадянська активність», «Порівнюємо та обмінюємося думками», «Досліджуємо та обговорюємо», «Обговорюємо» (у парах, групах), «Дискусія» (у класі) – допомагатимуть вам краще засвоювати матеріал, організовувати роботу в групах тощо.
6. У кінці кожної теми є рубрика **«Застосуйте набуті знання та досвід»**, завдання з якої ви можете виконувати як у школі, так і вдома. Творча діяльність надає вам можливість практично втілювати свої знання, розвивати різні уміння й навички (наприклад, створити плакат, колаж, провести опитування, дослідити проблему в інтернеті тощо).
7. У підручнику ви матимете змогу не лише ознайомлюватися з веб-ресурсами, а й за допомогою світової павутини творчо працювати в рубриці **«Веб-активність»**.
8. Набуті впродовж вивчення певного розділу вміння і навички ви зможете закріпити на практичних заняттях **«Майстерня громадянина»**, розміщених у кінці кожного розділу підручника.
9. Наприкінці розділів є **«Картка підсумкового оцінювання»**, що містить різні форми контролю здобутих під час вивчення усіх тем розділу знань і навичок (контрольні тести і завдання).

Особистість та її ідентичність 1

Тема 1.1. ЩО ТАКЕ ІДЕНТИЧНІСТЬ

Досліджуємо характеристики, які визначають сутність ідентичності людини, та чинники, які впливають на її формування.

Розуміємо багатогранну природу ідентичності людини (етнічну, гендерну, релігійно-конфесійну, вікову, професійну, громадянську тощо).

Діємо, аналізуючи ситуації, що стосуються власної ідентичності; представляємо досвід становлення ідентичності на прикладі відомих в Україні та світі людей.

Модуль 1 Що таке ідентичність і як вона формується

- **Ідентичність** – невіддільна характеристика людини, що виявляється, з одного боку, у визнанні своєї унікальності, а з іншого – у відчутті належності до певної спільноти.
- **Особистісний рівень ідентичності** – це набір індивідуальних ознак, які зумовлюють унікальність людини.
- **Соціальний рівень ідентичності** – усвідомлення й дотримання людиною норм і очікувань соціального середовища, у якому вона перебуває.

Після народження ми поступово набуваємо певних, притаманних лише нам, ознак. З волі батьків, родичів отримуємо ім'я та прізвище. Проживаючи у певному населеному пункті, стаємо його мешканцями. А ще культурне середовище, навчання, робота, громадська активність, стосунки з родичами, друзями, колегами допомагають нам сконструювати особисте «Я». Ідентичність і є результатом цього складного та багатовимірного процесу. Становлення ідентичності триває впродовж усього життя.

У структурі ідентичності розрізняють два рівні – особистісний і соціальний. Особистісний стосується індивідуальних характеристик людини; соціальний рівень виявляє солідарність людини з ідеалами, цінностями, стандартами різних соціальних груп і спільнот, до яких вона належить у різні життєві періоди.

Окремі елементи ідентичностей різних індивідів можуть бути подібними одні до одних, проте кожна людина є неповторною, тому що ідентичність – це мінлива комбінація різних елементів, яка вказує одночасно на унікальність особистості та на її належність до різних спільнот.

Досліджуємо та обговорюємо

Рівні ідентичності

Розгляньте зображення, на якому подано широкий спектр елементів ідентичності, що можуть бути притаманні людині.

1. Наведіть ознаки кожного з компонентів цієї схеми.
2. Які з поданих рівнів ідентичності є змінними, а які змінити неможливо?
3. Чи всі елементи ідентичності представлені у схемі? Додайте власні варіанти.
4. Спробуйте проаналізувати ідентичності представників/представниць своєї родини й пояснити причину спільного та відмінного в їхніх ідентичностях.

Модуль 2 Ідентичність змінювати (не) можна

- **Криза ідентичності** – феномен тимчасової втрати особистісних орієнтирів.
- **Самовизначення** – усвідомлення людиною своєї соціальної сутності, свого місця в суспільстві; це особистісна здатність людини бути вільною та готовність брати на себе відповідальність за здійснюваний вибір.
- **Ідентифікація** – процес емоційного та/або свідомого самоототожнення людини з іншою людиною, групою людей, засвоєння цінностей і норм тієї спільноти, до якої вона належить чи прагне належати.
- **Самоідентифікація** – одна з потреб людини, що усвідомлює себе частиною групи, по-перше, активно прагнути до самовираження, а по-друге, оцінювати свою поведінку відповідно до власних ціннісних орієнтирів.

Ідентичність – динамічна, мінлива конструкція, яку людина формує впродовж усього життя. Деякі елементи ідентичності є порівняно сталими, наприклад фізичні характеристики індивіда, етнокультурне походження. Втім, більшість складових ідентичності є змінними. За певних життєвих обставин деякі елементи втрачають свою актуальність для людини, їм на зміну приходять інші. Свобода вибору у формуванні власної ідентичності є засадничою умовою дотримання прав людини. Кожен індивід має право змінювати й моделювати складові своєї ідентичності задля формування стійких зв'язків із навколишнім світом, набуття нового досвіду та ознайомлення з надбаннями інших соціальних груп і культур.

Аналізуємо ситуацію

Родинне дерево

Ознайомтеся із зображенням родинного дерева. Проаналізуйте ситуації взаємодії різних ідентичностей на прикладі представників кожного з поколінь родини. Для кращого розуміння дайте відповіді на поставлені запитання.

1. Де могли зустрітися батьки Олександра та Оксани? Чи були обидва шлюби типовим явищем для культур, із яких походили ці пари? Якими мовами вони спілкувалися у своїх сім'ях?
2. Де могли познайомитись їхні діти – Олександр та Оксана? Які складові ідентичності вони обрали?
3. Які є припущення щодо ідентичностей Валентини та Марка? Яких ідентичностей можуть набути діти Валентини та Марка, коли створять власні сім'ї?
4. Які чинники впродовж життя людини впливають на формування її ідентичності? Чому ідентичність змінюється? Чи може ідентичність залишатися абсолютно незмінною?
5. Складіть «непросту історію» формування людських ідентичностей на прикладі власної родини чи знайомих вам людей.

- **Самовираження** – потреба людини, її бажання стати більшим, ніж вона є, стати усім, на що вона спроможна.
- **Совість** – усвідомлення і почуття моральної відповідальності за свої поведінку і вчинки перед собою, людьми, суспільством. Совість схожа на ідеальне «Я», яке не завжди збігається з «Я» реальним.

Отже, формування власної ідентичності – це справа усього життя кожної людини. Певні елементи ідентичності ми переймаємо від своїх рідних, оточення, від людей, яких поважаємо. Результат може задовольняти нас, але не подобатися іншим. Наприклад, рідні можуть не розділяти захоплення дитини певною молодіжною субкультурою. Та згодом і нас самих уже не влаштовує сконструйована раніше ідентичність. Ми можемо

■ **Особиста гідність** – синонім понять «честь» і «репутація». Вона може змінюватися залежно від наших вчинків і того, як їх оцінює суспільство.

відчувати розчарування через те, що деякі елементи не відповідають часу, суперечать набутим цінностям, обмежують перспективи розвитку. Феномен тимчасової втрати особистісних орієнтирів дослідники називають **кризою ідентичності**. Найчастіше кризи ідентичності трапляються у підлітковому віці. Втім, у цьому віці існує і більше можливостей для їхнього подолання, як-от: спілкування з друзями, заняття спортом, волонтерство, громадська активність. Найважливішим є те, що, долаючи кризу, ми продовжуємо творити власну ідентичність.

Ранній юнацький вік вважають найкращим часом для **самовизначення** людини, коли вона намагається окреслити свій життєвий шлях, зокрема, обираючи професію, визначаючи необхідний рівень освіти, місце проживання, оточення, напрями й перспективи самореалізації, розвитку й зростання. Це спонукає нас, з одного боку, до усвідомлення себе членом суспільства, а з іншого – до розуміння власної унікальності, своїх інтересів та здібностей, що задають вектор саме нашому життєвому шляху, наповнюючи його сенсом. Уникнути **ідентифікації** та **самоідентифікації** – як тривалого процесу пошуку та сприйняття себе через «іншого» – неможливо. Ми відчуватимемо водночас свою цінність і свої обмеження. **Совість** і **почуття особистої гідності** мають стати нашими першими життєвими орієнтирами.

Модуль 3 Ідентичність у добу глобалізації: загроза чи нові можливості

■ **Глобалізація** – процес усесвітньої економічної, політичної і культурної інтеграції та уніфікації.

Ви вже знаєте, що зміни в суспільстві, в особистому житті людини можуть суттєво вплинути на її ідентичність. Дуже яскраво це виявляється у сучасному глобалізованому світі. Багато людей ведуть схожий спосіб життя, послуговуються однаковими комп'ютерними програмами, слухають одні й ті самі музичні твори, користуються продукцією відомих світових брендів. Сьогодні глобалізація вийшла за межі економіки й охопила майже всі сфери суспільного життя. Глобалізоване суспільство уніфікується.

Водночас у добу глобалізації у людей виникає прагнення зберегти свою індивідуальність, і це виявляється у посиленні інтересу до рідної культури, традицій, релігії, а також проявів своєї неповторності у способі життя, стилі одягу, організації дозвілля. Інтеграція у нову спільноту не означає втрати особливих, найсуттєвіших рис власної ідентичності. Людей, які цінують рідну культуру, пишаються своїм походженням, бережуть рідну мову, пам'ятають історію, завжди поважають, до їхньої думки дослухаються.

Ідентичність – це не лише усвідомлення людиною самої себе, а й того, як її сприймають інші.

Обговорюємо

Квітка Цісик: «Я мріяла, що в Україні мене почують»

Квітка Цісик (*англ.* Kvitka Cisyk або Kacey Cisyk, 1953–1998) – американка українського походження, оперна і блюзова співачка, виконавиця українських народних і популярних пісень.

1. За наведеним QR-кодом ознайомтесь зі статею Ірини Власенко «Квіти не ростуть на чужині» про життєвий та творчий шлях співачки.
2. Що, на вашу думку, спонукало відому американську співачку, яка активно працювала в англомовному світі реклами, радіо і телебачення, виконувати українські пісні?

Громадянська реклама

Будь собою, інші ролі вже зайняті.

Оскар Вайльд

Модуль 4 Що означає бути громадянином/громадянкою України?

- **Громадянство** – стійкий юридично визначений правовий зв'язок між особою і певною державою, що визначає їхні права та обов'язки.
- **Громадянськість** – усвідомлення власної ролі в житті суспільства, активне прагнення до вдосконалення, розвитку держави відповідно до демократичних засад і цінностей.
- **Політична нація** – сукупність громадян певної держави, які незалежно від їхнього соціального статусу, етнічної чи конфесійної належності та інших соціокультурних відмінностей мають однакові права участі в демократичних процесах, об'єднані почуттями солідарності й патріотизму.

Громадянський вимір ідентичності передбачає усвідомлення себе громадянином, представником своєї держави, частиною громадянського суспільства, а не лише певної етнічної спільноти. Він пов'язаний з розумінням української нації як політичної спільноти. Україна – багатокультурна держава. Білоруси, вірмени, греки, євреї, молдавани, росіяни, поляки, татари, угорці та інші етноси, які народилися чи живуть на території України, є громадянами держави Україна і саме тому можуть ідентифікувати себе «українцями», як і етнічні українці.

Засадничими для формування ідентичності, що охоплює і громадянський вимір, є не лише правова належність до тієї чи іншої країни, держави (громадянство як формальний статус), спільне походження чи подібний спосіб життя, а й відносини взаємного визнання. Громадянська складова ідентичності притаманна членам суспільства, орієнтованого на загальнолюдські, демократичні цінності й здатного до самоорганізації. Вона забезпечує згуртованість суспільства, визначає зв'язки солідарності між його членами, є важливим чинником громадянської активності та демократичної участі людини. У цьому сенсі громадянський вимір ідентичності є рушієм, що забезпечує поступ демократичних процесів.

Обговорюємо

Українська ідентичність

1. Розгляньте запропонований перелік складових української ідентичності. Які з перелічених ознак, на вашу думку, є важливими, а які – другорядними?
2. Які інші ознаки громадянина України ви б додали?

	Важливо	Неважливо
Народитися в Україні		
Мати батьків – етнічних українців або хоча б одного з них		
Розмовляти українською мовою		
Бути християнином/християнкою		
Дотримуватися українських традицій		
Поважати українську культуру		
Знати історію України та вміти її аналізувати		
Мати українське громадянство		
Відзначати державні свята		
Брати участь у виборах		
Не порушувати соціальних норм і законів		
Захищати свою країну		
Бути громадсько активною особистістю (волонтерство, ініціативи у місцевій громаді, благодійництво тощо)		

Досліджуємо та обговорюємо

Преамбула Конституції України

«Верховна Рада України від імені Українського народу – громадян України всіх національностей, виражаючи суверенну волю народу, спираючись на багатовікову історію українського державотворення і на основі здійсненого українською нацією, усім Українським народом права на самовизначення…»

1. Як ви розумієте поняття «український народ», «громадяни України», «українська нація», що наведені в Преамбулі Конституції України?

Михайло Грушевський «Хто такі українці і чого вони хочуть»

Ознайомтеся з цитатою Михайла Грушевського.

1. Хто, на думку автора, може вважати себе українцем?
2. Чи можуть представники різних етнічних груп, які проживають на території України, вважати себе українцями?

«Передусім, розуміється, [Українцями є] всі ті, хто зроду Українець, родився і виріс з українською мовою на устах і хоче тепер іти спільно з своїм народом, з усіма свідомими синами українського народу, які хочуть працювати для його добра, боротися за його свободу і кращу долю.

Але не тільки хто природжений Українець, а також і всякий той, хто щиро хоче бути з Українцями, і почуває себе їх однодумцем, товаришем, членом українського народу, бажає працювати для його добра. Якого б не був він роду, віри чи звання – се не важно. Його воля і свідомість рішає діло».

Михайло Грушевський.
«Хто такі українці і чого вони хочуть»

Усі ми з вами – громадяни України. Для того, щоб життя наших близьких і друзів стало кращим, а країна, в якій ми народилися і живемо, була багатою і квітучою, потрібні зусилля кожного з нас. Від нас залежить, чи стане наша держава економічно і соціально розвиненою, з високим рівнем життя її громадян.

Досліджуємо та обговорюємо

Українська хартія вільної людини

Ознайомтеся з фрагментами тексту «Української хартії вільної людини», що наведений нижче. Повний текст «Хартії» ви можете прочитати за наведеним QR-кодом.

«Ми, учасники Ініціативної групи «Першого грудня», укладаємо цю Хартію, щоб висловити те, як бачимо життєві орієнтири для нашого суспільства, і водночас дати поштовх до об'єднання всіх людей, які хочуть доброго й гідного життя в Україні і навколо неї...

Наша Хартія – це вибір «бути». Особистий і колективний.
Бути вільними людьми.
Бути успішним народом і державою.
Бути вільними серед вільних».

В'ячеслав Брюховецький, Богдан Гаврилишин, Семен Глузман,
Володимир Горбулін, кардинал Любомир Гузар, Іван Дзюба,
Мирослав Маринович, Мирослав Попович, Євген Сверстюк,
Вадим Скуратівський, Ігор Юхновський

БУТИ СПРАВЖНІМ УКРАЇНЦЕМ ОЗНАЧАЄ

Бути вільною людиною

Бути вільною людиною – це насамперед означає брати на себе відповідальність. Не можна вимагати від когось виконання його обов'язків, не виконуючи власних.

Бути активним громадянином

Бути активним громадянином означає усвідомлювати життєву необхідність демократичного розвитку держави.

Любити

Наша любов означає спільне національне утвердження української мови, яка й визначає обличчя України та нашого народу у світі.

Мислити

Мислити означає ламати стереотипи. Мислити означає працювати, читати і творити, відповідаючи на дух та потреби часу.

Бути господарем

Наше головне суспільне завдання – відновити в українців почуття господаря, чиїми фундаментальними рисами є відповідальність за себе, своїх близьких і простір свого життя.

Бути лідером

Успіх повинен бути заслуженою винагородою за працю, і цей принцип мусить увійти в наше життя як норма здорового й справедливого суспільства.

Бути відкритим суспільством

Бути відкритим суспільством означає бути спільнотою, переконаною у великій цінності людського життя і демократичного устрою.

З «Української хартії вільної людини»

Застосуйте набуті знання та досвід

1. Чому громадянська ідентичність є важливою для людини? Обґрунтуйте свою думку.
2. Що для вас означає бути українцем/українкою? Назвіть ситуації, коли варто пишатися тим, що ми – українці. Чи бували у вашому житті випадки, коли ви соромились того, що є українцем чи українкою?
3. Знайдіть в інтернеті приклади успішних українців/українок. Представте декілька історій успіху в класі.

Тема 1.2. ЯК СОЦІАЛІЗАЦІЯ ДОПОМАГАЄ НАМ ЗНАЙТИ СВОЄ МІСЦЕ В СУСПІЛЬСТВІ

Досліджуємо, як знайти своє місце в суспільстві, роль сім'ї у формуванні особисті та особливості молодіжних субкультур.

Розуміємо, що наша успішна соціалізація як громадян творить долю держави. Вчимося розуміти природу молодіжних субкультур та їхній вплив на становлення особистості.

Діємо, створюючи власний графік соціалізації, знаходимо найкращі варіанти для успішної соціальної адаптації молодих людей.

Модуль 1 Що таке соціалізація та які її етапи

Соціалізація – процес входження індивіда в суспільство, засвоєння і відтворення соціального досвіду, опанування системи соціальних ролей для взаємодії на основі соціальних норм.

Усі ми живемо у суспільстві та щодня контактуємо з людьми, які нас оточують: засвоюємо нагромаджені знання і досвід інших, налагоджуємо стосунки, пробуємо себе в різних ролях, вчимося самі й навчаємо інших – тобто соціалізуємося. Ми є частиною суспільства, а отже, шукаємо у ньому своє місце. Важливо зрозуміти свою роль у суспільстві, щоб бути максимально корисним.

Розглядаємо та обговорюємо

Характер соціалізації

Розгляньте світлини та поміркуйте, який характер соціалізації зображено на них.

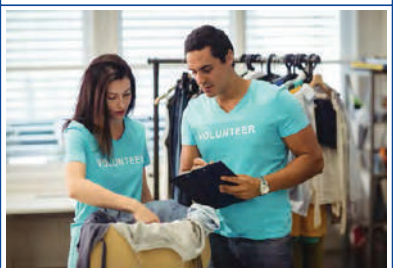

Перебуваючи під впливом соціуму, людина виступає як об'єктом (сприймаючи вплив інших), так і суб'єктом соціалізації, виявляючи активність і самореалізуючись у середовищі, в якому живе. Людина як суб'єкт соціалізації створює і передає іншим власний досвід (знання про життя, суспільство й відносини між людьми). Під час такого двостороннього процесу індивід успішно соціалізується.

Соціалізація – це безперервний процес, що триває усе життя людини. Її рівень залежить від віку, місця проживання, кола інтересів та професійних потреб і навичок. З часом ми досягаємо найвищого рівня соціалізації. Найчастіше це трапляється у зв'язку з кар'єрним зростанням та припадає на активний період нашого життя у молодому або ж зрілому віці.

Досліджуємо та обговорюємо

Етапи соціалізації

Ознайомтеся з основними етапами соціалізації людини впродовж життя. Визначте, які з перелічених агентів соціалізації є найвпливовішими на певному етапі.

Раннє дитинство	Члени сім'ї, родина
Дитинство	Вчителі
Молодший шкільний вік	Однокласники
Підлітковий період	Друзі
Юність	Колеги
Дорослий вік	Сусіди
Літній вік	Знаменитості

1. Чи однаковим буде процес соціалізації різних людей однієї вікової групи?
2. Які життєві суспільні чи індивідуальні чинники впливають на рівень соціалізації особистості? Розробіть особистий графік соціалізації.

Модуль 2 Що таке соціальні норми та соціальні ролі

- **Соціальними нормами** вважають усталені в суспільстві правила поведінки та співжиття, необхідні для здійснення спільних узгоджених дій.
- **Інститути соціалізації** – суспільні утворення (установи, групи), в яких особистість набуває соціального досвіду, переймає певні норми й цінності.
- **Агенти соціалізації** – представники інститутів соціалізації, що в різних сферах життя взаємодіють із людиною і допомагають опановувати соціальні ролі й норми.

Під час взаємодії у суспільстві люди постійно застосовують різні моделі поведінки – виконують певні соціальні ролі. Зазвичай людина поєднує в собі декілька соціальних ролей: сина/доньки, друга, колеги, наставника та ін.

Соціальні групи й суспільство загалом не можуть існувати без норм, що регулюють їхнє життя. Це можуть бути правила поведінки у школі, ставлення до людей похилого віку, правила дорожнього руху тощо. Існують різні норми, одні з яких регулюють життя малих соціальних груп – сім'ї, класу, а інші – охоплюють великі групи (країна, етнос, релігійні групи тощо).

Обговорюємо

Соціальні ролі – соціальні норми

Ознайомтесь із визначеннями.

Розподіліть ознаки, що вказують на опанування людиною соціальних ролей і норм.

А. Соціальні ролі	**Б.** Соціальні норми
	Вивчення мови ➡ Поведінка в театрі Учень у школі Навчання в школі Батьківська турбота Захист Вітчизни Донька Громадянин

1. Наведіть приклади соціальних норм, знань і ролей, які ви засвоїли.
2. У яких випадках деякі приклади можуть належати до обох варіантів?

Становлячи частину суспільства, ми постійно взаємодіємо з різними групами, організаціями, що є інститутами соціалізації. Представників цих інститутів ми називаємо агентами соціалізації.

Модуль 3 Як сім'я впливає на успішність соціалізації індивіда

Сім'я – спільнота, членів якої об'єднують родинні зв'язки та здійснення спільної життєдіяльності.

Сім'я становить основу суспільства. В ній закладаються і передаються поміж поколіннями культурні традиції, цінності, звичаї, норми. Саме в сім'ї ми опановуємо основні життєві цінності та принципи, які неодмінно впливають на формування нашої ідентичності. Це перший і головний інститут соціалізації, через який ми упродовж життя засвоюємо основні соціальні знання та цінності, набуваємо вмінь, необхідних для життя в суспільстві.

Сім'я є тим середовищем, у якому ми можемо отримати підтримку та пережити особисті періоди кризи, вчимося будувати партнерські стосунки. З огляду на це варто пам'ятати, що існують різні моделі сім'ї, і кожна формує власний спосіб життя, свою мікрокультуру та може трансформуватися з часом і зміною обставин. Отже, сім'я – це мініатюрна модель суспільства, клітина, з якої складається будь-яка держава.

Порівнюємо та обмінюємося думками

Моделі сім'ї

Розгляньте різні моделі сім'ї та спробуйте пояснити особливості кожної.

Повна (нуклеарна)
Неповна
Розширена
Багатодітна

Сім'я передає нам уявлення про всі основні сфери життєдіяльності, виконуючи такі важливі функції:

1. Як ви розумієте значення кожної з функцій сім'ї?
2. Які додаткові функції сім'ї ви можете назвати?

Модуль 4 Молодіжні субкультури – що це?

Молодіжна субкультура – об'єднання молоді в малі соціальні групи, що мають власні елементи ідентифікації.

Інтегруючись у суспільство, юна особа найчастіше шукає подібних собі за віком та цінностями, може бунтувати проти норм дорослого суспільства і приєднуватись до певних субкультур. Серед ровесників-однодумців молоді люди самовизначаються і вчаться комунікувати в комфортній для них атмосфері.

1943–1963 рр.	1963–1984 рр.	1985–1999 рр.	від 2000 рр.
Бебі-бум	Покоління X	Покоління Y	Покоління Z

Веб-активність

Ознайомтеся з теорією поколінь, що її розробили Вільям Штраус і Ніл Хоув. Знайдіть інші підходи щодо класифікації поколінь.

1. Що, на вашу думку, має найбільший вплив на формування поколінь?
2. Чи ідентифікуєте ви себе з поколінням центеніалів?
3. Чого центеніали можуть навчити дорослих?

Покоління Z. Центеніали

Навчання. Інтердисциплінарний підхід (вивчення декількох предметів одночасно й паралельно). Миттєва орієнтація в безмежності інформації.

Увага. Гіперактивні, швидко й остаточно приймають рішення. Візуали краще сприймають інформацію в зображеннях і схемах.

Безпека. Цінують стабільність, спокій і добробут, виступають за безпечне життя та широке застосування інтернет-технологій.

Комунікація. Толерантні у ставленні до інших. Не люблять самотності, прагнуть до онлайн-спілкування.

Матеріальна сфера. Задовольняються мінімумом речей – купують лише якісне і переважно в онлайн-магазинах.

Здоров'я. Виступають проти шкідливих звичок. Турбуються про своє здоров'я.

Робота. Прагнуть мати власну справу, що дає задоволення, прибуток і не забирає багато часу.

Сім'я. Люблять свою родину. Прагнуть створити міцну сім'ю.

Головною проблемою соціалізації молоді в перехідному віці є рольовий конфлікт поколінь, а також криза самовизначення (ідентичності): вони вже вийшли з дитячого віку, але ще не прийняті у світ дорослих.

Досліджуємо та обговорюємо

Піраміда пріоритетів

Спробуйте розмістити в рейтинговому порядку (1, 2, 3...) причини, які спонукають молоду людину до вибору певної субкультури (від найбільш значущих до менш важливих). У виборі керуйтеся власними відчуттями, досвідом друзів або знайомих.

- ☐ бажання самоствердитись, привернути увагу
- ☐ виклик сім'ї через непорозуміння
- ☐ небажання бути як усі, протест
- ☐ проблема ідентифікації
- ☐ пошуки однодумців, спільні інтереси
- ☐ данина моді
- ☐ вплив вулиці
- ☐ ваш варіант (напишіть)

1. Ознайомтеся з відповідями вашого сусіда/сусідки по парті.
2. Які очікування можуть бути у молодих людей від належності до певної субкультури?

Субкультура формує особливий мікросвіт молодих людей зі своїми правилами, етичними нормами, канонами. Це своєрідна демоверсія перед входженням у дорослий світ. Існують різні види субкультур. Пропонуємо ознайомитися з деякими з них.

Байкери	Виживальники	Хіпстери	Готи
Геймери	Групі	Неформали	Емо
Клабери	Рольовики	Металісти	Панки
Фурі	Хакери	Сіпанки	Хардлайнери

Застосуйте набуті знання та досвід

1. Знайдіть фото й малюнки, які зображують різні субкультури.
2. Цікаву інформацію про молодіжні субкультури можна отримати також за QR-кодом.
3. Поміркуйте, в чому причина такого різноманіття субкультур.

Тема 1.3. ЦІННІСНІ ОРІЄНТИРИ – ОСНОВА ЖИТТЄВОГО ВИБОРУ ТА УСПІШНОЇ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

Досліджуємо роль суспільних цінностей у житті людини та соціуму.

Розуміємо, що поза суспільством людина не зможе стати особистістю, самовизначитися та самореалізуватися.

Діємо, формуючи палітру особистих цінностей, орієнтуючись на ціннісні пріоритети демократичного суспільства, поважаючи права людини.

Модуль 1 Що таке цінності та як їх обирати й оберігати

- **Цінності** – особистісна та соціально-культурна значущість для людини певних категорій, процесів і явищ. Це те, у що ми віримо й чого прагнемо. Це наші переконання.
- **Загальнолюдські цінності** у демократичному суспільстві – це сукупність універсальних моральних стандартів, а саме: свобода, гідність, рівність, справедливість, довіра, толерантність, права людини, солідарність та ін.

Цінності – це щось дуже важливе, значуще для людини, те, що мотивує її поведінку. У різних життєвих ситуаціях одні з нас ставлять на перше місце сім'ю, другі не уявляють доброї долі без кар'єрного зростання, треті – віддають перевагу особистим інтересам. Вибір завжди ґрунтується на ціннісній основі. Сконструйована ціннісна матриця стає для людини визначальною у процесі ідентифікації, налагодження суспільних відносин і здійснення соціальних практик. У разі правильного визначення ціннісних пріоритетів кожен може сподіватися на особисте зростання, досягнення задоволення від життя, успіх. Цінності – це мірило людського щастя. Руйнування усталеної системи цінностей деякі люди сприймають як втрату сенсу власного життя.

Досліджуємо та обговорюємо

Життєві цінності

1. Ознайомтеся з наведеними на наступній сторінці життєвими цінностями людини. Доповніть перелік. Оберіть три найважливіші, на вашу думку, цінності.
2. Обговоріть з однокласниками/однокласницями три цінності, які набрали відповідно найбільшу і найменшу кількість голосів, і чому, на вашу думку, так трапилося.

У процесі самовизначення кожна людина формує власні життєві орієнтири, що базуються на цінностях, які визнано суспільством і державою.

Зазвичай розрізняють: **індивідуальні цінності** (такі, що важливі для конкретного індивіда); **групові** (які мають значення у життєдіяльності колективу) та інтегрувальні, визначальні – **загальнолюдські**.

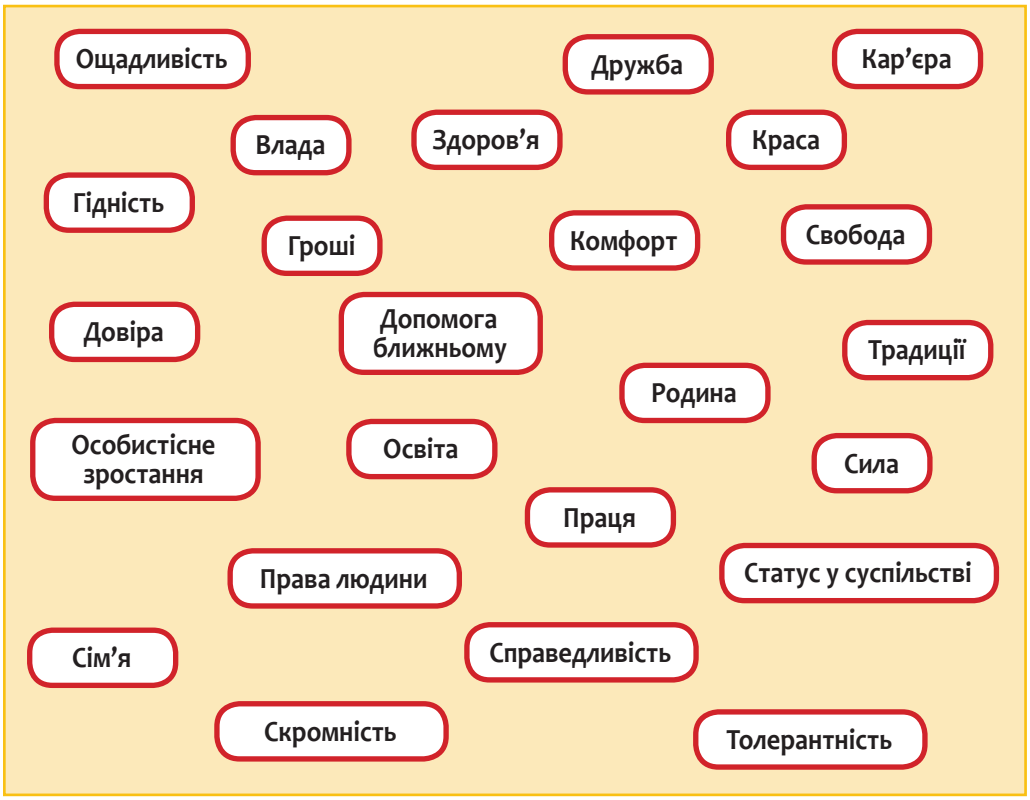

Аналізуємо ситуацію

Цінності нової України

«Сьогодні нам потрібні спільні ціннісні орієнтири, що зможуть об'єднати й повести українське суспільство вперед, разом, долаючи економічні й соціальні виклики», саме такою була ідея організаторів проекту «Цінності нової України» (2015).

Свобода

Говорячи про *свободу*, ми маємо на увазі ті сфери життя людини, у які не повинна втручатися держава. Тому свобода вимагає від людини свідомої відповідальності за власне життя, за життя, безпеку та добробут своєї родини, а також безпечне, комфортне середовище для оточення. Де усвідомлюють відповідальність, там поважають людську гідність, там кожна людина є найважливішою суспільною цінністю.

Солідарність

В Україні й надалі співіснуватимуть різні соціокультурні групи, різні ідентичності. У різноманітності – наша сила. Формування спільної національної свідомості, спільних цінностей, спільного виміру громадянської ідентичності починається

із солідарності, тобто почуття співпереживання, прагнення до взаєморозуміння, співпраці між різними спільнотами, самовіддачі заради братерства, суспільної довіри. Без солідарності неможлива жодна перемога.

Україна й далі йтиме шляхом толерантної та миролюбної держави, для якої важливим є добросусідство. Однак українці завжди цінуватимуть незалежність, суверенність, поважатимуть мужність, самовідданість, жертовність. Ніхто не має права нам загрожувати. Ми боронитимемо свою землю та свободу, як це робили наші героїчні предки.

Економічне процвітання

Запорукою економічного процвітання є ефективна економічна політика держави, високий рівень економічної свободи, суспільне засудження корупції, запит на професіоналізм, чесну працю. Ми маємо розвивати індивідуальне підприємництво. Як результат – багата держава з високим рівнем життя громадян.

Дискусія

1. Проаналізуйте наведений перелік найважливіших соціокультурних цінностей, що сприяють консолідації українців.
2. Віднайдіть у тексті аргументи, які, на вашу думку, є найважливішими для сучасної України. Які цінності ви б додали до переліку?

Модуль 2 На шляху становлення та самореалізації особистості

Самореалізація особистості – особливий процес взаємодії зі світом, який здійснюється за допомогою творчого саморозкриття, реалізації потенційних можливостей, здібностей і талантів.

Природа створює людину, а суспільство її формує. Кожна особистість прагне відшукати своє місце у суспільстві, самоствердитися, активно використовуючи власні здібності та знання, тобто самореалізуватися. Вчені вважають, що самореалізація є фундаментальною потребою особистості й починається з визначення мети.

Дискусія

1. Оберіть для себе найактуальнішу мету і спробуйте:
   - визначити конкретні кроки для її досягнення;
   - передбачити можливі ризики;
   - прорахувати необхідні ресурси;
   - уявити коло людей, до яких можна звернутися по допомогу чи за порадою.
2. Поміркуйте, які ще знання, уміння, навички потрібні людині, щоб реалізувати себе в житті.
3. Складіть власний «рецепт успіху», поклавши в його основу ті ціннісні категорії, які вам найбільше імпонують.

- **Соціальна мобільність** – соціальні переміщення, що супроводжуються зміною соціального статусу індивіда або групи.
- **Креативність** – творчі здібності індивіда, що характеризуються здатністю до продукування принципово нових ідей і входять у структуру обдарованості як незалежний фактор.
- **Адаптація** – безперервний процес активного пристосування людини до постійно мінливих умов соціального середовища і професійної діяльності.

Сучасне суспільство змінюється дуже швидкими темпами. Люди перебувають у безперервному русі: здобувають освіту, створюють сім'ї, змінюють місце роботи, укладають успішні контракти чи стають банкрутами, мандрують, опановують нові спеціальності тощо. Це, з одного боку, розширює горизонти людини, з іншого – таку соціальну мобільність можна вважати певним викликом та ризиком для самореалізації людини. Самореалізація в таких умовах залежить від готовності людини до адаптації та креативного прийняття рішень, здатності активно пристосовуватися до природного простору, мінливого соціуму й величезного потоку інформації.

Застосуйте набуті знання та досвід

1. Запишіть і проаналізуйте свої життєві цілі. Цілі мають бути:
   - позитивними;
   - чіткими;
   - особистими.
2. Люди частіше досягають життєвих цілей, якщо їх занотовують, тож укладіть їх за певним порядком.

Короткострокові (декілька місяців – рік)	**Середньострокові** (1–5 років)	**Довгострокові** (10–15 років)

Майстерня громадянина

www.citizen.in.ua

ЯК ІДЕНТИФІКУВАТИ НАШЕ СЕРЕДОВИЩЕ

Задля кращого розуміння людей, які нас оточують, а також визначення проблем і потреб місцевої громади, можна скористатися низкою методів збирання інформації, зокрема провести анкетування.

Зразок анкети

ІСТОРІЯ МОЄЇ ВУЛИЦІ

Пошукова група _____ проводить опитування
(назва навчального закладу, клас)
населення _____
(назва населеного пункту)
на тему «Історія вулиць».

Участь в опитуванні є добровільною та анонімною.

1. Ви мешкаєте на вулиці (назва вулиці)?
   - ☐ так *(перехід до запитання № 2)*
   - ☐ ні
   - ☐ без відповіді
2. Чи подобається вам назва вулиці, на якій ви проживаєте?
3. З ким (чим) пов'язана назва вашої вулиці?
4. Коли було засновано вашу вулицю?
5. Чи цікавитеся ви історією своєї вулиці?
6. Чи відомо вам, як ваша вулиця виглядала раніше?
7. Хто жив на цій вулиці раніше?
8. Чи існують певні традиції, притаманні тільки цій вулиці?
9. Які історичні будівлі розташовані на цій вулиці?
10. Чи знаєте ви своїх сусідів?

Дякуємо за співпрацю!

Повна версія анкети – на веб-порталі підручника www.citizen.in.ua.

За допомогою наведеного зразка ви можете розробити анкету для опитування на різні теми, актуальні для вашої громади.

Бажаємо вам успіху в проведенні анкетування!

Картка підсумкового оцінювання

Онлайн-версія – на *www.citizen.in.ua*

РОЗУМІЄМО

Оберіть правильні відповіді на тестові завдання.

1. Ідентичність – це:

- ☐ підвищення власного освітнього рівня;
- ☐ розуміння своєї унікальності, з одного боку, та відчуття належності до певної соціальної групи – з іншого;
- ☐ відчуття себе сучасною людиною.

2. Особистість може ідентифікувати себе:

- ☐ лише з однією соціальною групою;
- ☐ з декількома соціальними групами одночасно;
- ☐ тільки з рідними та близькими людьми.

3. Окремі елементи власної ідентичності можна змінювати:

- ☐ лише з дозволу батьків;
- ☐ ніколи не можна змінювати;
- ☐ це особистий вибір кожної людини.

4. Громадянська ідентичність – це:

- ☐ правова належність до певної країни (громадянство за паспортом);
- ☐ тимчасова належність до певної країни;
- ☐ особистісна якість, що формується на основі особистих і суспільних цінностей і правових вимог держави.

5. Соціалізація – це:

- ☐ саморозвиток;
- ☐ взаємодія з іншими людьми у різних сферах життя;
- ☐ взаємодія з усіма людьми, крім своєї сім'ї.

ДОСЛІДЖУЄМО

Складіть логічну схему до одного з таких явищ:
а) мінлива ідентичність у добу глобалізації;
б) молодіжна субкультура;
в) соціальні норми.

Позитивні сторони	Назва поняття/явища	Вади (виклики)

ДІЄМО

Напишіть есе (до 300 слів), спираючись на такі запитання:

- Які поняття, явища, проблеми ви розглядали у цьому розділі?
- Які з них становили для вас найбільший інтерес? Чому?
- Які з них не були для вас цікавими? Чому?
- Які відповіді на поставлені запитання ви знайшли?
- До яких подальших роздумів вони вас підштовхнули?
- Яких нових навичок та знань ви набули?
- Де вони зможуть стати вам у пригоді?

Права і свободи людини 2

Тема 2.1. ЯКИЙ ЗВ'ЯЗОК ІСНУЄ МІЖ ЛЮДСЬКОЮ ГІДНІСТЮ ТА ПРАВАМИ ЛЮДИНИ

Досліджуємо поняття «людська гідність» і природу походження прав людини.

Розуміємо, які загальнолюдські цінності втілено у правах людини та чому важливо їх захищати.

Діємо, проводячи фотофлешмоб.

Модуль 1 Що таке людська гідність і як вона пов'язана з правами людини

На сьогодні загальноприйнятого визначення людської гідності немає. Дуже важко дати визначення цього поняття мовою науки – філософії або юриспруденції. Утім, кожна людина може відчути й зрозуміти суть гідності, коли на неї чинять тиск.

Для розуміння джерел сучасної концепції прав людини вкрай важливим є поняття «людська гідність».

Людська гідність – це цінність, яка визначає самодостатність людини, її можливість реалізовувати свій потенціал.

«Гідність – це мій скарб. Це той мій внутрішній скарб, який я маю у собі як невід'ємну частину мене, прописану на рівні ДНК, яка належить мені правом народження і яку в мене неможливо відібрати. Це моя спадковість, моє спадкоємство, моє достоїнство, мій капітал, мої надбання, мій ресурс, мій потенціал».

Олена Вострова, психолог, лінгвіст, художниця

«Їй [гідності] не можна дати визначення, але її можна відчувати. Її має кожна людина. Це – своєрідний лакмусовий папірець, що може подавати знак про можливі порушення прав людини. Коли ми відчуваємо приниження чи біль – страждає людська гідність. Якщо причиною страждання, болю є дії держави – це ситуація порушення прав людини».

Сергій Буров, правозахисник

«Людська гідність пов'язана з самою сутністю людяності, випливає з самого факту, що хтось є людиною; її має і немовля, яке ще нічого ні доброго, ні поганого в житті не зробило, і найбільший злочинець. Людську гідність слід відрізняти від особистої гідності, яка є поняттям, близьким до честі, – таку гідність треба «заробити», вона росте, коли ми поводимося благородно і порядно, її можна втратити, якщо чинимо підло. Для прав людини важливим є перше поняття – людська гідність».

Марек Новицький, Голова правління Гельсінського Фонду з прав людини у 1990–2003 рр.

Порівнюємо та обмінюємося думками

1. Що є спільного у наведених вище твердженнях?
2. Що, на ваш погляд, означає поняття «людська гідність»?
3. Що має на увазі М. Новицький, коли говорить, що людська гідність відрізняється від особистої?
4. Яким чином людська гідність стосується прав людини? Представте свої думки у класі.

Модуль 2 Універсальність. Індивідуальність. Рівність

Людська гідність нерозривно пов'язана з унікальністю кожної людини. Кожен із нас має думки, почуття, особисті якості, а отже, становить цінність уже завдяки своєму існуванню. Саме тому дуже важливо захищати людську гідність.

Права людини є **універсальними** для представників усіх держав, релігій, культур, націй і захищають нас від неправомірних дій або бездіяльності, що принижують людську гідність. Незалежно від того, дорослий чи малюк, чоловік чи жінка, здоровий чи хворий, багатий чи бідний, тієї чи тієї раси, того чи того віросповідання тощо, – усі мають універсальні права.

Водночас права людини є **індивідуальними** і належать кожній людині, оскільки вона є особливою.

Важливим для забезпечення людської гідності є поняття ***рівності.*** Сучасна концепція прав людини визначає його як принцип, за яким усі суб'єкти права мають рівні юридичні права, незважаючи на вік, стать, расову належність, національність, політичні та релігійні переконання, соціальний, майновий стан тощо. Принцип рівності закріплено в усіх основоположних міжнародних документах у сфері прав людини та у більшості демократичних конституцій.

Розглядаємо та обговорюємо

1. Розгляньте ілюстрації.
2. Поміркуйте, чи однаково люди, зображені на них, сприймають ці ситуації.
3. Що, на вашу думку, відчувають персонажі?
4. Чим відрізняються їхні почуття?

Протилежним до поняття «рівність» є поняття «нерівність», тобто нерівне ставлення до людини. Якщо це нерівне ставлення пов'язане з належністю людини до певної групи, меншини, таке необґрунтоване обмеження прав і повноважень людини називають ***дискримінацією.***

У сучасній концепції прав людини застосовують принцип «недискримінації», що означає не тільки рівне ставлення без дискримінації, а й створення додаткових умов і середовища, у якому людина нерівна за своїми можливостями, могла б реалізувати свої права. Наприклад, для людини з інвалідністю мають бути побудовані пандуси для доступу у важливі для забезпечення її потреб місця та установи, бо інакше вона не зможе реалізувати більшість своїх прав.

Досліджуємо та обговорюємо

1. Ознайомтеся з уривком із Загальної декларації прав людини.
2. Визначте, які принципи сформульовано в наведених статтях.
3. Чому ці принципи закріплено на самому початку Загальної декларації прав людини?

Загальна декларація прав людини

Стаття 1. Всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах. Вони наділені розумом і совістю й повинні діяти у відношенні один до одного в дусі братерства.

Стаття 2. Кожна людина повинна мати всі права і всі свободи, проголошені цією Декларацією, незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного чи соціального походження, майнового, станового або іншого становища.

Крім того, не повинно проводитися ніякого розрізнення на основі політичного, правового або міжнародного статусу країни або території, до якої людина належить, незалежно від того, чи є ця територія незалежною, підопічною, несамоврядованою або як-небудь інакше обмеженою у своєму суверенітеті.

Аналізуємо ситуацію

1. Ознайомтесь із запропонованими ситуаціями.
2. Визначте, чи забезпечується у них принцип рівності. Аргументуйте свою думку.

Ситуація 1	Етнічна більшість громади міста вирішила, що ті, хто належить до меншини Х, зобов'язані жити в окремому районі населеного пункту
Ситуація 2	Чоловікові відмовили видати водійські права на підставі того, що він має поганий зір
Ситуація 3	В оголошенні про працевлаштування в державну установу з охорони правопорядку зазначено, що перевагу віддаватимуть чоловікам у віці до 25 років

Хоча кожна людина є індивідуумом, водночас, як істота соціальна, вона завжди намагається себе ототожнювати, порівнювати, визначати в суспільстві за певними категоріями і критеріями: національністю, релігією, культурою, звичками, політичними уподобаннями, фізичними або психологічними особливостями. Таким чином у суспільстві формуються «більшості» й «меншості». Принцип рівності покликаний забезпечити баланс між більшістю і меншістю з огляду на інтереси всіх людей.

Модуль 3 Охорона й захист людської гідності

Права людини – загальні права та свободи всіх людей незалежно від суспільного ладу, політичного режиму, форм державного устрою і правління, міжнародного статусу країни, громадянином якої є людина.

Цінності прав людини – гідність, індивідуальність, рівність – не діставалися людству просто так. Ідея прав людини пройшла довгий шлях розвитку, збагачуючись новими правами й свободами. Права людини – це результат довгих страждань і боротьби, об'єднаних зусиль усієї міжнародної спільноти. Лише в XX столітті права людини визнали головною цінністю, що зафіксовано у відповідних міжнародних документах.

Досліджуємо та обговорюємо

1. Ознайомтеся з даними таблиці «Топ-10 ознак, за якими найчастіше дискримінують людей в Україні».
2. Пригадайте, чи стикалися ви у своєму житті з фактами дискримінації. Якщо так, то що саме було їх причиною?
3. Які соціальні групи в Україні, на вашу думку, є сьогодні найвразливішими для дискримінації? Поясніть, чому ви так вважаєте. Які висновки можна зробити за результатами дослідження?

Питання прав людини, основних свобод, демократії та верховенства закону мають міжнародний характер, оскільки їх дотримання – одна з основ світопорядку.

Топ-10 ознак, за якими найчастіше дискримінують людей в Україні, %

	% від усіх опитаних
Вік	37,4
Інвалідність	32,7
Майновий стан	24,4
Сексуальна орієнтація	21,6
Стать	20,4
Стан здоров'я	20,3
Політичні погляди	19,9
Етнічне походження (національність)	14,8
Релігійні погляди	12,2
Статус вимушених переселенців	11,8

Джерело: Що українці знають і думають про права людини: загальнонаціональне дослідження / І. Бекешкіна, Т. Печончик, В. Яворський та ін. ; за заг. ред. Т. Печончик. – Київ, 2017. – 308 с.

Застосуйте набуті знання та досвід

Громадянська активність. Організуйте фотофлешмоб під такими слоганами: «Я – людина і маю почуття гідності», «Ми з тобою особливі», «Я поважаю вашу людську гідність», «Я – проти дискримінації», та іншими, складеними самотужки після вивчення теми.

Інструкція для проведення флешмобу

Крок 1. Видрукуйте слогани або напишіть від руки маркером на аркушах А4.

Крок 2. Зробіть своє фото з одним або декількома слоганами.

Крок 3. Розмістіть це фото на своїй сторінці у соціальних мережах із поясненням мети флешмобу та проханням підтримати вашу активну позицію.

Тема 2.2. ЗВІДКИ З'ЯВИЛИСЯ ПРАВА ЛЮДИНИ, ЯКУ ВОНИ МАЮТЬ ІСТОРІЮ

Досліджуємо шляхи появи й розширення, визнання і закріплення прав людини, які права є основоположними та як вони забезпечуються.

Розуміємо, що визнані та закріплені в міжнародних документах права та свободи – результат тривалої боротьби суспільства й конкретних людей, а також розуміємо, для чого необхідно знати свої права.

Діємо, інформуючи учнів школи про права людини.

Модуль1 Природа походження прав людини

Що ж розуміємо під поняттям «права людини»? Безумовно, вони стосуються людських базових потреб, тобто того мінімуму, без якого людина не може існувати й розвиватися як особистість. Стосовно себе ми всі визнаємо, що в нашому

житті є такі сфери, які мають бути непорушними і в які ніхто не повинен втручатися, оскільки вони життєво важливі для нашої природи і нашої людської гідності.

Щоб краще зрозуміти відмінності у природі прав людини, можна умовно поділити їх на «права» та «свободи». Говорячи про «свободи», ми маємо на увазі ті царини життя людини, в які не повинна втручатися держава. На відміну від «свобод», забезпечення «прав» потребує виконання державою певних «позитивних дій». Наприклад, щоб реалізувати право на освіту, державі недостатньо його визнавати, вона має створити можливості для його реалізації: побудувати школи, підготувати вчителів, надрукувати підручники тощо.

Варто зауважити, що 1996 року, ухваливши Конституцію, Україна як держава присягнула кожному зі своїх громадян і кожній людині, яка перебуває на території України, забезпечити у повному обсязі весь перелік прав, які закріплено в Основному Законі. А ратифікувавши 1997 року Європейську Конвенцію з прав людини, українська влада пообіцяла світовій спільноті забезпечити всім, хто перебуває під її юрисдикцією, реалізацію записаних у Конвенції прав та свобод. Це дає кожному громадянину підстави вимагати дотримання своїх прав, закріплених у національних і міжнародних документах.

Конституція України *від 28.06.1996 № 254к/96-ВР*

Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод*: ратифікована Законом України від 17.07.1997 № 475/97-ВР*

Досліджуємо та обговорюємо

«Окуляри прав людини»

Права людини формують наше повсякденне життя. Буває цікаво вдягти «окуляри прав людини» й озирнутися довкола, на суспільство. Чи замислювалися ви над тим, що подорожі до різних місць можна розглядати як право на свободу пересування? А про те, що спілкування в інтернеті є реалізацією цілої низки прав?

1. Одягніть «окуляри прав людини».
2. Подумайте і наведіть приклади з вашого життя чи зі ЗМІ щодо реалізації або порушення прав людини.
3. Прокоментуйте, якою мірою наше повсякденне життя пов'язане з правами людини.

Модуль 2 Як формувалися права людини

Слідами історії

Прослідкуйте за процесом розвитку прав людини в історії та назвіть його найважливіші етапи.

Історія прав людини налічує не одне тисячоліття. Можна стверджувати, що права людини – ровесники людства і їх ідея зародилася з появою перших людських спільнот. Вони мали на меті обмежити свавілля сильних, захистити слабких

Расова сегрегація (від *латин.* segregatio – відділення) – різновид дискримінації, який полягає у фактичному чи юридичному відокремленні в межах одного суспільства тих суспільних груп, які вирізняються за расовими ознаками, та подальшому законодавчому обмеженні їхніх прав.

і створити можливості для самореалізації. Розвиток концепції прав людини – це історія перетворення норм моралі на норми права. Спочатку це були тільки моральні й філософські категорії. Минули тисячоліття – й цінності та гарантії їх реалізації і захисту почали закріплювати як юридичні норми.

Першими спробами закріпити обмеження свавілля сильних у писаному праві вважають закони вавилонського царя Хаммурапі (початок II тисячоліття до н. е.) та Маніфест засновника імперії персів царя Кіра Великого (середина I тисячоліття до н. е.).

В античній Греції зародилася філософська думка про те, що права не є привілеями, наданими владою або суспільством, а чимось природним, властивим людській істоті. Римські творці законів були послідовниками грецьких філософів і також визначали природний характер прав та свобод. Утім, права мала не кожна людина. У Греції та Римі за доби античності права визначалися належністю людини до певної соціальної групи або класу. Якщо людина була громадянином поліса, її права визначав статус. Однак якщо вона не належала до жодної соціальної групи, то й не мала жодних прав.

У Середньовіччі, на межі XII–XIII століть, у деяких європейських країнах було ухвалено низку важливих документів, які проголошували права та свободи: спочатку – дворянства, а згодом – усіх вільних людей. Найбільш відомим з-поміж них є **Magna Charta – «Велика хартія вольностей»,** проголошена у 1215 році англійським королем Іоанном I Безземельним. Її було прийнято під тиском знаті та духівництва, які не хотіли миритися зі свавіллям короля і, об'єднавшись, змусили його правити відповідно до закону.

Наприкінці XVII – у XVIII століттях відомі філософи-просвітники – Джон Локк, Дені Дідро, Жан-Жак Руссо, Вольтер, Шарль Луї Монтеск'є – розвинули ідею природного походження прав і свобод, стверджуючи, що не тільки громадяни, а й кожна людина наділена ними від народження.

Минуло зовсім небагато часу, й ідеї просвітників було втілено у життя. 1689 року в Англії ухвалили **«Білль про права»** – документ, що заклав підвалини першої конституційної монархії. Як і «Велика хартія вольностей», він містив перелік частини прав, що пізніше назвуть громадянськими (особистими) і політичними правами. А ще через століття ці досягнення примножили і закріпили в таких документах, як **Декларація незалежності Сполучених Штатів Америки (1776)** та **Декларація прав людини і громадянина Франції (1789)**, згодом – і в Конституціях США та Франції. Уперше в історії людства держави визнали права громадянина фундаментальною цінністю та заклали цей принцип в основу державного устрою.

До середини XX століття права людини фактично залишалися правами «білої людини». Рабство й расова сегрегація, гендерна дискримінація, переслідування за ідеологічними переконаннями були масовою практикою, нерідко закріпленою у законі.

Розглядаємо та обговорюємо

1. Розгляньте наведені фотографії. Які події, на вашу думку, на них зафіксовано?
2. Які людські цінності та права людей, зображених на фото, порушувалися? Хто був за це відповідальним?
3. Що ви знаєте про расову політику нацистів, про концтабори? Чому така політика стала можливою?
4. Як, на ваш погляд, ця політика та її наслідки пов'язані зі створенням у 1945 році Організації Об'єднаних Націй і розробкою міжнародних механізмів захисту прав людини?

Жахливі події Другої світової війни підштовхнули людство до переоцінки цінностей – визнано універсальність прав людини. Геноцид євреїв, що має назву Голокост, винищення ромів, людей із психічними розладами, іншої сексуальної орієнтації, ув'язнення свідків Єгови, расова політика на окупованих територіях – усе це дало поштовх розвитку ідеї про те, що питання дотримання прав людини не може бути лише внутрішньою справою держави.

Загальна декларація прав людини *від 10.12.1948*

Більшість країн погодились обмежити свій суверенітет і дозволити світовій спільноті контролювати стан дотримання прав людини на своїх територіях – саме так почали формувати міжнародні механізми захисту прав людини. У 1945 році було створено Організацію Об'єднаних Націй, а 10 грудня 1948 року ухвалено **Загальну декларацію прав людини**. Цей документ має 30 статей і містить перелік прав, якими наділено кожну людину без винятків. Важливість Декларації полягає і в тому, що вона стала предметом «світового консенсусу»: переважна більшість країн

світу, попри великі соціальні та культурні відмінності, визнали цінність проголошених у ній прав і свобод.

Упродовж наступних десятиліть на регіональному та світовому рівнях було ухвалено міжнародні угоди, що заклали механізми контролю за дотриманням і захистом прав людини. У 1950 році на Європейському континенті прийняли **Конвенцію Ради Європи про захист прав людини і основоположних свобод**. А у 1966 році Організація Об'єднаних Націй ухвалила: **Міжнародний пакт про громадянські і політичні права** та **Міжнародний пакт про соціальні, економічні і культурні права.** Згодом у системі ООН та Ради Європи почали діяти інші документи, які мають силу міжнародних угод. Більшість із них створюють додаткові гарантії реалізації прав представників так званих вразливих груп або деталізують процедури дотримання окремих прав і свобод.

Відповідно до історичного розвитку прав людини, сформувався умовний поділ на **три покоління.** Однак щораз частіше лунає думка про потребу виокремлення четвертого покоління.

У XXI столітті правозахисники визначили появу **четвертого покоління** прав людини. Ці права пов'язані з науковими відкриттями в галузі мікробіології, медицини, генетики, наприклад: право хворої людини на евтаназію – навмисне позбавлення життя на її прохання, право жінки на штучне запліднення і виношування дитини для іншої сім'ї, право на вирощування органів людини з її стовбурових клітин, яке, однак, не є безмежним, право на зміну статі, трансплантацію органів, клонування, використання віртуальної реальності, на доступ до інтернету тощо.

4

Третє покоління прав людини пов'язане з національно-визвольним рухом у країнах, а також із загостренням глобальних світових проблем після Другої світової війни, а саме: права народів на власну національну культуру, мову, незалежну національну державу, природні багатства, рівноправну участь у науково-технічному прогресі та міжнародній торгівлі, а також права народів на мир, безпеку, гуманітарну допомогу та безпечне довкілля.

3

Друге покоління стосується соціально-економічних і культурних прав людини. До них належать свобода праці й підприємництва, право на житло, право на особисту власність, право на сім'ю, право на охорону здоров'я, право на відпочинок, право на освіту, свободу творчості, користування культурними цінностями та ін.

2

Перше покоління прав і свобод людини й громадянина визначало межі втручання державної влади у сфери громадянського суспільства і особистого життя людей – право на свободу думки, совісті та релігії, рівність перед законом, право на участь в управлінні державою, недоторканність особи тощо.

1

Дискусія

Представники влади деяких держав, що розвиваються, стверджують, що передусім слід досягти «сталого розвитку» та «добробуту» і лише після цього вести мову про права та свободи людини.

1. Чи погоджуєтесь ви з такою позицією? Чому? Обґрунтуйте вашу думку.
2. Як ви гадаєте, представники яких держав можуть так заявляти? Чому вони в цьому зацікавлені?

Модуль 3 Основоположні права та свободи людини

Усі ми прагнемо досягти щастя в житті. І хоча кожен із нас розуміє його по-своєму, важко не погодитись, що щаслива людина – це та, яка має можливість задовольняти свої потреби (їжа, житло, сім'я, вільне та цікаве спілкування, успішна робота, здійснення мрій тощо). Можливість реалізовувати свої потреби людині надають права, що гарантуються міжнародними та національними законодавчими актами. Проте мати права недостатньо – **необхідно знати свої права.**

Основні права та свободи людини, визнані на міжнародному рівні, закріплено у **Загальній декларації прав людини.**

Порівнюємо та обмінюємося думками

1. Складіть список із десяти прав, які, на вашу думку, необхідні людині для щастя.
2. Розгляньте короткий зміст Загальної декларації прав людини. Порівняйте свій перелік прав зі змістом Декларації.
3. Чи закріплено в цьому документі, права, які ви зазначили?
4. Про які права ви дізнались уперше?
5. Чи існують ще важливі потреби, які, на ваш погляд, не охоплені Загальною декларацією прав людини?

ЗАГАЛЬНА ДЕКЛАРАЦІЯ ПРАВ ЛЮДИНИ

Стаття 1	Право на рівність
Стаття 2	Свобода від дискримінації
Стаття 3	Право на життя, на свободу і на особисту недоторканність
Стаття 4	Свобода від рабства
Стаття 5	Свобода від катувань і поводження, що принижує людську гідність
Стаття 6	Право людини на визнання її правосуб'єктності
Стаття 7	Право на рівність перед законом
Стаття 8	Право на поновлення у правах компетентним судовим органом
Стаття 9	Свобода від безпідставного арешту й вигнання
Стаття 10	Право на справедливе прилюдне слухання справи
Стаття 11	Право особи вважатися невинною, доки винність не буде встановлено
Стаття 12	Свобода від втручання в особисте і сімейне життя, від посягання на недоторканність житла, таємницю кореспонденції
Стаття 13	Право вільно залишати й повертатися у країну

Стаття 14	Право шукати притулку від переслідувань в інших країнах
Стаття 15	Право на громадянство й на його зміну
Стаття 16	Право одружуватися і засновувати сім'ю
Стаття 17	Право на володіння майном
Стаття 18	Свобода переконань і релігії
Стаття 19	Свобода думки та інформації
Стаття 20	Право на свободу мирних зборів та асоціацій
Стаття 21	Право брати участь в управлінні й у вільних виборах
Стаття 22	Право на соціальне забезпечення
Стаття 23	Право вільно вибирати роботу і входити до професійних спілок
Стаття 24	Право на відпочинок і дозвілля
Стаття 25	Право на відповідний життєвий рівень
Стаття 26	Право на освіту
Стаття 27	Право на участь у культурному житті громади
Стаття 28	Право на соціальний і міжнародний порядок, за якого права будуть здійснюватися
Стаття 29	Суспільні обов'язки людини важливі для вільного і повноцінного розвитку
Стаття 30	Свобода від втручання держави, групи осіб або окремих осіб у викладені вище права

Стислий виклад англомовної версії Загальної декларації прав людини зроблено Ресурсним центром із прав людини Університету штату Міннесота, США

Модуль 4 Класифікація прав людини та їх майбутнє

Права людини – визнані світовою спільнотою блага й умови життя, яких може домагатися особа від держави і суспільства, в яких вона живе, та забезпечення яких є реальним в умовах досягнутого людством прогресу.

Можна визначити три ключові **ознаки прав людини**.

1. Права людини – це не просто певні можливості, необхідні для існування та розвитку людини, а блага, яких особа може домагатися від держави.
2. Ці блага мають бути визнані світовою спільнотою (закріплені у міжнародних договорах, рішеннях міжнародних судових органів тощо).
3. Забезпечення цих благ має бути реальним. Не може бути визнане юридичним правом людини домагання, яке об'єктивно неможливо задовольнити.

Права людини – це основоположні, визначальні для її життя та діяльності права, їх часто називають ***фундаментальними.***

Сьогодні існує багато підходів до їх класифікації, що залежать від різних критеріїв, а саме:

1) залежно від ***часу виникнення*** – поділяють на права першого, другого, третього та четвертого поколінь;
2) залежно від того, ***які потреби та інтереси вони задовольняють,*** – громадянські (особистісні), політичні, економічні, соціальні, культурні, екологічні тощо;
3) залежно від ***категорій людей, яких ці права стосуються,*** – права жінок, права дітей, права осіб з інвалідністю тощо;

4) залежно від того, ***стосуються вони окремих людей або спільнот,*** – індивідуальні й колективні права;

5) залежно від ***форм і механізмів їх забезпечення державою*** – «негативні» й «позитивні» права.

Права людини й нині перебувають у процесі розвитку, їх кількість чимдалі зростає, що не може не позначитися на їх класифікації в майбутньому.

Саме тому, що права людини є частиною нашої дійсності й постійно розвиваються, з'являються певні проблеми, які не мають простого й однозначного розв'язання. Інколи такі дилеми виникають у площині конфлікту прав різних людей – наприклад, права на свободу слова та права на приватність – або однакових прав різних людей.

Сучасні полікультурні суспільства також породжують багато дилем. Що робити, якщо права людини перебувають у суперечності із релігійними або культурними нормами певної спільноти? Чи можна, скажімо, заборонити носити чадру дівчаткам у школах європейських країн?

Спричинює суперечності у площині реалізації прав людини й боротьба проти тероризму. У багатьох країнах посилюють заходи контролю, обмежують свободу пересування. Що вважати правильним? Де має бути межа між приватністю кожного індивіда та безпекою інших?

Однак це не означає, що відповідей немає взагалі. Колись щодо проблеми рабства точилися гострі дискусії, а сьогодні право на свободу від рабства визнано основним правом людини.

Коли ми дискутуємо і висловлюємо власне судження щодо суперечливих питань, ми маємо зважати на основні цінності – рівність і людську гідність. Якщо наші дії будь-яким чином принижують людську гідність іншої людини, це означає, що вони суперечать духу прав людини.

Дискусія

Висловіть позицію

1. Подумайте над запитанням: «Чи можна традиційні культурні цінності ставити вище за універсальність прав людини?».
2. Висловіть свою думку в класі, ставши біля табличок «Погоджуюсь», «Не погоджуюсь», «Не можу визначитися».
3. Поясніть свій вибір тієї чи тієї позиції.

Модуль 5 Борці за права людини

Досліджуємо та обговорюємо

1. Що вам відомо про людей, які обстоювали дотримання прав і свобод? Ознайомтеся з інформацією про відомих діячів XX століття у сфері захисту прав людини.
2. Яка інформація виявилася для вас новою, цікавою, приголомшливою?
3. Чиї ідеї та діяльність вам імпонують найбільше? Поясніть свою думку.
4. Які наслідки мала діяльність цих людей для тих, за чиї права вони боролися, і для людства загалом?

Махатма Ганді (1869–1948)
Народився в Індії, коли вона була під колоніальною владою Британської імперії. Став лідером національного руху, що провадив успішну кампанію ненасильницького опору за незалежність Індії. Здійснив пішу ходу, подолавши територією Індії 241 милю, й таким чином поклав початок масовій акції громадянської непокори англійській владі (Соляний похід). Провів загалом 2338 днів у в'язниці у невпинній боротьбі за мир.

Андрій Сахаров (1921–1989)
Радянський фізик, один із розробників водневої бомби. Вимагав лібералізації СРСР і критикував українофобію у часи правління Сталіна. Протестував проти незаконних розправ над борцями за права. За протести проти радянської інтервенції в Афганістані влада позбавила його всіх державних нагород і фактично ізолювала від зовнішнього світу на шість років.

Мартін Лютер Кінг (1929–1968)
Священик баптистської церкви в Монтгомері (штат Алабама, США). Боровся за громадянські права темношкірого населення в США ненасильницькими походами, демонстраціями та бойкотами. За непокору владі його неодноразово заарештовували. Очолив шеститисячний марш протесту в Мемфісі на підтримку робітників-страйкарів. Загинув від кулі снайпера.

Петро Григоренко (1907–1987)
Радянський генерал-майор, українець. Командував дивізією в роки радянсько-німецької війни 1941–1945 рр. Створив і очолив першу в СРСР кафедру військової кібернетики, опублікував 86 наукових праць у цій галузі, захистив докторську дисертацію. Протестував проти вторгнення радянських військ до Чехословаччини, виступив на захист кримських татар. За відкриту правозахисну діяльність позбавлений усіх військових звань і державних відзнак. Утримувався в радянських тюрмах, таборах і божевільнях. Позбавлений громадянства СРСР.

Алла Горська (1929–1970)
Українська видатна художниця. Захищала українську мову й культуру. Викривала злочини радянської влади, виступала проти комуністичного режиму СРСР. Брала участь в акціях протесту проти розправ над українськими правозахисниками. Була виключена зі Спілки художників і зазнала переслідувань з боку радянських органів безпеки. Було вбито за нез'ясованих обставин.

Нельсон Мандела (1918–2013)
Боровся проти расизму. Йому заборонили брати участь у мітингах, тому він пішов у підпілля. Згодом заарештували й засудили до довічного ув'язнення. Провів 27 років за ґратами. Обраний президентом Південно-Африканської республіки на перших демократичних виборах у цій країні у віці 76 років.

Появу українського правозахисного руху пов'язують з діяльністю **Української Гельсінської групи з прав людини** (УГГ), яку було утворено 9 листопада 1976 року. Метою своєї діяльності вона визначала сприяння виконанню в Україні постанов Заключного акта Наради з безпеки й співробітництва в Європі, підписаного у Гельсінкі 1975 року, а саме: збирати докази порушення тих постанов та скарги постраждалих, доводити факти порушення прав людини та націй в Україні до відома ширших кіл української та міжнародної громадськості, до урядів держав, які підписали Заключний акт. Також УГГ ставила своїм завданням ознайомлення громадян України з Декларацією прав людини ООН.

Заключний акт Наради з безпеки й співробітництва в Європі *від 01.08.1975*

Радянська влада звинуватила учасників групи в антирадянській агітації та пропаганді й застосувала до них жорстокі репресії. Більшість було заарештовано та засуджено на максимальний термін позбавлення волі – від 7 до 10 років ув'язнення та заслання. До активних діячів УГГ такі заходи вживали неодноразово.

Засновниками організації були Микола Руденко (керівник УГГ), Олександр Бердник, Петро Григоренко, Іван Кандиба, Левко Лук'яненко, В'ячеслав Чорновіл, Оксана Мешко, Микола Матусевич, Мирослав Маринович, Ніна Строката, Олекса Тихий.

Попри арешти та переслідування УГГ постійно поповнювалася новими членами, для яких цінність прав людини була вищою за особисті безпеку та благо.

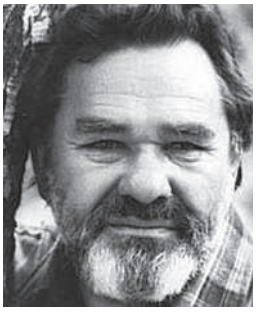

Микола Руденко

Олесь Бердник

Іван Кандиба

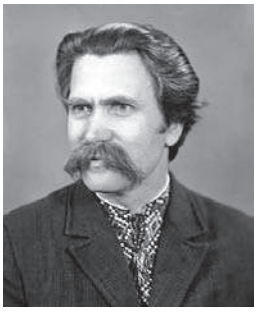

Левко Лук'яненко

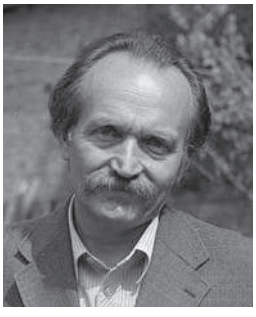

В'ячеслав Чорновіл

Оксана Мешко

Ніна Строката

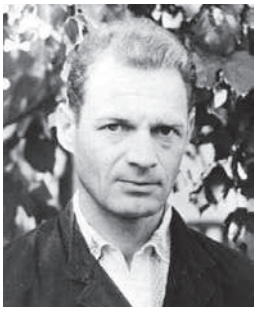

Олекса Тихий

Розглядаємо та обговорюємо

1. Розгляньте фотографії. Що, на вашу думку, поєднує зображених на них людей?
2. Що мотивувало цих людей до такої діяльності? Яке значення мають подібні дії та акції для тих, чиї права вони захищають, і для суспільства загалом?
3. Чи можна вважати цих людей героями?
4. Наведіть приклади подібних дій суспільства на захист прав людини в Україні.

Кореянка перегороджує дорогу спецпідрозділу поліції, щоб захистити учасників демонстрації протесту проти політики уряду. Сеул, Південна Корея. 24 квітня 2015 року

Жінки в масках протестують на демонстрації проти гендерного насильства. Мадрид, Іспанія. 25 листопада 2015 року

Акція «Сочі. Ґрати за олімпійськими кільцями» – проти утиску громадянських свобод у Росії. Усередині кілець були представлені плакати зі світлинами російських політв'язнів і фото з акцій російської опозиції, розігнаних поліцією. Париж, Франція. 1 лютого 2014 року

Студентська акція протесту на підтримку європейських цінностей і вибору в Україні – Євромайдан. Протести розпочалися як реакція на рішення Кабінету Міністрів України про призупинення процесу підготовки до підписання Угоди про асоціацію між Україною та Євросоюзом. Київ, Україна. 21 листопада 2013 року

Акція на підтримку кримських татар і мешканців анексованого Криму, незаконно заарештованих і засуджених за підозрою в терористичній діяльності. Санкт-Петербург, Російська Федерація. Лютий 2017 року

Застосуйте набуті знання та досвід

Варіант 1. Складіть перелік необхідної інформації для сайту вашого закладу освіти, яка б дала можливість учням, педагогічним працівникам, батькам дізнатися більше про свої права.

Варіант 2. Розробіть серію плакатів «Навіщо мені знати свої права?» та презентуйте її у своїй школі.

Тема 2.3. ХТО ВІДПОВІДАЄ ЗА ДОТРИМАННЯ ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ

Досліджуємо, хто, чому і яким чином відповідає за захист і забезпечення основних прав людини.

Розуміємо, що права пов'язані з відповідальністю держави перед людиною за забезпечення й дотримання її прав і свобод, а також розрізняємо права людини та обов'язки громадянина.

Діємо, визначаючи, як реалізація права забезпечується відповідальністю людини та держави.

Модуль 1 Взаємовідносини «людина – держава»

Права людини – це невідчужувані права, які є у кожної людини. Однак як нам скористатися цими правами? Хто повинен їх забезпечувати? І як ці права реалізуються?

Безумовно, ми не зможемо реалізувати свої права та свободи у суспільстві, де існує свавілля влади. Правова держава та верховенство права є тими принципами, які обмежують державну владу. Важливо, щоб люди в державі мали можливість впливати на процес розроблення та прийняття таких правил.

Правова держава передбачає взаємну відповідальність людини і влади. Людина бере на себе зобов'язання дотримуватися законів, а держава зобов'язується надавати кожному з нас усі необхідні «управлінські послуги» та створювати умови для реалізації гарантованих кожній людині прав і свобод. А всі суперечки у площині «людина – людина», «людина – державна влада» у правовій державі вирішує незалежний арбітр – суд.

Отже, правова держава передбачає, що всі її члени дотримуються правил. Однак для цього потрібен взаємний контроль – органи державної влади мають стежити за тим, щоб люди не порушували встановлені правила, але ще важливіше, щоб суспільство пильно спостерігало за діями влади і реагувало щоразу, коли її представники порушують закон і перевищують надані їм повноваження. Для здійснення цього контролю у правовій державі створюють відповідні інститути та розробляють відповідні процедури.

Відносини між людьми та відносини людини і держави регламентуються виключно системою права – конституцією та законами. Це називають принципом **верховенства права.** І жоден чиновник чи державний орган не може скасовувати або свавільно вносити зміни до офіційно встановлених правил.

Принцип **верховенства закону** встановлює ієрархію норм права і говорить про те, що жоден підзаконний акт (наказ, розпорядження, інструкція тощо) не може суперечити правовим актам вищого порядку – Конституції та законам, які ухвалив парламент.

Ці закони мають бути гуманними й захищати той мінімальний перелік загальновизнаних цінностей і потреб людей, які ми нині називаємо правами людини.

Обговорюємо

1. Як ви розумієте поняття «незалежний суд»? Яким чином досягається його незалежність?
2. Чим має керуватися суд у прийнятті рішень?
3. Як ви гадаєте, у чому відмінність між поняттями «верховенство закону» і «верховенство права»?
4. Що, на вашу думку, робить закон справедливим?

Модуль 2 Чи відповідає держава за дотримання, гарантування і захист прав та свобод людини

Досліджуємо та обговорюємо

1. Прочитайте витяг із Декларації ООН від 9 грудня 1998 року.
2. Що саме Генеральна Асамблея ООН заклала в Декларацію як «обов'язок держави заохочувати до дотримання та здійснення прав людини»? Аргументуйте свою думку.

Декларація про право та обов'язок окремих осіб, груп і органів суспільства заохочувати та захищати загальновизнані права людини та основні свободи
(резолюція 53/144 Генеральної Асамблеї ООН від 9 грудня 1998 року)

Стаття 2. *Кожна держава несе основну відповідальність та обов'язок захищати, заохочувати й здійснювати усі права людини та основоположні свободи, зокрема, шляхом прийняття таких засобів, які можуть знадобитися для створення усіх необхідних умов у соціальній, економічній та політичній, а також інших галузях, та правових гарантій, необхідних для забезпечення того, щоб усі особи під її юрисдикцією, індивідуально і спільно з іншими мали можливість користуватися всіма цими правилами та свободами на практиці.*

Якщо права гарантують кожній людині її особисту свободу, виключають будь-яку дискримінацію стосовно неї та втручання в її автономію, для держави права людини – це обов'язок. Права людини визначають межі, в яких може діяти державний орган під час виконання своїх повноважень.

Права людини – це зобов'язання держави перед людиною щодо їх забезпечення та дотримання.

Визначають два види зобов'язань держави: негативні та позитивні. **Негативні зобов'язання** – це зобов'язання держави утримуватися від втручання в права та свободи. Наприклад, на державі лежить обов'язок, згідно з яким державні органи та посадовці не повинні втручатися у приватне та/або сімейне життя особи, крім ситуацій, у яких таке втручання виправдовується законом. **Позитивні зобов'язання** – навпаки, коли держава повинна щось зробити, вчинити певні дії, щоб особа могла скористатися своїми правами. Наприклад, прийняття законодавства, що допоможе забезпечити користування гарантованими правами, або забезпечення реальних умов для реалізації прав.

Кожна держава повинна продемонструвати свою готовність до прийняття зобов'язань, що відбувається шляхом ратифікації або приєднання до документа.

Коли права людини визнаються на національному рівні, вони регламентують зобов'язання держави перед своїм народом.

Найважливішим універсальним документом з прав людини є **Загальна декларація прав людини**, прийнята 1948 року Генеральною Асамблеєю ООН. З метою розширення прав, викладених у Загальній декларації прав людини, та надання їм юридичної сили (в межах договору) були розроблені **Міжнародний пакт про громадянські і політичні права** та **Міжнародний пакт про економічні, соціальні й культурні права**, які набрали чинності у 1976 році і є головними юридично обов'язковими документами, які застосовують в усьому світі. Ці пакти разом із Загальною декларацією прав людини становлять **Міжнародний білль про права людини.**

Міжнародний пакт про громадянські і політичні права
від 16.10.1966, ратифікований Указом Президії Верховної Ради Української РСР від 19.10.1973 № 2148-VIII

Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права
від 16.10.1966, ратифікований Указом Президії Верховної Ради Української РСР від 19.10.1973 № 2148-VIII

Крім міжнародних механізмів для обстоювання прав людини, існують ще регіональний і національний (внутрішній). Україна, яка є членом Ради Європи, підпорядковується європейській системі захисту прав людини, наріжним каменем якої є Європейська конвенція з прав людини з її налагодженим механізмом реалізації – Європейським судом з прав людини у Страсбурзі.

На національному (державному рівні) в Основному Законі – Конституції України зазначено:

«**Стаття 3.** *Людина, її життя та здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю.*

Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження й забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави».

Отже, Україна як держава закріпила за собою головний обов'язок – забезпечувати й захищати права і свободи людини.

Модуль 3 Чи має обов'язки людина щодо реалізації та забезпечення прав і свобод

Наші права народжуються разом з нами – немовля, якому лише декілька хвилин від народження, вже має такий самий повний комплекс прав і свобод, що й кожен із нас. А от чи має новонароджена дитина обов'язки? Звісно, не має. Людина набуває їх, вступаючи у ті чи інші форми соціальної взаємодії. Ми виконуємо обов'язки учня, коли починаємо відвідувати школу, беремо на себе професійні обов'язки, розпочинаючи трудову діяльність, виконуємо конституційні обов'язки, набуваючи громадянство певної держави. Тобто, обов'язки є продуктом соціальної

взаємодії, а права людини є невід'ємною частиною людської природи. Прямого взаємозв'язку між ними немає.

І хоч обсяг прав людини не залежить від виконання нею обов'язків, проте це не означає вседозволеності. Сучасна концепція прав людини – дуже крихка конструкція, запорукою існування якої є взаємна відповідальність та повага до прав інших. Про важливість такої взаємної поваги йдеться і в тексті Загальної декларації прав людини:

«**Стаття 29.** *1. Кожна людина має зобов'язання перед суспільством, у якому тільки й можливий вільний і повний розвиток її особистості.*

2. При здійсненні своїх прав і свобод кожна людина повинна зазнавати тільки таких обмежень, які встановлені законом виключно з метою забезпечення належного визнання і поваги прав і свобод інших та забезпечення справедливих вимог моралі, громадського порядку і загального добробуту в демократичному суспільстві».

Ми всі на національному та міжнародному рівнях маємо стежити за дотриманням прав людини. Хай там скільки буде фактів порушення прав людини державною владою, жоден із них не може бути визнаний, якщо ніхто не заявить про порушення. Саме тому ми маємо не лише поважати права інших осіб у повсякденному житті, а й пильно стежити за їх дотриманням. Правові механізми захисту існують лише тоді, коли ми відповідально користуємось ними.

Застосуйте набуті знання та досвід

Виберіть одне із прав для глибшого аналізу, наприклад право на освіту. Представте перед класом свій план реалізації такого права, визначивши мету та кроки до його реалізації.

Наприклад:
Мета
Що має бути зроблено?
Хто повинен це зробити?
Коли це має бути зроблено?

Тема 2.4. ЯКІ ПРАВА МАЮТЬ ДІТИ

Досліджуємо, чим права дітей відрізняються від прав дорослих.

Розуміємо, які права дитини має забезпечувати держава.

Діємо, проводячи опитування щодо реалізації та забезпечення прав дитини у своїй школі, сім'ї, громаді.

Модуль 1 Як у дітей з'явились права

У різних країнах встановлено певну вікову межу, переступивши яку, людина починає доросле життя. Дорослі можуть одружуватися, розпоряджатися власним майном, вільно подорожувати, здійснювати фінансові операції, тобто повною мірою користуватися своїми правами. До цього віку дитині притаманні певні

фізичні та психологічні особливості, які відрізняють її від світу дорослих, а саме: фізична беззахисність, безпорадність, залежність від рішень батьків, інших дорослих тощо.

До кінця XIX століття права дитини не були захищені юридично. Не існувало організацій, які б опікувалися захистом прав дитини.

Історична довідка

У деяких регіонах світу закони про захист тварин було прийнято раніше, ніж закони про захист прав дітей. Наприклад, 1874 року в Балтиморі (США) батьків восьмирічної Марі Елен Вільсон, яку систематично жорстоко били в сім'ї, змогли притягнути до відповідальності за погане ставлення до доньки лише на підставі чинного закону про захист тварин. Дівчина тяжко хворіла через постійні побої і недоїдання. На допомогу прийшли члени місцевого відділення товариства боротьби з жорстоким ставленням до тварин. Через брак юридичного захисту в цій ситуації єдиним можливим рішенням було звинувачення батьків на підставі того, що дівчинку визнали членом тваринного світу.

Досліджуємо та обговорюємо

Ознайомтеся з історичною довідкою.

1. Як ви думаєте, чому до XIX століття не існувало організацій, які захищали дітей?
2. Проаналізуйте випадок із Марі Елен Вільсон та поясніть, чому громадяни вирішили втрутитися. Якими могли б бути наслідки, якби цього не сталося?
3. Як вплинула на долю дітей поява міжнародних товариств із захисту їхніх інтересів?

Модуль 2 Конвенція ООН про права дитини

Конвенція ООН про права дитини стала першим в історії людства міжнародним документом, що стосується дітей і містить широкий перелік прав, зокрема особистих прав і свобод дитини. Її часто називають Всесвітньою Конституцією прав дитини.

Конвенцію ООН про права дитини було прийнято 20 листопада 1989 року Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй. Конвенція набула чинності 2 вересня 1990 року. На сьогодні її ратифікували 192 держави світу, поширивши її дію на свої території. Вона є єдиним документом ООН, який ратифікувала така велика кількість держав. Україна підписала Конвенцію 21 лютого 1990 року, ратифікувала – 27 лютого 1991 року, документ набув чинності 27 вересня 1991 року.

Конвенція про права дитини від 20.11.1989,
ратифіковано Постановою Верховної Ради України від 27.02.1991 № 789-XII.

Перелік прав дитини, який містить Конвенція, базується на таких принципах:

- *Принцип добробуту дитини*. В усіх діях стосовно дітей першочергову увагу приділяють якнайкращому забезпеченню інтересів дитини.
- *Принцип рівності*. Всі діти, незалежно від кольору шкіри, статі, етнічного походження, є рівними у правах і перед законом.
- *Принцип поваги прав і відповідальності обох батьків*. Держава поважає автономію сім'ї та втручається лише в особливо обґрунтованих випадках.
- *Принцип допомоги з боку держави*. Держава зобов'язана підтримувати і здійснювати соціальну допомогу сім'ям, особливо тим, які її потребують.

ЯКІ ПРАВА МІСТИТЬ КОНВЕНЦІЯ ООН ПРО ПРАВА ДИТИНИ

(скорочений перелік)

- Дитиною є кожна людська істота до досягнення 18-річного віку.
- Захист від дискримінації.
- Якнайкраще забезпечення інтересів дитини.
- Повага до прав батьків.
- Право на життя, виживання і вільний розвиток.
- Право на прізвище та ім'я.
- Право на ім'я і набуття громадянства.
- Право знати своїх батьків і користуватися батьківською турботою.
- Право не розлучатися з батьками всупереч їхньому бажанню.
- Право підтримувати контакт з обома батьками.
- Право на возз'єднання із сім'єю, що перебуває в іншій державі.
- Право вільно залишати будь-яку країну й повертатися до своєї країни.
- Право вільно висловлювати свої думки з усіх питань.
- Свобода думки, совісті, релігії.
- Свобода асоціацій і мирних зібрань.
- Право на повну інформацію, що сприяє добробуту дитини.
- Право на користування послугами системи охорони здоров'я.
- Право користуватися благами соціального забезпечення.
- Право на освіту.
- Право на відпочинок і розваги.
- Право на захист від економічної експлуатації.
- Право на захист від незаконного зловживання наркотичними засобами, психотропними речовинами, від усіх форм сексуальної експлуатації та сексуальних розбещень.
- Право на гуманне ставлення, захист від незаконного та довічного позбавлення волі дітей, які перебувають у конфлікті із законом.

Положення Конвенції можна умовно поділити на три частини (три «**Р**»):

Provision – забезпечення: права, які надають доступ до певних благ і послуг (освіта, охорона здоров'я, догляд…);

Protection – захист: право бути захищеним від певних дій (погане поводження, експлуатація, насильство…);

Participation – участь: право діяти за певних обставин і право бути залученим до процесу прийняття рішень.

Обговорюємо

1. Об'єднайтеся у групи по п'ять–шість осіб.
2. Виберіть одне із зазначених у Конвенції ООН гарантованих прав дитини та наведіть приклади з реального життя про дотримання або порушення цього права.
3. Обговоріть у групі. Визначте, що було легше: наводити приклади реалізації чи порушення прав? Чому?

Модуль 3 Як реалізуються права дитини

Права дитини – в загальному розумінні права людини, з тією лише різницею, що деякими правами діти починають користуватися мірою свого дорослішання й усвідомлення свого становища. Не маючи здатності здійснювати правові дії, діти не в змозі самостійно домагатися здійснення своїх прав. Від їхнього імені діють батьки або законні опікуни.

Про права дитини, як і про права людини, слід говорити у контексті відносин «держава – особа». Якщо дитина має право, то держава зобов'язана гарантувати їй можливість скористатися цим правом. Наприклад, право на навчання означає, що держава гарантує кожному доступ до освіти, розробляє програми навчання, готує вчительські кадри і встановлює правила, що регулюють її функціонування тощо.

Важливо також те, що держава повинна гарантувати й охороняти права дитини будь-де, навіть якщо дитина перебуває на приватній території або поза межами держави.

Як і права людини, права дитини підлягають обмеженням, але лише таким, що передбачені законом у демократичному суспільстві, які встановлені в інтересах державної безпеки та громадського спокою для запобігання злочинності, захисту здоров'я та моральності або захисту прав і свобод інших осіб.

Батьки, опікуни мають права та обов'язки належним чином опікуватися дітьми і приймати рішення про їхнє виховання згідно з визнаними Конвенцією ООН правами, робити це відповідно до здібностей дитини, яка розвивається. Держава не може втручатися у це доти, доки батьки не починають нехтувати своїми обов'язками стосовно дитини та зловживати владою над нею.

Батьки є законними представниками дитини і представляють її перед державними органами так само, як і у випадках порушення їхніх прав. Якщо батьки не в змозі піклуватися про дитину, держава зобов'язана надати їй соціальну опіку. Держава, визнаючи автономність сім'ї, втручається у сімейні стосунки лише в особливих випадках, передбачених законом.

Досліджуємо та обговорюємо

Розгляньте зображення.

1. Розкажіть, які почуття у вас виникли.
2. Чому наведені ситуації можливі?
3. Які права дитини порушено? Які статті Конвенції ООН стосуються зображених ситуацій?
4. Хто має відповідати за порушення прав дитини на сучасному етапі?
5. Як можна захистити дитину в таких ситуаціях? Як унеможливити порушення?

Застосування тілесних покарань удома
(джерело: http://dnz292.klasna.com/uk/site/pro-zhorstoke-povodzhenny.html)

Діти – учасники збройних конфліктів
(джерело: http://artvoice.com/issues/v10n9/film_reviews/child_soldiers.html)

Діти жебракують
(джерело: https://dzerkalo.media/naivano-frankivshhini-proveli-ponad-300-profilaktichnih-reydiv-diti-vulitsi/)

Дитяча важка праця (на копанках)
(джерело: http://www.politico.cd/encontinu/2017/11/15/amnesty-internationale-epingle-geants-mondiaux-autourcobalt-de-rdc.html)

Жорстоке поводження з підлітком працівників поліції
(джерело: https://twitter.com/Laserda1/status/917089119490203653)

Дитячий алкоголізм
(джерело: http://www.dailymail.co.uk/health/article-2103957/Underage-drinkinglinked-films-featuring-alcohol.html)

Застосуйте набуті знання та досвід

Подумайте й завершіть речення: «Важливо, щоб діти й дорослі розуміли сутність Конвенції про права дитини, тому, що…».

Тема 2.5. ЯК ЗРОЗУМІТИ, ЩО ТВОЇ ПРАВА ПОРУШУЮТЬ, ТА ЯКІ Є МЕХАНІЗМИ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

Досліджуємо, як можуть порушуватися права окремих людей і що робити для запобігання зловживанням на цьому ґрунті; від чого залежить ситуація з дотриманням прав людини в країні та якою є роль держави і державних інституцій у захисті прав людини.

Розуміємо причини порушень і необхідність своєчасного інформування про порушення прав людини для їх своєчасного припинення, а також як функціонують міжнародні, європейські та національні механізми захисту прав людини.

Діємо, правомірно реагуючи на протиправні дії та досліджуючи діяльність громадських організацій, які захищають права людини в Україні.

Модуль 1 Обмеження прав людини

Те, що ми як люди наділені правами, не означає, що ми можемо чинити і діяти так, як нам заманеться. Часто наші права вступають у конфлікт із правами інших людей. Наприклад, наше право збирати та поширювати інформацію може суперечити праву іншої особи захищатися від втручання в її особисте життя. Інколи конфлікт виникає між самими правами, і важко оцінити, яке право є важливішим.

Людство вже давно зрозуміло взаємозв'язок права та відповідальності перед суспільством. І саме ця відповідальність диктує необхідність обмежень. У певних ситуаціях, коли потрібно забезпечити безпеку людей і правопорядок, влада може обмежувати певні права людини. Лише два права не можуть бути обмеженими за жодних обставин – це свобода від тортур і свобода від рабства. Однак, обмежуючи права людини, влада має обов'язково дотримуватися визначених умов, інакше таке втручання вважатимуть не обмеженням, а порушенням права.

Що це за умови? Наприклад, влада не може втручатися у права безпідставно – ***обмеження має здійснюватися з певною метою.*** Вичерпний перелік таких цілей записаний у міжнародних договорах із прав людини та законах, ухвалених на національному рівні. Це, зокрема, захист прав інших осіб і таких цінностей, як безпека суспільства, територіальна цілісність та суверенітет держави, суспільна мораль, авторитет правосуддя тощо. Крім того, ніхто не може обмежити наші права, ***якщо можливість такого обмеження не передбачено законами нашої країни.*** І остання умова – ***форма обмеження права має бути прийнятною у демократичному суспільстві.*** Іншими словами, обмеження може здійснюва-

тися лише тоді, коли немає інших способів досягнення тих цілей, заради яких його застосовують.

У Конституції України ми можемо ознайомитися з переліком цінностей, задля захисту яких в окремих випадках державі дозволено втручання у права та свободи людини: забезпечення національної безпеки, захист суверенітету і територіальної цілісності держави, забезпечення громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, охорона здоров'я і моральності населення, врятування життя людей та майна, захист прав і свобод інших людей, підтримання авторитету й неупередженості правосуддя. Цінності, заради яких може бути обмежене право, зазначені в тих самих статтях Конституції, якими це право гарантоване.

Однак треба пам'ятати, що держава може зловживати обмеженнями. Історія свідчить, що часто під приводом захисту певних цінностей держава чинить наступ на права людини. Саме тому ми маємо завжди пильно стежити за діями законодавців та державних службовців і бути готовими захищати власні права.

Дискусія

Ознайомтеся із ситуацією

Задля підвищення ефективності навчального процесу і для посилення рівня безпеки в школі місцева влада пропонує за кошти місцевого бюджету встановити у навчальних закладах міста камери внутрішнього відеоспостереження.

1. Чи підтримали б ви таку ініціативу? Чому?
2. Чи змінилася б ваша думка, якщо б ви були в ролі батьків? Учителів? Адміністрації? Чому?
3. Чи є додаткові вимоги/умови, які б ви хотіли забезпечити перед тим, як буде встановлено відеоспостереження?
4. Чи весь внутрішній простір школи можна контролювати таким чином? Якщо ні, поясніть, де саме встановлювати відеоспостереження не можна і чому.

Модуль 2 Порушення прав людини

Забезпечення прав людини відбувається у відносинах між державою, через її представників, і особою. Механізми захисту прав людини побудовані на тому, що державна влада:

а) не повинна втручатися у приватний простір людини;

б) гарантує дотримання прав людини, реагуючи на протиправні дії інших осіб.

Досліджуємо та обговорюємо

1. Розгляньте наведені ситуації.
2. Визначте, чи є в них порушення прав людини. Якщо так, яке право/права були порушені. (У разі потреби скористайтеся текстом Міжнародного білля про права людини, поданим нижче.)
3. Обговоріть отримані результати в класі. Щодо яких ситуацій ваші відповіді збігаються, а щодо яких – відрізняються? Які висновки можна з цього зробити?

4. Як би ви почувалися, якщо б це трапилося з вами? Якою була б ваша реакція?
5. Чи важливо, на вашу думку, забезпечувати й захищати права людини? Чому?

Ситуація	Право, що порушено / не порушено
1. Громадянин К. заволодів документами громадянина Б. та утримував його у підвалі, змушуючи виконувати різну роботу	
2. У результаті збройного конфлікту між сусідніми країнами будинок, у якому мешкала родина М., було розтрощено під час артилерійського обстрілу	
3. Вчитель під час уроку вигнав учня з класу за порушення дисципліни	
4. Громадянці С. відмовляють у працевлаштуванні на підставі того, що вона ромка	
5. За звинуваченням у скоєнні злочину затримано двох осіб. Щоб забезпечити ефективність розслідування, спілкування їх з адвокатами фактично було обмежено	
6. Семен Р., який має інвалідність і пересувається на інвалідному візку, не може відвідувати культурні заходи в місцевому театрі	
7. Перед складанням іспитів школярів та їхні речі обшукують зі спеціальними приладами, щоб учні не проносили електронні засоби для списування	
8. У державній школі кожен навчальний день починається з обов'язкової спільної молитви	

МІЖНАРОДНИЙ БІЛЛЬ ПРО ПРАВА ЛЮДИНИ

Із Міжнародного пакту про громадянські та політичні права:

– право на життя (ст. 6);

– заборона застосування катувань і жорстокого, нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження або покарання (ст. 7);

– заборона утримання в рабстві й підневільному стані (ст. 8);

– заборона примусової праці (ст. 8, п. 3);

– право на особисту недоторканність (ст. 9, п. 3);

– свобода пересування й право на вибір місця проживання (ст. 12);

– захист іноземців у випадку депортації (ст. 13);

– право на справедливий публічний розгляд у суді (ст. 14);

– заборона визнання винним у здійсненні якого-небудь карного злочину, що відповідно до чинного в момент його здійснення законодавства не був карним злочином (ст. 15);

– право на визнання правосуб'єктності (ст. 16);

– право на невтручання в особисте життя (ст. 17);

– свобода думки, совісті й релігії (ст. 18);
– право на вільне вираження своєї думки (ст. 19 і 20);
– свобода мирних зібрань і свобода об'єднань (ст. 21 і 22);
– право на одруження і право створювати родину (ст. 23);
– право дитини на такі засоби захисту, яких вона потребує як малолітня (ст. 24);
– публічні права, у тому числі право на доступ до державної служби (ст. 25);
– заборона дискримінації (ст. 26);
– особливі права етнічних, релігійних і мовних меншин (ст. 27).

Із Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права:
– право на працю (ст. 6);
– право на створення профспілок і вступ до них (ст. 8);
– право на соціальне забезпечення (ст. 9);
– охорона родини (ст. 10);
– право на достатній життєвий рівень (ст. 11);
– право на охорону здоров'я (ст. 12);
– право на освіту (ст. 13);
– право на участь у культурному житті й право на користування результатами наукового прогресу і на захист інтересів, що випливають із творчої авторської діяльності (ст. 15).

Модуль 3 Які є міжнародні та європейські механізми захисту прав людини?

Становлення та реалізація прав людини відбуваються у три етапи.

1-й етап. Розробляють міжнародні документи, які визначають обов'язки держави у сфері прав людини (спочатку декларації, а потім конвенції)

2-й етап. Відбувається ратифікація цих конвенцій державами, які їх підписали.

3-й етап. Виконання державами зобов'язань таким чином, щоб права людини були реалізовані на території цієї держави.

Щоб міжнародні конвенції були максимально дієвими та легітимними, важливо, щоб їх ратифікувала якомога більша кількість держав. ООН та інші міжнародні організації відіграють визначальну роль, водночас конкретні держави відповідальні за реалізацію положень цих документів. Таким чином у держави з'являються обов'язки щодо забезпечення людини правами.

Головними органами контролю є комісії або комітети та суди, що складаються з незалежних членів (експертів або суддів), які не є представниками своїх держав. Ці органи використовують у своїй діяльності такі основні механізми:

- скарги (представлені окремими особами, групами осіб або державами);
- судові справи;
- процедури подання доповідей.

На сьогодні міжнародними судовими органами, які здійснюють контроль за дотриманням прав людини, є, зокрема, **Європейський суд з прав людини, Міжамериканський суд з прав людини, Африканський суд з прав людини і народів, Міжнародний суд ООН** та інші.

У 2002 році для розгляду справ, пов'язаних із військовими злочинами, злочинами проти людяності та геноцидом, після ратифікації Римського статуту 60 країнами був створений перший постійний Міжнародний кримінальний суд. Цьому суду підсудні особи, яких звинувачують у злочинах проти людяності, геноциді і військових злочинах, але лише за умови, що національні суди не хочуть або не можуть розслідувати ці злочини у судовому порядку.

Більшість угод у сфері прав людини вимагає, щоб держави надавали періодичні доповіді. Їх складають самі держави. Мета цих доповідей – відкрито обговорити реалізацію прав людини з правозахисниками у форматі державного діалогу. Для контролю об'єктивності таких доповідей використовують альтернативні, або так звані тіньові звіти громадських організацій, які базуються на власних джерелах та аналізі документів держави. Після діалогу між представниками державних і незалежних членів міжнародного експертного органу з моніторингу надають зауваження щодо відповідності реалізації захисту прав людини у цій державі міжнародним стандартам.

Також задля забезпечення дотримання та ефективної реалізації прав людини в країнах – членах Ради Європи 1997 року було запроваджено посаду комісара Ради Європи з прав людини, який обирається Парламентською асамблеєю.

Досить часто реальні гарантії прав окремої особи або групи осіб залежать від тиску міжнародної спільноти, і може пройти багато часу від факту порушення прав людини до її звернення в ООН чи Раду Європи.

Що ж можна зробити для зміни такого стану? Передусім домогтися того, щоб держави гарантували права людини на національному рівні й розробили належний механізм усунення будь-яких порушень.

Модуль 4 Національний механізм захисту прав людини в Україні

Громадянська активність

Уявіть, що до вас звернулася громадська організація з пропозицією створити інформаційний плакат-постер, на якому просто і доступно був би проілюстрований національний механізм захисту прав людини в Україні, і запропонувала інформацію, яку має бути зображено.

1. Об'єднайтеся у п'ять груп.
2. Ознайомтеся з інформацією про національні механізми захисту прав людини, поданою нижче.
3. Обговоріть оптимальний варіант вашого плаката: образи, символи, схеми, які можна використати, щоб він був якомога лаконічнішим та інформативнішим.
4. Намалюйте плакат і презентуйте його перед класом.
5. Обговоріть, які групи найкраще впоралися з поставленим завданням.

Спосіб, за допомогою якого держава забезпечує реалізацією прав людини, – це їхнє закріплення у законодавстві. Основний документ, що гарантує права людини в Україні, – Конституція України. У ній закріплено основні механізми захисту прав людини на національному рівні.

Важливою державною інституцією, яка покликана захищати права людини, є Уповноважений Верховної Ради України з прав людини (омбудсмен). До цього органу, як і до інших державних установ і організацій, можна звертатися зі скаргами, пропозиціями, заявами та інформаційними запитами. Розгляд звернень стосовно прав людини є одним із першочергових завдань уповноваженого, проте він може лише сприяти або разом із людиною вимагати відновлення в правах.

Найефективнішою гарантією забезпечення прав і свобод людини є судовий захист. Згідно з Конституцією судочинство в Україні здійснюється Конституційним Судом України та судами загальної юрисдикції. **Конституційний Суд України** контролює дотримання норм Конституції України. До Конституційного суду України можна звернутись за тлумаченням окремих норм Конституції. З 2017 року відповідно Закону України "Про Конституційний Суд України" будь-яка фізична чи юридична особа, яка вважає, що застосований в остаточному судовому рішенні в його справі закон України (його окремі положення) суперечить Конституції України, може подати конституційну скаргу. До суду **загальної юрисдикції** може звертатися кожна людина з приводу захисту своїх конституційних прав і свобод безпосередньо на підставі Конституції.

Залежно від ситуації можна звертатися до **органів виконавчої влади, місцевих органів державної влади та місцевого самоврядування.** Важливо знати, яким чином подаються звернення до органів влади та регулюється порядок надання відповідей. Для цього, крім Конституції, потрібно знати положення законів України «Про звернення громадян», «Про інформацію», «Про доступ до публічної інформації».

Важливу роль відіграють **громадські організації**, які опікуються захистом прав та свобод людини. Ці організації можуть допомогти отримати правову допомогу, а в багатьох випадках беруться за супровід справи, організовують громадські моніторинги та громадські кампанії.

Модуль 5 Як громадянське суспільство може впливати на захист прав людини

Значний внесок у захист прав людини зробили й далі роблять **недержавні громадські організації**. Зберігаючи свою незалежність від держави, вони ведуть боротьбу з окремими порушеннями прав людини у судах, надають допомогу тим, чиї права порушено, домагаються змін у національному або міжнародному праві, поширюють серед населення знання про права людини, культивуючи повагу до них.

У демократичних суспільствах влада здебільшого дослухається до їхньої думки й серйозно її сприймає. Часто між організаціями й державою складається діалог, і в багатьох країнах такі організації отримують від влади моральну й фінансову підтримку.

Ці організації мають різні цілі діяльності й використовують різні методи роботи, зокрема:

А. Безпосередня допомога – надання прямої допомоги жертвам порушень прав людини в тій чи тій формі. Це може бути гуманітарна допомога, захист

або навчання новій професії. Якщо право захищено законом, це може бути юридична допомога або консультації з питань подання позову.

Б. Збирання достовірної інформації. Збирання такої інформації та її використання з метою просування прозорості урядових документів із захисту прав людини необхідні для притягнення винних до відповідальності.

В. Проведення кампаній та лобіювання. Учасники міжнародних відносин часто вдаються до проведення кампаній й лобіювання з тим, щоб усувати ті чи ті проблеми та добиватися прогресивних змін.

Розглядаємо та обговорюємо

1. Розгляньте зображення. Подумайте й назвіть, приклади яких саме кампаній/дій вони засвідчують.
2. Що, на вашу думку, є метою та завданнями цих кампаній? Для кого вони важливі?
3. Чи брали ви участь у подібних акціях? Чому?
4. Чи вплинула активна діяльність громадських організацій у формі акцій, публічних заходів, висвітлення у ЗМІ на поліпшення ситуації?
5. Чи важливо для людини відчуття солідарності та підтримки, якщо її права порушують?

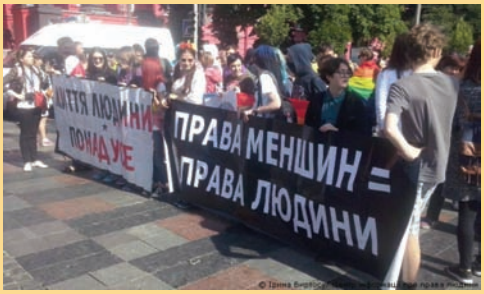

«Марш рівності» в Києві – хода на захист прав людини, зокрема права на мирні зібрання

Марафон написання листів на захист прав людини, який проводить міжнародна організація Amnesty International

Акція-реквієм «Запали вогник у своєму серці» до річниці депортації кримськотатарського народу з Кримського півострова

Спільна заява щодо проекту Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення інформаційної безпеки України» (№ 6688)

Право на свободу вираження поглядів гарантується Конституцією України (стаття 34) та Конвенцією про захист прав...

13 Липня 2017

Спільна заява Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Української Гельсінської спілки з прав людини та Харківської правозахисної групи щодо проекту закону

Річний звіт за 2016 рік Української Гельсінської спілки з прав людини

Прес-конференція правозахисників щодо дотримання прав людини в Україні у 2017 році

Застосуйте набуті знання та досвід

Напишіть есе на тему «Чому існують порушення прав людини і як ми можемо зупинити їх?».

Тема 2.6. ЯК ДІТИ МОЖУТЬ ЗАХИЩАТИ СВОЇ ПРАВА

Досліджуємо, хто і як захищає права дітей.

Розуміємо, як діяти, якщо порушуються права дитини.

Діємо, розв'язуючи проблемні ситуації.

Модуль 1 Хто відповідає за захист прав дитини і яким чином діти можуть захищати свої права у повсякденному житті

Конвенція про права дитини є обов'язковою для виконання державами, що її ратифікували, і має механізм контролю. У Женеві працює **Комітет з прав дитини ООН** – група експертів із 10 осіб, що розглядає доповіді урядів про виконання положень Конвенції. Комітет заохочує і подання альтернативних доповідей громадськими організаціями, в яких вони висвітлюють ситуацію щодо дотримання та забезпечення прав дитини державою.

Україна, ратифікувавши Конвенцію ООН про права дитини, взяла на себе значні зобов'язання щодо забезпечення прав дитини. В нашій країні основним законом, спрямованим на забезпечення реалізації прав дитини на життя, охорону здоров'я, освіту, соціальний захист і всебічний розвиток, є Закон України «Про охорону дитинства». Крім того, правам дитини присвячено окремі статті Сімейного, Цивільного, Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України, а також вони регулюються законами «Про оздоровлення та відпочинок дітей», «Про запобігання та протидію домашньому насильству», «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» тощо. Різні **державні інституції та міністерства** покликані відповідати за дотримання прав дитини в Україні. Багато зусиль також докладають **громадські**

Закон України «Про охорону дитинства» *від 26.04.2001 № 2402-III*

організації, які працюють у сфері захисту прав дитини, щоб кожна дитина почувалася повноцінним членом суспільства.

Дотримання прав дитини також є одним із пріоритетних напрямів роботи **Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини.** З метою забезпечення належних умов для реалізації громадянських, економічних, соціальних і культурних прав дітей в Україні, беручи до уваги необхідність особливого піклування про дитину, на виконання Україною міжнародних зобов'язань у сфері прав дитини Президент України запровадив інституцію **Уповноваженого Президента України з прав дитини**.

Ми знаємо, що робити й до кого звертатися, якщо раптом заболить зуб чи захворіємо на грип. А як бути, коли порушують права дітей, підлітків? До кого звертатися, кому довіритися? Майже кожна людина хоча б один раз замислювалася над цими запитаннями. Діти не знають, до кого йти по допомогу, тому не можуть вчасно отримати потрібну їм консультацію і часто-густо залишаються наодинці зі своїми проблемами. А даремно. Там, де ви живете, існує ціла мережа організацій, служб, здатних кинути «рятувальне коло» тим, хто його потребує.

Ви можете звернутися:

- до батьків або дорослих людей, яким ви довіряєте;
- на «дитячу» Національну гарячу лінію, де вам можуть надати фахову пораду, консультацію чи допомогу. Дзвінки є безкоштовними по всій території України;
- до психологів, учителів та адміністрації у вашому навчальному закладі;
- до представників служб у справах дітей, якщо вам не виповнилось 18 років;
- до працівників центрів соціальних служб у справах сім'ї, дітей та молоді, які є у кожному районі, місті чи районі великого міста;
- до найближчого відділку поліції (або зателефонувати за номером 102);
- до суду, якщо вам виповнилось 14 років. Ви можете зробити це самостійно, а до 14 років через представників;
- до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини (омбудсмена);
- до Уповноваженого Президента України з прав дитини;
- до недержавних громадських організацій, що працюють у сфері захисту прав дитини, таких як Коаліція «Права дитини в Україні», «Жіночий консорціум України», Save the Children Україна, Громадська організація «Ла Страда Україна» та багато інших.

Про те, як звернутися до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, є докладна інформація на сайті: *www.ombudsman.gov.ua.* Ви також можете зателефонувати на гарячу лінію омбудсмена: 0-800-50-17-20.

До Уповноваженого Президента України з прав дитини ви можете надіслати звернення щодо порушення прав дитини на адресу:

вул. Банкова, 11, м. Київ, 01220

або відправити повідомлення на його офіційну сторінку в соцмережі:

www.facebook.com/up.z.prav.dytyny

Модуль 2 Вчимося захищати свої права

Громадянська активність

1. Об'єднайтеся у вісім груп.
2. Проаналізуйте одну із поданих нижче ситуацій.
3. Визначте, чи є в цій ситуації порушення прав дитини.
4. Запропонуйте алгоритм дій у цій ситуації. До кого варто звернутися за захистом прав дитини?

Ситуація 1 Мені 15 років. Моя країна веде війну з сусідньою державою. Капітан із нашої армії прийшов до нас додому і сказав, що оскільки я вже великий та сильний, то мушу йти в армію й воювати за країну.	**Ситуація 2** Мені 10 років, і я розмовляю мовою, якою говорили мої батьки та пращури. В нашій місцевій школі жоден вчитель не знає її та не дозволяє нам користуватися рідною мовою. Вони стверджують, що ми маємо навчатись мовою, якою володіють вчителі.
Ситуація 3 Коли мені було 12 років, я почав працювати на вугільній копанці по 12 годин на день. Тепер мені 14 років, і старший, який керує роботами на копанці, вимагає, щоб я працював ще більше.	**Ситуація 4** Мені 15 років, і я мешкаю у великому місті. Багато моїх друзів вживають алкоголь. Я також спробував і тепер роблю це щодня. Інколи поліція проганяє нас із місць, де ми зустрічаємося.
Ситуація 5 Оскільки моя родина мешкала далеко від медичного центру, мені ніколи не робили щеплення. Тепер, коли мені 13 років, я хвора на поліомієліт.	**Ситуація 6** Мої брати ходять до школи, але я єдина донька, і моїй родині потрібна допомога в господарстві. Тому я не відвідую школу. Мені 8 років.
Ситуація 7 Мені 16 років, і я щодня йду до школи. Коли я приходжу додому, до вечора допомагаю батькам у нашому магазині. Потім я вечеряю, мию посуд, доглядаю своїх молодших брата і сестру, допоки батьки не закінчать роботу в магазині. Коли молодші діти засинають, я намагаюся вчити уроки, але зазвичай засинаю від втоми.	**Ситуація 8** Мені 9 років, і моя родина незаможна. Ми живемо у двох маленьких кімнатах. Ми приносимо воду з криниці, що розташована за кілометр від дому. У нашому селищі немає туалетів у будинку, тому ми користуємося ямою в землі наприкінці вулиці.

Застосуйте набуті знання та досвід

1. Пригадайте ситуації, в яких порушувалися або могли бути порушені ваші права.
2. Напишіть есе на тему «Що я можу зробити, щоб змінити ситуацію з порушенням прав дитини в моїй громаді або в моїй школі».

ЯК ЗАХИСТИТИ СВОЇ ПРАВА У ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СУДІ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Досліджуємо, якою є роль та значення Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) для захисту прав людини.

Розуміємо, як працює ЄСПЛ, якою є процедура розгляду скарг, який порядок звернень щодо захисту прав людини до національних і міжнародних органів.

Діємо, аналізуючи та розв'язуючи ситуації за процедурою ЄСПЛ.

Гра-симуляція «Я і Європейський суд з прав людини»

1. Об'єднайтесь у три групи.
2. Кожна група отримує ситуацію, розглядає її і відповідає на поставлені запитання.
3. Перед аналізом ситуацій ознайомтеся з інформацією про діяльність ЄСПЛ, поданою нижче.
4. У загальному колі представте ситуацію та можливі шляхи її вирішення. Інші групи коментують і обговорюють рішення щодо наведених ситуацій.

Ситуація 1

У вашому місті є єдиний парк, на місці якого планують побудувати стоянку для автомобілів. Десять місцевих жителів проводять у парку мирну демонстрацію з вимогами заборонити знищення парку. Вони посилаються на те, що це єдиний парк у місті, в якому дорослі можуть відпочити, а діти – розважитися.

На місце подій прибуває поліція, яка забороняє акцію, мовляв, у демонстрантів немає необхідного дозволу, і вимагає розійтися по домівках.

Демонстранти відмовляються і сідають на землю.

Поліція застосовує силові методи, деякі демонстранти отримують тілесні ушкодження.

1. Чи було порушено права демонстрантів? Якщо так, які саме права?
2. Як демонстранти можуть захистити свої права?
3. Чи можуть демонстранти звернутися з колективною скаргою до Європейського суду з прав людини? Назвіть умови, яких необхідно дотриматися для подання скарги.
4. Порушенням якої статті (статей) Європейської конвенції з прав людини (Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод) можна обґрунтовувати скаргу? Поясніть свою думку.

Ситуація 2

У 2015 році Тамара, громадянка України, подала позов щодо розірвання шлюбу, в якому вона перебувала 14 років із громадянином іншої держави. Її чоловік

щодо розірвання шлюбу заперечень не має, але суд із різних причин понад рік відкладав розгляд справи й винесення рішення.

Тамара прагне спілкуватися зі своїми дітьми, народженими у шлюбі, але законодавство цієї країни забороняє їй це, поки не завершиться процедура розірвання шлюбу.

1. Чи є в цій ситуації порушення прав людини?
2. На яку статтю Європейської конвенції з прав людини (Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод) може спиратися Тамара, щоб оскаржити ситуацію, що склалася?
3. Опишіть різні етапи проходження скарги в Європейському суді з прав людини, яку може подати Тамара.

Застосуйте набуті знання та досвід

1. Що нового я дізнався/дізналася про діяльність Європейського суду з прав людини?
2. Чого я навчився/навчилася, виконуючи цю практичну роботу?
3. Чого я зможу навчити або що пояснити іншим про захист прав людини?

Діяльність Європейського суду з прав людини – яскравий приклад того, як у питаннях забезпечення прав людини держави обмежують свій суверенітет на користь міжнародного органу правосуддя.

Інформація про Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ)

Європейський суд з прав людини утворено 1959 року як судовий орган, який гарантує права, закріплені Європейською конвенцією про захист прав, для всіх осіб, що перебувають під юрисдикцією договірної держави. З 1 листопада 1998 року діє єдиний Суд, який постійно засідає у Страсбурзі (Франція). Кількість суддів у цьому органі відповідає кількості держав – сторін Конвенції. Судді повністю незалежні, не представляють свої держави та обираються Парламентською асамблеєю Ради Європи.

Як діяльність ЄСПЛ впливає на захист прав людини?

Постанови ЄСПЛ мають обов'язковий характер. Якщо він констатує порушення, держава зобов'язана виконати його постанову, вжити заходи для того, щоб подібні порушення не повторювались, а також компенсувати збитки, завдані постраждалій особі. Суд також може вимагати від держави виплати заявникові певної грошової суми «справедливої компенсації», якщо кошти можуть відшкодувати збитки. Можуть знадобитись й інші заходи на користь заявника: звільнення з-під варти, якщо це необхідно, відновлення спілкування з дитиною, надання посвідки на проживання тощо.

Виконання постанов перебуває під контролем Комітету міністрів Ради Європи до того часу, поки не будуть досягнуті бажані результати. Він допомагає державам у визначенні необхідних для цього заходів і знаходження рішень, якщо під час їх реалізації виникають труднощі.

ЄСПЛ і Україна

Згідно зі статтею 55 Конституції України:

> «*Кожен має право після використання всіх засобів правового захисту на національному рівні звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна».*

23 лютого 2006 року було прийнято Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», який гарантує, що рішення Суду є обов'язковим для виконання Україною.

У рішень ЄСПЛ є дві складові – матеріальний аспект (справедлива компенсація потерпілому) й заходи загального характеру (наприклад, внесення змін до законодавства).

Хто може звернутись із заявою до Суду?

Із заявою до ЄСПЛ можуть звернутися безпосередньо окремі особи або держави, які вважають, що їхні права було порушено. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод розрізняє два **типи скарг**:

- **індивідуальні** – подають окрема людина або група осіб, або недержавна громадська організація (НГО) проти однієї чи декількох держав;
- **міждержавні** – коли одна держава скаржиться на іншу.

Які є формальні вимоги?

Спочатку Суд розглядає, чи скарга **прийнятна** для розгляду. Для цього вона має відповідати низці вимог, встановлених Конвенцією. Наприклад:

- Заявники мають довести, що «вичерпали всі засоби правового захисту всередині своєї держави», тобто що їхню скаргу відхилив суд вищої інстанції своєї держави.
- Заявники повинні подати скаргу упродовж шести місяців після прийняття остаточного рішення у справі в своїй державі.
- Якщо скарга прийнятна для розгляду, Суд передусім закликає сторони (заявника і державу) до досягнення дружнього урегулювання. Якщо держава погоджується сплатити компенсацію, скаргу відкликають.
- Суд розглядає справу по суті, тобто аналізує, чи було порушення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Картка підсумкового оцінювання

Онлайн-версія на *www.citizen.in.ua*

РОЗУМІЄМО

Оберіть правильні відповіді на тестові завдання.

1. Виберіть найточніше закінчення твердження: «Головним обов'язком України як держави відповідно до ст. 3 Конституції є…»:

- ☐ забезпечення порядку;
- ☐ утвердження і забезпечення прав і свобод людини;
- ☐ захист кордонів і територіальної цілісності держави;
- ☐ забезпечення достойного рівня життя.

2. Укажіть, звідки походять права людини:

- ☐ надаються державою;
- ☐ належать людині від народження;
- ☐ визначаються міжнародними угодами;
- ☐ їх визначає сама людина.

3. Укажіть, що із зазначеного переліку не є цінністю прав людини:

- ☐ індивідуальність;
- ☐ добробут;
- ☐ рівність;
- ☐ недискримінація.

4. Виберіть найточніше закінчення твердження: «Принцип добробуту дитини означає, що…»:

- ☐ для дитини мають бути створені найкращі умови для її життя і здоров'я;
- ☐ в усіх діях стосовно дітей першочергову увагу приділяють якнайкращому забезпеченню інтересів дитини;
- ☐ батьки повинні максимально задовольняти вибір дитини;
- ☐ головним для дитини є забезпечення повноцінного харчування та відпочинку.

ДОСЛІДЖУЄМО

Ознайомтеся із ситуацією. Виконайте завдання у формі таблиці.

1. Визначте, яке право порушено.
2. Поясніть, у яких міжнародних і національних документах закріплено це право.
3. Зазначте можливий алгоритм дій щодо захисту цього права.

Ситуація: Певні життєві обставини змусили Еміне змінити школу. Разом з батьками, хвилюючись перед зустріччю з новим колективом, вона пішла до школи поруч з їхнім новим домом. Еміне чула, що у цієї школи високий рейтинг у місті й там працюють кваліфіковані викладачі. Однак директорка сказала, що не може прийняти дівчину в школу, позаяк вона та її батьки мають статус внутрішньо переміщених осіб і є мігрантами, а це створить зайвий клопіт для закладу, й до того ж школа вже і так перевантажена.

Яке право/права порушено	Документи, що закріплюють це право/права (міжнародні й національні)	Дії для захисту права/прав

Людина в соціокультурному просторі 3

Тема 3.1. ЩО ТАКЕ СУСПІЛЬСТВО ТА У ЧОМУ ВИЯВЛЯЄТЬСЯ ЙОГО ПОЛІКУЛЬТУРНИЙ ХАРАКТЕР

Досліджуємо поняття: «суспільство», «соціальна взаємодія», «соціальні відносини», «полікультурність».

Розуміємо, яким чином функціонує суспільство та якими є сутність і значення його полікультурного характеру.

Діємо, досліджуючи полікультурне середовище у місцевій громаді.

Модуль 1 Суспільство та соціальна взаємодія

Обговорюємо

- **Суспільство** – порівняно стійка система соціальних зв'язків, що склалися між людьми в процесі їхньої спільної життєдіяльності, спрямованої на відтворення умов існування й задоволення життєвих потреб.

1. Напишіть слово «суспільство». Доберіть прикметники, які його характеризують: інформаційне, українське, традиційне, модерне, індустріальне…
2. Поясніть значення утворених словосполучень.
3. Спробуйте систематизувати ці словосполучення за певними, обраними вами критеріями (географічним розміщенням, характером ставлення до людини, етапами історичного розвитку тощо).

Термін «суспільство» інколи замінюють запозиченим із латинської мови словом «соціум», що має аналогічне значення.

Характерними ознаками суспільства є:

1) спільна територія, на якій проживають та взаємодіють члени суспільства;
2) спільне культурне середовище, система норм і цінностей, яка лежить в основі взаємозв'язків між людьми;
3) здатність відтворювати й підтримувати міцні внутрішні зв'язки;
4) сталість (існування упродовж тривалого часу – довшого, ніж життя одного покоління).

Аналізуємо ситуацію

«Світ як на долоні»

Якщо масштаб усього людства умовно зменшити до розмірів населеного пункту, що налічує сто мешканців, дотримавши нинішні пропорції, воно буде таким:

- 60 азіатів, 12 європейців, 5 північних американців (США й Канада), 8 латиноамериканців, 14 африканців, 1 житель Океанії;
- 49 із них будуть жінками, 51 – чоловіками;
- 33 будуть християнами, а 67 сповідуватимуть інші релігійні погляди;
- 5 людей володітимуть 32 % усього світового багатства;
- 80 не матимуть пристойних житлових умов;
- 25 людей житимуть на 1 долар на день;
- 50 голодуватимуть, а 1 людина помиратиме з голоду;
- у 33 людей не буде доступу до чистої питної води;
- у 24 людей не буде електрики;
- 67 будуть неписьменними;
- 1 людина матиме вищу освіту;
- 1 людина буде ВІЛ-інфікованою;
- 1 помре і 2 народяться (до 2025 року населення становитиме 133 особи);
- лише 7 осіб матимуть доступ до інтернету;
- 10 будуть алкозалежними (4 жінки й 6 чоловіків).

Джерело: Donella Meadows «State of the Village Report», first published in 1990, *www.mysterra.org/webmag/coup-de-coeur_en.html*

Уявіть себе жителем такого населеного пункту.

1. Які характеристики з перелічених стосуватимуться вас?
2. Чи потребували б ви прихильного ставлення до себе з боку інших? За яких обставин? У чому саме?
3. Хто б очікував від вас прихильного ставлення чи допомоги?
4. Обговоріть можливі перспективи розвитку такого суспільства, запропонуйте висновки, з якими, найімовірніше, не погодилися б скептики, та знайдіть кілька контраргументів для дискусії з ура-оптимістами.

ГРОМАДЯНСЬКА РЕКЛАМА

Якщо зранку ти прокинувся здоровим, ти щасливіший за 1 мільйон людей, які не доживуть до наступного тижня.

Якщо ти ніколи не зазнавав лиха війни, самотності тюремного ув'язнення, агонії тортур чи голоду, ти щасливіший за 500 мільйонів людей у цьому світі.

Якщо ти можеш піти до церкви, мечеті чи синагоги без страху чи загрози ув'язнення й смерті, ти щасливіший за 3 мільярди людей у світі.

Якщо у твоєму холодильнику є їжа, ти одягнутий і взутий, у тебе є дах над головою та постіль, ти багатший за 75 % людей у цьому світі.

Якщо ти маєш рахунок у банку, гроші в гаманці та у скарбничці, ти належиш до 8 % забезпечених людей у цьому світі.

Якщо ти читаєш цей текст, ти щасливий двічі, тому що хтось дбає про тебе і ти не належиш до тих 2 мільярдів людей на планеті, які не вміють читати.

■ **Діалог** (від *грец.* dialogos) – бесіда, розмова або обмін думками, переговори, порозуміння.

■ **Соціальна взаємодія** – форма соціальних зв'язків, що характеризується взаємовпливом індивідів через обмін діяльністю, інформацією, досвідом, здібностями, уміннями, навичками.

Кожна людина є творцем і водночас «продуктом» суспільства. Потреба в розумінні іншого, толерантності та взаємодії дуже велика. Основою будь-якого суспільства в усі часи вважали **соціальну взаємодію** між індивідами, групами, спільнотами, суспільними інститутами, з яких воно складалося. Не війна, не відмежування, а співпраця і діалог.

У процесі соціальної взаємодії складаються **соціальні (суспільні) відносини**.

Розрізняють декілька їхніх видів:

- за обсягом владних повноважень – горизонтальні та вертикальні;
- за ступенем регламентування – формальні (офіційно оформлені) та неформальні;
- за способом спілкування індивідів – безособові або опосередковані, міжособові або безпосередні;
- за суб'єктами і середовищем, у якому відбуваються відносини – всередині суспільної групи та між суспільними групами.

Відомо, що всі суспільні відносини ґрунтуються на певних закріплених у соціальних нормах стандартах поведінки людини, так званих правилах гри. Проте час від часу люди виходять за межі усталених стандартів, руйнують звичні суспільні відносини, формують нові соціальні зв'язки. Головне, щоб це відбувалося з дотриманням принципів добросусідства, консенсусу та компромісу.

Модуль 2 У чому виявляється полікультурний характер суспільства

Культурна неоднорідність сьогодні є реальністю для більшості країн світу. Природно, що за таких обставин люди прагнуть знайти відповіді на запитання: «Чи сприяє багатокультурність розвиткові сучасного суспільства? Якою має бути державна політика у сфері культури? Чи можливо сформувати спільну культуру в багатокультурному суспільстві? Чи впливають на долю громади способи спілкування між представниками різних культур, які вона об'єднує?». (Поміркуйте і ви про це у вільну хвилинку. Можливо, ви захочете написати есе – як відповідь на якесь із запитань.)

Порівнюємо та обговорюємо

«Лінія часу»

1. Оберіть для свого дослідження історію декількох народів, що живуть поруч із вами (в населеному пункті, регіоні, державі).
2. Об'єднайтеся у групи, які досліджуватимуть історію народів і їхню культуру упродовж певного періоду (наприклад XX століття).
3. У кожній із груп укладіть перелік із 10 історичних подій, що були ключовими в історії народу, який ви обрали.

4. Зобразіть на дошці «спільну лінію часу» та позначте на ній ключові події з історії досліджуваних народів.
5. Визначте спільне та відмінне у долях народів. Обговоріть, чому це було можливо.
6. Обґрунтуйте свою думку, відповідаючи на запитання:
   - Якою має бути стратегія поведінки людини в умовах різних цінностей, поглядів, ідей, символів, звичаїв, що оточують і супроводжують її упродовж життя?
   - Що допомагає людям конструктивно взаємодіяти з «іншими», які відрізняються від них?

За всю історію людства сформувалось декілька моделей взаємодії представників різних соціальних груп і культур.

Модель **полікультурного суспільства** передбачає існування спільноти, що складається з декількох етносів, а отже, й декількох культур, носіями яких є ці етноси. У такому суспільстві увага зосереджується на особливостях та відмінностях кожного етносу, а суспільна взаємодія ускладнюється їхнім прагненням до відокремленості та збереження етнічних ознак за будь-яку ціну.

Прихильники іншої моделі закликають заради суспільства свідомо і послідовно нехтувати етнічними, расовими, культурними відмінностями як меншовартісними на тлі загальносуспільних інтересів.

Прихильники моделі **полікультурного суспільства** закликають представників різних етносів, соціальних груп у суспільстві до спілкування, схвалюють і підтримують взаємовплив культур, жодна з яких не є ані панівною, ані пригніченою. Рівні можливості для всіх – основний принцип взаємодії, закріплений у цій моделі.

Дискусія

1. До якої моделі схиляєтеся ви?
2. Сформулюйте власне визначення полікультурного суспільства.

Модуль 3 Разом на одній землі. Україна багатокультурна

Поруч із нами проживає багато людей, різних за етнічним походженням, соціальним статусом, статтю, віком, мовою, віросповіданням. Ми були і є різними, проте усіх нас об'єднує одна земля, її історія, а також відповідальність за спільне майбутнє України. У цьому контексті, напевно, для всіх важливо акцентувати увагу на спільному, на тому, що об'єднує нас незалежно від етнічної, релігійної чи іншої належності. Такими спільними категоріями для міжкультурної взаємодії є загальнолюдські цінності, а саме: повага до прав людини, взаєморозуміння, солідарність, свобода, громадянська відповідальність тощо.

Досліджуємо та обговорюємо

Відомі українці

Подивіться на перелік імен видатних і шанованих в Україні людей. Пригадайте, пошукайте в інтернеті, підручниках, довідкових виданнях інформацію про них. Заповніть таблицю.

	Роки життя	Етнічне походження	Завдяки чому здобув/здобула визнання в Україні та світі
Петро Могила			
Микола Гоголь			
Павло Скоропадський			
Леся Українка			
Олександра Екстер			
Казимир Малевич			
Соломія Крушельницька			
Михайло Булгаков			
Олена Теліга			
Сергій Параджанов			
Ліна Костенко			
Мустафа Джемілєв			
Георгій Гонгадзе			
Сергій Нігоян			
_____ *Ваш варіант*			

1. Якою була етнічна складова ідентичності перелічених осіб? Чому ж їх називають великими українцями?
2. Яких представників інших культур, що жили й творили в Україні, у вашому регіоні чи у вашому населеному пункті, ви знаєте?

Застосуйте набуті знання та досвід

Багатокультурна карта мого населеного пункту / мікрорайону

Для складання карти вам потрібно:

1. З'ясувати, представники яких етносів, віросповідань, певних субкультур, соціальних груп проживають на території вашого населеного пункту і становлять місцеву громаду.
2. Дослідити, як, коли й ким заселялася територія вашого населеного пункту, чи триває цей процес сьогодні.
3. Встановити імена людей, які залишили яскравий слід в історії населеного пункту або вплинули на долю громади.
4. Знайти історико-архітектурні пам'ятки (будівлі, пам'ятні дошки, монументи, пам'ятники, руїни, дороги тощо), які пов'язані з історією представників різних культур, що живуть на вашій вулиці, у вашому населеному пункті чи регіоні.

5. Нанести на карту (можна використати топографічну карту вашої місцевості) результати вашої роботи. Можливо, це будуть:
   - храми різних конфесій;
   - історичні пам'ятки (будинки, парки, топоніми, технічні та виробничі споруди різних епох);
   - історичні назви;
   - меморіальні місця (пам'ятники, площі, кладовища) та інші місця пам'яті різних культур;
   - будинки, у яких мешкають сьогодні чи мешкали колись представники різних культур;
   - культурні установи, громадські організації, видавництва, місцеві ЗМІ, які репрезентують ту чи ту етнічну спільноту або соціальну групу у вашому населеному пункті.
6. Розмістити вашу карту в якомусь громадському місці, наприклад у фойє школи, місцевому клубі, сільській раді, магазині, на центральній площі. Попросити всіх охочих доповнити цю карту.

1. Які культурні відмінності існують у вашій громаді?
2. Яку модель взаємодії реалізують представники різних культур у вашій місцевій громаді?

Тема 3.2. ЯК РОЗПІЗНАТИ СТЕРЕОТИПИ Й ПРОТИСТОЯТИ ДИСКРИМІНАЦІЇ

Досліджуємо сутність стереотипів і специфіку їхніх проявів у суспільному житті.

Розуміємо, що таке толерантність та інклюзія, вчимося ідентифікувати будь-які вияви дискримінації.

Протидіємо стереотипному мисленню й дискримінації людей за будь-якими ознаками.

Модуль 1 Що таке стереотипи й упередження та як їх подолати

- **Соціальна стратифікація** – розшарування суспільства на верстви та соціальні класи за майновою, владною, культурною чи іншою нерівністю.
- **Стереотипи** (з *грец.* – «твердий відбиток») – стійкі спрощені образи чи уявлення про явища, осіб або групи людей.

Ми живемо в неоднорідному суспільстві. Воно складається з багатьох різних соціальних груп (страт), які об'єднують людей з однаковим статусом та доступом до суспільних благ. Взаємодія й солідарність допомагають людям порозумітися і зберегти суспільство цілісним.

Однак трапляється так, що дефіцит достовірної інформації, брак досвіду безпосередньої взаємодії заважають нам сформувати об'єктивні знання про інші спільноти, людей і явища. Натомість виникають доволі стійкі й спрощені уявлення – **стереотипи**.

Упередження – емоційне ставлення, негативна установка до дії, яка зазвичай пов'язана зі стереотипами або формується на їхній підставі.

Стереотипи бувають позитивними, негативними й нейтральними. Вони проникають у всі сфери нашого життя й поширені на всіх рівнях спілкування: від сприйняття конкретної особистості (наприклад, огрядність людини – ознака її доброзичливості) до уявлень про великі суспільні групи (є народи, які завжди усміхаються, є дуже пунктуальні народи).

Стереотипне сприйняття світу допомагає людині швидше адаптуватися до мінливого середовища. Варто знати, що стереотипи маніпулюють нашою свідомістю, не спонукають до кращого пізнання світу та часто стають на заваді нашій мобільності.

Обговорюємо

Що думають про нас інші люди

Як ви гадаєте, які уявлення про наших співвітчизників у іноземців?

Подейкують, що українці працелюбні, люблять пишні застілля, вміють обстоювати свої громадянські права. Продовжіть перелік.

Проаналізуйте список уявлень про українців:

- Чи є у списку стереотипи?
- Які з них позитивні, негативні, нейтральні?
- Чи можемо ми впливати на зміну цих уявлень? Якщо так, то яким чином?

Обговорюємо

Види стереотипів

Ознайомтеся з видами стереотипів, які поширені серед людей у різних сферах життя.

Доберіть декілька прикладів стереотипів до кожного виду.

Види стереотипів за сферами життя

Професійні	**Групові**	**Регіональні**	**Соціальні**
Фізіогномічні	**Національні**	**Релігійні**	**Гендерні**
Етнічні	**Державні**	**Расові**	**Політичні**

1. Які з наведених вами прикладів є позитивними, які нейтральними, а які негативними?
2. Чи можуть стереотипи ввести нас в оману? За яких умов?

Досить часто на основі стереотипів виникають негативні уявлення, емоції та ставлення щодо інших людей чи соціальних груп – так звані **упередження.** Підґрунтям упереджень є забобони й не перевірені на власному досвіді уявлення, зазвичай – емоційно забарвлені.

Аналізуємо ситуацію

Мої сусіди

Уявіть, що ви – студент/студентка університету у великому місті й хочете орендувати багатокімнатну квартиру. Щоб заощадити на сплаті комунальних послуг, ви вирішили підселити у кожну кімнату ще по одній людині. На ваше оголошення відгукнулося декілька охочих.

Оберіть, із ким із перелічених претендентів ви хотіли б мешкати (не більш як три особи):

- дівчина-мусульманка;
- жінка – переселенка з Донбасу;
- молодий хлопець з інвалідністю;
- відомий актор/акторка;
- студент із Росії;
- афроамериканець;
- громадянин США;
- інші версії.

Чи зміниться ваш вибір, коли виявиться, що:

- дівчина-мусульманка вільно володіє англійською мовою;
- жінка, що переїхала з Донбасу, очолює волонтерську організацію;
- молодий хлопець з інвалідністю – колишній український солдат, що брав участь у воєнних діях на сході країни;
- відомий актор/акторка регулярно вживає алкоголь;
- студент/студентка з Росії є правозахисником;
- афроамериканець викладає курс інформатики для українських студентів;
- громадянин США переховується в Україні від правосуддя.

1. Чи є описана ситуація життєвою? Чи важко було зробити вибір? Чому?
2. Чим ви керувалися у своєму рішенні?
3. Чи вплинули ваші стереотипи та упередження на вибір співмешканців/співмешканок? Які саме?
4. Як змінилося ваше уявлення про цих людей, коли ви дізналися про них більше? Що ще могло вплинути на зміну вашого вибору?

Щоб подолати той чи той стереотип, потрібно:

- усвідомити його наявність;
- пошукати об'єктиву інформацію про людей чи явища, щодо яких є певні стереотипи;
- не сприймати усю спільноту, групу через окремих її представників;
- позбутися переконання, що ваша власна думка є найправильнішою;
- зосереджувати увагу на позитивних характеристиках.

Модуль 2 Як виявити дискримінацію та протидіяти їй

Дискримінація – будь-яке виключення, обмеження або перевага за ознакою раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних або інших поглядів, національного або соціального походження, майнового становища, народження або іншої обставини, що має на меті або наслідком знищення чи применшення визнання, використання або здійснення всіх прав і свобод особистості.

Якщо стереотипи подекуди можуть допомагати, упередження завжди шкідливі. Часто під впливом упереджень люди змінюють поведінку: чинять несправедливо, порушують права інших. Виникає дискримінація.

Прояви дискримінації:

- за станом здоров'я;
- за ознакою інвалідності;
- за релігійними переконаннями;
- за місцем проживання/громадянством;
- за статтю;
- за етнічним походженням;
- за політичними переконаннями;
- за віком;
- за мовою;
- за сексуальною орієнтацією;
- за політичними переконаннями.

Ознайомтеся із сутністю найагресивніших проявів дискримінації.

Ксенофобія – побоювання і відторгнення чужинців.

Етнофобія – антипатія чи вороже ставлення до представників певних етносів.

Антисемітизм – нетерпиме ставлення до євреїв.

Расизм – необґрунтована теорія про нерівноцінність людських рас.

Релігійна нетерпимість – особисте несприйняття інших релігійних вірувань.

Сексизм – упереджене ставлення та дискримінація людей через їхню стать або гендерну ідентичність.

Обговорюємо

У яких сферах життя, на вашу думку, найчастіше з'являються агресивні прояви дискримінації? Яким чином ми можемо боротися з ними?

Модуль 3 Що таке толерантність та у чому її ціннісна сутність

Толерантність – повага, сприйняття та розуміння різноманіття культур нашого світу, форм самовираження та самовиявлення людини.

Одним зі шляхів подолання упередження та дискримінації є толерантність. Сьогодні поняття «толерантність» тлумачать по-різному. Одні розглядають її як терпиме ставлення до людей, що мають певні відмінності; інші розуміють толерантність як уміння сприймати та цінувати світ у всій

■ **Толерантність** – активне ставлення, що формується на основі визнання універсальних прав і основних свобод людини, та обов'язок сприяти ствердженню прав людини, плюралізму (зокрема й культурного), демократії та правопорядку (*витяг з Декларації принципів толерантності ООН*).

його багатоманітності. Для деяких людей толерантність – це просто байдуже, індиферентне ставлення до «інших». Для тих, хто має почуття власної гідності та поважає права інших людей, толерантність означає усвідомлення культурного розмаїття, що оточує нас, різних форм самовираження та самовиявлення людини. Кожна особистість самостійно приходить до власного розуміння толерантності.

Формуванню толерантності сприяють знання, відкритість, спілкування та свобода думки, совісті й переконань. Толерантність розвивається на основі визнання універсальних прав та основних свобод людини і сприяє формуванню суспільства рівних можливостей.

Досліджуємо та обговорюємо

Асоціації, пов'язані з толерантністю

1. Назвіть та запишіть асоціації, які виникають у вас, коли йдеться про толерантність.
2. Відзначте три асоціації, що, як на вас, є найважливішими характеристиками толерантності.
3. Проаналізуйте та обговоріть з однокласниками ті позиції, які отримали найбільше голосів, і ті, які дістали найменшу підтримку. Аргументуйте свій вибір, підкріплюючи його прикладами.

Соціальна реклама

Щоб бути толерантним, слід:

- усвідомлювати те, що всі люди різні;
- навчитися сприймати людей такими, якими вони є, не намагатися змінити в них те, що нам не подобається;
- цінувати кожну людину як особистість, поважати її думки, почуття, переконання незалежно від того, чи збігаються вони з нашими;
- зберігати власну гідність і за будь-яких обставин залишатися собою.

Громадянська активність

Зроби крок назустріч

(Повна версія рольової гри на **citizen.in.ua**)

Виберіть картку, на якій зазначена певна соціальна роль. Розташуйтеся в одну лінію, як на «старті», і рухайтеся вперед, якщо вважаєте це за потрібне у певній ситуації. Дотримуйте тиші й уникайте будь-яких реплік і коментарів під час рольової гри.

Ролі для учнів/учениць

Учень 9-го класу, батьки якого на заробітках. Його виховує бабуся	Директор школи	Вчитель молодших класів, мусульманин, біженець з Азербайджану
Батько учня 8-го класу, успішний бізнесмен	Учень 8-го класу, має вади зору	Ви – той/та, ким ви є в житті
Вчитель історії, який завжди має власну позицію та обстоює інтереси учнів школи	Батько учениці 6-го класу, має інвалідність – втратив ноги	Мати-одиначка, безробітна

Ситуації, які зачитує вчитель:

- Ви ніколи не зазнавали дискримінації через власне походження, через те, ким ви є.
- Ви можете вільно висловлювати свою думку і впевнені, що її почують.
- З вами завжди радяться стосовно рішень, важливих для шкільної діяльності.
- Ви можете відкрито критикувати дії вчителів/керівництва без негативних наслідків.
- Щодо вас ніколи не допускали грубого спілкування, приниження, нетактовної поведінки, крику тощо.
- Ви знаєте свої права і впевнено ними користуєтеся.
- Ваше право на приватність ніколи не порушували на території навчального закладу.
- У разі потреби ви можете у зручній для вас формі отримати інформацію про права людини.

Щоразу, коли хтось із вас може ствердно відповісти на зачитану вчителем ситуацію, зробіть крок уперед. Запам'ятайте місце, де ви стояли перед початком гри, та порівняйте з тим, на якому ви опинилися, роблячи «кроки назустріч».

Запитання для обговорення:

1. Які відчуття виникали під час просування вперед, а які – коли ви почали значно відставати?
2. Чи відтворює гра реальні ситуації щодо членів шкільної спільноти: учнів, батьків, учителів, адміністрації, працівників закладу?
3. Які категорії у вашому оточенні (родина, місцева спільнота) є найбільш вразливими щодо реалізації/порушення їхніх прав?

Модуль 4 Соціальна інклюзія – індикатор рівня демократії у суспільстві

Інклюзія (від *англ.* inclusion – включення) – процес збільшення ступеня участі всіх громадян у соціумі, і насамперед тих, хто має труднощі у фізичному чи розумовому розвитку.

Толерантність є провідною ознакою суспільства рівних можливостей, що передбачає чесне та справедливе ставлення до усіх людей, недопущення будь-якої дискримінації.

Сформувати суспільство рівних можливостей неможливо без почуття поваги до *інакшості*, яке передбачає здатність розуміти інших і співпереживати, особливо коли йдеться про людей з інвалідністю.

Досліджуємо та обговорюємо

Україна – шоста в загальнокомандному заліку Паралімпіади-2018

Українці на зимових Паралімпійських іграх у південнокорейському Пхьончхані посіли шосте командне місце, завоювавши 22 медалі.

Всі нагороди – 7 золотих, 7 срібних і 8 бронзових – наші спортсмени здобули у двох видах спорту: 14 – у біатлоні, 8 – у лижних перегонах.

«Якщо такі діти опустять руки, вони нічого не отримають від життя. А якщо підніматься, скажуть собі та усім навколо: "Я – людина і хочу бути, як усі", – то житимуть повноцінно і досягатимуть високих результатів», – вважає 21-річний призер збірної України на Паралімпійських іграх у Пхьончхані Олександр Казік. Олександр – повністю незрячий спортсмен. На дистанції його супроводжує інший спортсмен – гайд.

Незламний дух і воля до перемоги

Киянин Вадим Свириденко – справжній герой. На фронті під час дебальцевських подій він втратив стопи й кисті рук, але це не зламало українця. Тепер 43-річний учасник Української асоціації інвалідів АТО готується пробігти 5 км на марафоні у США. Своїм прикладом Вадим показав українцям: ми не здаємося, нас не зламати!

Громадянська активність

Зробимо наше середовище доступним для всіх

1. Яких труднощів зазнають люди з інвалідністю у нашому суспільстві? Складіть список таких проблем.
2. Подумайте над тим, як можна допомогти таким людям, якщо вони потребуватимуть нашої підтримки. Наприклад: організація мистецьких кампаній (флешмоб, художня виставка тощо), звернення до ЗМІ та влади, позов до суду, громадські ініціативи та ін.

Досліджуємо та обговорюємо

Асоціації, пов'язані з толерантністю

1. Що ви знаєте про паралімпійський рух і спортсменів-паралімпійців?
2. За останні роки кількість людей з інвалідністю збільшується через військові дії на сході країни. Чи є такі люди у вашій громаді? Якої допомоги вони потребують?

Застосуйте набуті знання та досвід

1. Проаналізуйте проблеми, з якими люди з інвалідністю стикаються у повсякденному житті, у вашій громаді, школі.
2. Чи отримують вони допомогу від місцевої спільноти? Якщо так, наведіть приклади.
3. Яким чином ви особисто можете сприяти інклюзії осіб з інвалідністю у життя місцевої спільноти? Складіть перелік добрих справ.

Тема 3.3. КОНФЛІКТИ У НАШОМУ ЖИТТІ Й ЧОМУ ЇХ ПОТРІБНО ВИРІШУВАТИ

Досліджуємо поняття конфлікту та його види; вчимося розпізнавати стадії конфлікту.

Розуміємо складну сутність конфлікту за допомогою «Карти конфлікту».

Діємо, аналізуючи ситуації, які стосуються стадій розгортання конфлікту.

Модуль 1 Що таке конфлікт і які його види існують

Конфлікт (від *латин.* conflictus – зіткнення, сутичка) – зіткнення протилежних інтересів, думок, потреб, інтересів, ціннісних орієнтацій.

Найкращі моменти свого життя ми пов'язуємо із ситуаціями, коли є злагода між людьми, мир і взаєморозуміння. Однак взаємини між людьми бувають різними і часто непорозуміння стають причиною образ, ворожості та ненависті. Такі негативні ситуації називають конфліктами. Люди, що беруть участь у конфлікті, рідко залишаються стриманими та розсудливими, їхньою поведінкою керують негативні емоції: гнів, лють тощо. Це подеколи залежить від обставин, але найчастіше – від самих індивідів, їхнього уміння та бажання позитивно взаємодіяти.

Досліджуємо та обговорюємо

Ознайомтеся з таблицею, у якій представлені причини зародження конфліктів і конфліктних ситуацій. Визначте, якими причинами зумовлені конфлікти, що описані нижче.

- Молодший брат постійно розкидає свої речі по кімнаті, а старшому доводиться прибирати за ним.
- Ви із сусідом/сусідкою по парті отримали один підручник для занять на уроці.
- Ви хочете піти ввечері з друзями в кіно, а ваша молодша сестричка просить відвести її на ковзанку.
- Компанія молодих людей надто голосно поводиться у громадському транспорті та заважає іншим.
- Ваші сусіди розкидають сміття біля будинку.

Причини зародження конфліктів

Розподіл ресурсів	Невдоволення певної особи чи групи своєю часткою ресурсів
Взаємозалежність	Одна людина є залежною від іншої чи є декілька завдань, одночасне виконання яких неможливе
Різна мета	Люди беруть участь у спільній справі зі спільною метою. Проте деякі з них дбають лише про особисті інтереси
Відмінності в уявленнях і цінностях	Люди по-різному сприймають і розуміють світ, мають різні ціннісні орієнтири
Відмінності в манері поведінки	Різні темпераменти, характери, потреби людей
Незадовільні комунікації	Неповний або неточний виклад інформації. Різний стиль спілкування

Отже, конфлікти виникають тоді, коли:

- є дві або більше сторін, які залежать одна від одної;
- сторони наполегливо намагаються реалізувати саме свої переконання, ідеї, побажання;
- вони відчувають неприязне чи вороже ставлення одна до одної.

Оскільки конфлікти повністю викорінити неможливо, потрібно навчитися розпізнавати їх. Тривалі чи епізодичні, великі чи малі – усі вони є не дуже приємними ситуаціями, але становлять невіддільну частину нашого життя.

Утім, конфлікти мають і позитивні наслідки. Адже вони вказують на замовчувані проблеми, стають причинами змін, спонукають до нових рішень і дій. Також, обстоюючи свою позицію, захищаючи слабших, домагаючись справедливості, ми отримуємо неоціненний життєвий досвід, учимося вирішувати різні проблеми.

Громадянська реклама

П’ять позитивних нотаток про конфлікт

- Конфлікти потрібні для нашого життя, на них необхідно звертати увагу та ефективно вирішувати.
- Конфлікти не лише вказують на різницю думок, інтересів, а й загострюють її.
- У конфліктних ситуаціях вчимося переконувати інших.
- Із конфліктних ситуацій можна отримати цінну інформацію.
- Розв’язання конфліктів приносить задоволення, відчуття зробленого доброго вчинку.

Досліджуємо та обговорюємо

Карта конфлікту

Люди, що вирушають у подорож, користуються картами, адже це суттєво полегшує орієнтацію у просторі, заощаджує час та зусилля. Так само можна діяти й у конфліктних ситуаціях.

Об'єднайтеся у групи. За допомогою «Карти конфлікту» спробуйте проаналізувати один із конфліктів, що трапився у вашому житті, житті класу, школи, за таким алгоритмом:

1. Суть проблеми (наприклад бійка на перерві).
2. Які сторони беруть участь у конфлікті? Хто виступає від імені кожної зі сторін?
3. У чому полягають відкриті та приховані інтереси кожної сторони? У чому полягають побоювання учасників конфлікту?
4. Інтереси яких ще сторін зачіпає конфлікт? Чи представлена (або прагне бути представленою) третя сторона у конфлікті?

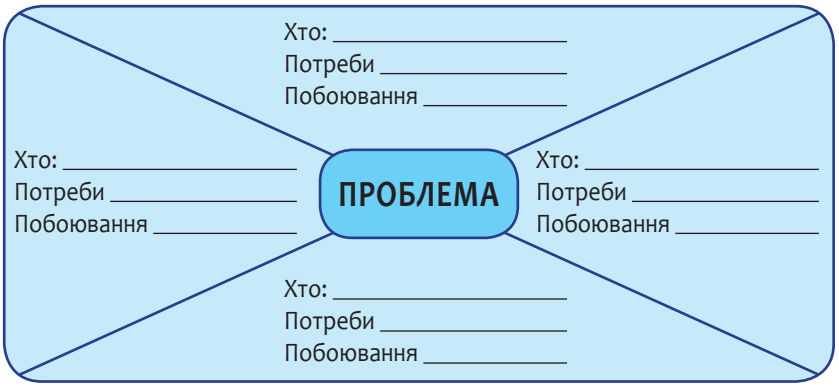

Застосування «Карти конфлікту» у конфліктних ситуаціях допоможе усвідомити суть проблеми, визначити, які явні та приховані потреби ховаються за вимогами людей, побачити можливі перспективи розвитку конфліктної ситуації.

Модуль 2 Які бувають стадії конфлікту

Конфліктні ситуації виникають всюди й завжди. Навіть якщо міжособистісна взаємодія вибудовується гармонійно і ґрунтується на взаєморозумінні, малі чи великі зіткнення неминучі. Щоб протистояння не призводило до негативних наслідків, необхідно знати основні стадії розвитку конфлікту. Це допоможе запобігти неконтрольованому розгортанню конфлікту і спрогнозувати розвиток подій.

Стадії конфлікту

4 **Кульмінація** – найвища точка напруги під час конфлікту

3 **Інцидент** – провокативна дія, що виникла у результаті збігу обставин і зумовила розгортання конфлікту

5 **Завершення** – стадія розв'язання і виходу з конфлікту

2 **Ескалація** – наростання конфлікту, загострення суперечностей між його учасниками

6 **Постконфліктна ситуація** – позитивні чи негативні наслідки конфлікту

1 **Передконфліктна ситуація** – період накопичення незадоволення, фактів і процесів, які можуть призвести до конфлікту

Обговорюємо

Вітчизна

Ознайомтеся з фрагментом тексту пісні «Вітчизна» (автори: Дмитро Шуров, Катерина Галенко). Прослухайте цей твір на каналі YouTube чи на сайті **citizen.in.ua**.

Тобі знайоме почуття спустошення,
Коли ідуть бої без оголошення,
Коли Вітчизну ділять, не спитавши дозволу,
Та у душі тепло замінюють морозами…

І ніби ти спортсмен, вже котрий рік не в формі,
Прийшов до тями, опинившись на платформі,
Пульсує в грудях серце посеред самотності,
І вже ось-ось почнеться відлік незворотності...

1. Про які події, на вашу думку, йдеться? Чим вони зумовлені?
2. Зробіть аналіз збройного протистояння на сході України з допомогою «Карти конфлікту».
3. Визначте усі сторони цього конфлікту, їхні явні та приховані інтереси.
4. Яким, на ваш погляд, є вихід із конфліктної ситуації, що склалася на сході України?

Модуль 3 Конфлікти у школі. Булінг

Цькування, булінг (від *англ.* bully – залякувати) – агресивна, ворожа поведінка однієї дитини або колективу щодо іншої. Це постійний фізичний і психологічний тиск, вияви агресії з подальшим залякуванням особистості.

Об'єднайтеся в групи і проаналізуйте причини виникнення, сторони та фази перебігу конфліктних ситуацій у вашій школі. Наприклад:

- бійка між однокласниками;
- відбирання особистих речей;
- демонстративне нав'язування іншим своєї думки, тиск авторитетом, застосування морального впливу, фізичної сили;
- прізвиська, глузування, образи;
- суперечки і непорозуміння на перерві, в їдальні;
- порушення дисципліни на уроках;
- відмова від чергування у класі, школі;
- псування або втрата майна.

Які з них можна назвати булінгом, або цькуванням?

Веб-активність

Прочитайте уривок із пісні Анастасії Приходько «Крила». На каналі YouTube подивіться кліп на цю пісню.

[…] Мене оточили порожні надії,
В обіймах безчестя пручається віра,
Я чую, як плачуть осміяні мрії
І голосно знову співає сатира.

Заздрість навколо всіх охопила,
Серця заблукали у сірій безодні,
І добре, що поки у мене є крила
І я не віддам їх, ні!

1. Поміркуйте, про які ситуації у шкільних відносинах ідеться.
2. Чому режисер використовує у кліпі дві реальності – жорстокість дорослого світу та світу дітей?
3. Як ви вважаєте, чи можуть ситуації, відтворені у пісні, трапитися у вашому житті (у школі чи на вулиці)?

Соціальна реклама

Не мовчи, дій – інакше зацькують

Веб-активність

«Сідай з нами» (Sit With Us)

Школярка Наталі Гемптон, прийшовши у новий колектив, сподівалася знайти там багато друзів. Проте однокласники або ігнорували її, або насміхалися з неї, а врешті ще й побили дівчину.

Наталі була змушена перевестися до іншої школи, в якій у перший же день до неї підійшов хлопчик і запропонував допомогу. Це її вразило й надихнуло. Відтоді, побачивши якогось самітника у шкільній їдальні, вона запрошувала його за свій стіл. Згодом ця ідея підштовхнула її до створення мобільного додатка Sit With Us («Сідай з нами»). За словами юної розробниці, він покликаний допомогти підліткам знайти компанію й не почуватися вигнанцями.

(джерело: Gene Blevins/LA Daily News)

Як розпізнати, що ви під прицілом булера

- Ніхто не поспішає подружитися з вами чи просто спілкуватися. Особливо, якщо вас різко почали уникати навіть ті, хто йшов хоч на якийсь контакт.
- Привселюдні запитання провокаційного характеру. Наприклад: «А у вас в родині нормальні теж є?».
- Колючі коментарі щодо зовнішності, поведінки, успішності.
- Смішки, перешіптування за спиною.
- Публічні злі жарти на вашу адресу.
- Коли ви шукаєте підтримки в інших учнів, у відповідь – ухильні фрази чи ігнорування.

Застосуйте набуті знання та досвід

1. Чи спостерігали ви ситуації булінгу у вашій школі? У якій ролі вам доводилося виступати – жертви, кривдника чи спостерігача?
2. Спробуйте увійти в інші ролі та встановити мотиви поведінки особистості у кожній із них.
3. Яка з наведених ролей, на вашу думку, є найбільш небезпечною?
4. Визначте, хто з ваших однокласників, друзів чи знайомих на цей час є жертвою булінгу. Організуйте акцію підтримки жертв шкільного булінгу. Наприклад, запропонуйте свою допомогу; подружіться; залучіть до спільної діяльності; оберігайте від кривдників по дорозі до школи.

Тема 3.4. ЯК ПОДОЛАТИ ШЛЯХ ВІД КОНФЛІКТУ ДО ПОРОЗУМІННЯ

Досліджуємо різні способи подолання конфлікту: конкуренцію, компроміс, пристосування, співпрацю.

Розуміємо правила вирішення конфлікту під час переговорів та медіації.

Діємо, застосовуючи до вирішення конфліктів методи ефективної комунікації.

Модуль 1 Які способи подолання конфліктів є найбільш ефективними

- **Співпраця** – спільний пошук шляхів урегулювання конфлікту з дотриманням інтересів усіх учасників.
- **Компроміс** – угода, якої досягли взаємними поступками.
- **Консенсус** – збіг думок, досягнення одностайної згоди.

Усі ми маємо досвід участі у конфліктних ситуаціях, і для багатьох із нас він не завжди був позитивним. Успіх в управлінні конфліктами неабияк залежить від поведінки його учасників. У цьому процесі важливо не концентрувати увагу на сторонах конфлікту чи його перебігу, а бачити перспективу розв'язання проблеми.

Конфліктологія (наука про конфлікти) вирізняє декілька способів подолання суперечностей:

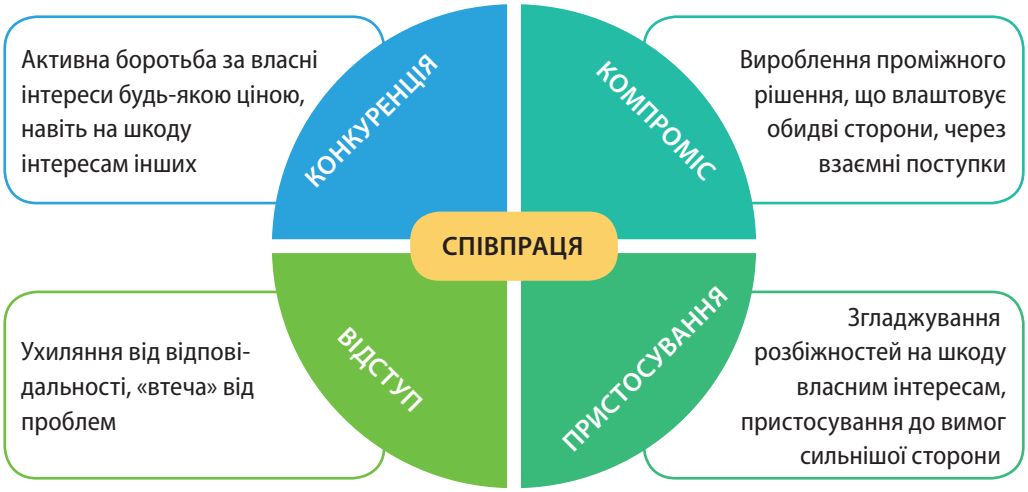

Порівнюємо та аналізуємо

«Яблуко й черв'як»

Заплющіть очі та уявіть на хвилину, що ви – гарне соковите яблуко, яке висить на гілці. Раптом де не взявся черв'як і каже: «Зараз я тебе з'їм!». Що ви відповісте черв'яку? Розплющіть очі й запишіть свою відповідь.

Якщо ви та ваші однокласники дали різні відповіді, поміркуйте, до яких способів вирішення конфліктів належить кожна з них. Для цього скористайтеся наведеною вище схемою способів подолання суперечностей.

Варіанти відповідей	Способи вирішення конфлікту
«Зараз впаду на тебе й розчавлю!»	
«Поглянь, яка там соковита груша висить!»	
«Гаразд, поласуй трохи, а решту залиш моїм господарям!»	
«Така вже, певно, моя доля!»	
«Глянь-но, на землю попадали достиглі яблука, ти їж їх, вони набагато смачніші!»	

Які способи подолання конфлікту, залежно від певної ситуації, є ефективними, а які – ні?

Конфліктів не можна уникати. Важливо, щоб усі сторони спільно шукали вихід із ситуації й відкрито обговорювати суперечливі питання. Можна виділити два типи успішного завершення конфлікту: компроміс і консенсус.

Громадянська реклама

ПРАВИЛА РОЗВ'ЯЗАННЯ КОНФЛІКТІВ

- Виявити джерело й причину конфлікту.
- Записати суперечливі питання.
- Не розширювати предмет конфлікту, а максимально скорочувати кількість претензій.
- Уважно ставитись і правильно оцінювати сторони конфлікту.
- Потрібно не перевиховувати людей, а зрозуміти становище кожного.
- Намагатися досягти порозуміння на рівні почуттів і цінностей.
- Конкретизувати інформацію. Контролювати емоції.
- Усвідомити почуття кожної зі сторін конфлікту.

Модуль 2 Розв'язуємо конфлікти самостійно, або Як навчитися вести переговори і медіацію

- **Переговори** – прямий діалог між сторонами конфлікту, спрямований на подолання розбіжностей і досягнення згоди.
- **Медіація** (від *латин.* mediation – посередництво) – добровільний процес взаємоприйнятного врегулювання конфлікту за допомогою нейтральної третьої особи (медіатора).
- **Медіатор** – нейтральна особа, яка керує діалогом задля зменшення напруження.

Часто з **переговорами** в нас асоціюється лише розв'язання політичних питань на державному й міжнародному рівнях. Однак у повсякденному житті будь-яка розмова, що зачіпає інтереси учасників і спрямована на вирішення проблемної ситуації, перетворюється на переговори. Переговори – це обговорення людьми проблеми, що виникла між ними, з метою її розв'язання, врегулювання.

Для успішного проведення переговорів можна скористатися пам'яткою, що передбачає такі етапи:

1-й етап. Виступи сторін.

2-й етап. З'ясування їхніх інтересів.

3-й етап. Визначення «порядку денного».

4-й етап. Висування пропозицій.

5-й етап. Вибір рішення і формулювання угоди (домовленості).

6-й етап. Виконання домовленості.

Після закінчення переговорів настає найважливіший етап – виконання домовленостей. Невиконання призводить до нових суперечностей, часто набагато складніших за попередні.

Проте не впадайте у відчай. Якщо домовленостей не досягнуто, ви завжди можете повернутися до переговорів.

Інколи в ситуації тривалого конфлікту люди не бажають розмовляти одне з одним. Тоді їм слід звернутися до третьої особи, яка допоможе провести переговори, ставши посередником. Переговори, що здійснюються з допомогою посередника, називають **медіацією**, а саму людину-посередника – **медіатором**.

Медіатор не суддя і не порадник. Він намагається пояснити сторонам конфлікту позицію противника, можливі умови для подолання суперечностей, пропонує мирні шляхи розв'язання конфлікту.

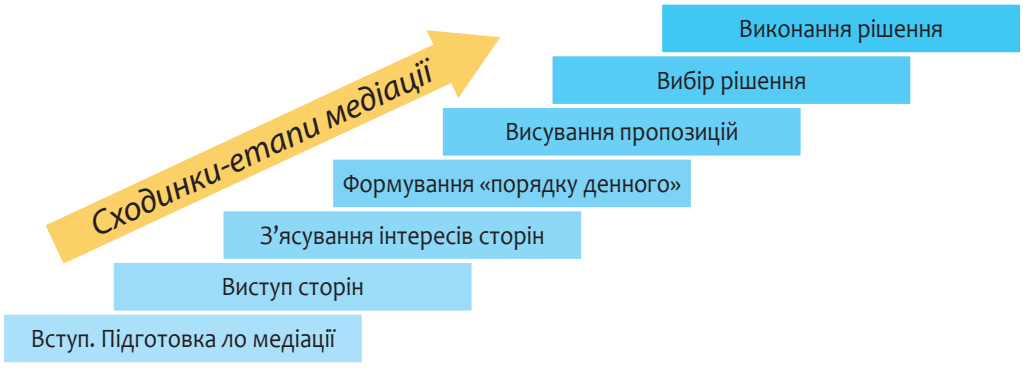

У ролі медіатора може виступати вчитель/вчителька як посередник між учнями, що посварилися, однокласники, котрі допомагають розв'язати проблему між друзями.

Медіація, подібно до переговорів, органічно пов'язана з правами людини: свободою та рівністю всіх людей, правом на повагу та гідність, свободою думки і слова, особистою недоторканністю. Медіація – це мистецтво. Її успішність значною мірою залежить від кваліфікації медіатора та його особистої здатності допомогти обом сторонам, не схиляючись на бік жодної.

Застосуйте набуті знання та досвід

1. Оберіть реальну або вигадану конфліктну ситуацію. Запропонуйте двом сторонам узяти участь у медіації. Ви можете грати роль медіатора. Іншим потрібно зіграти ролі сторін конфлікту. Згодом можна помінятися ролями.
2. Зупиняйте учасників після кожного етапу та обговорюйте їхні дії, з'ясовуйте і коригуйте дії медіатора на кожному з етапів.
3. Під час проведення медіації уважно стежте за учасниками, користуючись інструкцією із проведення медіації.

Тема 3.5. СУТНІСТЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ КОМУНІКАЦІЇ У ЖИТТІ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА

Досліджуємо поняття комунікації.

Вчимося вибудовувати ефективний діалог зі співрозмовником.

Розуміємо характер процесу міжособистісного спілкування.

Діємо, беручи участь у ситуаціях, які потребують різних форм спілкування.

Модуль 1 Спілкуватися – бути частиною спільноти

Кожен із вас має чималий досвід спілкування з іншими людьми. Однак для ефективної співпраці, а саме переконання інших людей, потрібні певні навички комунікації, а часто – майстерність у цьому.

Ідея єдності, зв'язку зі спільнотою є визначальною для понять «комунікація», «спілкування». Іншомовний термін «комунікація», що є тотожним українському відповіднику «спілкування», означає:

- **передання** (трансмісію) інформації, ідей, емоцій, умінь;
- **розуміння** інших;
- **спонукання до дії та вплив** на людей;
- **взаємодію** з іншими;
- **об'єднання (творення спільноти)** за допомогою мови чи знаків.

Комунікація є основним фактором суспільного розвитку. Без спілкування, без передання інформації від одного індивіда до іншого людство не зможе існувати. Вміння спілкуватися є запорукою ефективної взаємодії, позитивної атмосфери та ознакою відповідальної громадянської участі.

Зверніть увагу на однокореневі слова до термінів «комунікація» і «спілкування», що є синонімами.

- В українській мові – спілкування: сполучатися, спілкуватися, спілка, спільнота.
- В англійській мові – communication: communicate, community (громада).

Здебільшого спілкування пов'язують із мовленням, коли одна людина повідомляє щось іншій. Насправді ці явища мають складнішу структуру та сутність, оскільки спілкуванням може бути не лише розмова, читання книги чи реклама, а й участь у соціальних мережах, жести, одяг. Навіть мовчання – це теж форма комунікації.

Модуль 2 Як відбувається процес комунікації

На перший погляд, процес спілкування є доволі простим. Одна людина говорить, інша – слухає та сприймає. Загалом у процесі комунікації є три складові:

- **відправник** – той, хто говорить, пише, малює чи навіть співає;
- **повідомлення** – те, що відправник передає, тобто певним чином закодоване повідомлення в усній мові, письмі, малюнку, пісні тощо;
- **отримувач** – той, хто намагається зрозуміти суть повідомлення та сприймає його.

Тобто комунікація – це не лише те, що передає відправник, а й те, що сприймає адресат.

Слід мати на увазі, що під час спілкування люди використовують не лише тексти чи візуальні образи, а й надають своїм повідомленням емоційного забарвлення, що виявляє їхнє ставлення до співрозмовника.

У будь-якому повідомленні є предметний рівень (те, що ми говоримо, пишемо) і рівень ставлення (як ми це говоримо, який настрій закладаємо у текст, малюнок, музику тощо). Співвідношення цих двох складових повідомлення під час комунікації часто є непропорційним: близько 20 % для предметного рівня і 80 % для рівня ставлення.

Обговорюємо

Уявіть ситуацію: ваш товариш запізнився на зустріч із вами. Якими будуть ваші дії та емоції, коли ви нарешті зустрінетеся? Наприклад, різко запитаєте: «Чому ти запізнився?» або ж, навпаки, висловите турботу: «Я так хвилювався/хвилювалася за тебе, коли ти не прийшов/прийшла вчасно…» тощо.

Сучасний німецький учений Шульц фон Тун у 2000 році опублікував книгу «Чотири сторони спілкування», у якій, окрім предметного рівня та рівня ставлення, описав ще два рівні комунікації, а саме – рівень спонукання і рівень самовираження.

1. Зобразіть на аркуші модель рівнів комунікації у вигляді таблички.

Рівень ставлення	Рівень спонукання
Предметний рівень	Самовираження

2. Заповнюючи табличку, напишіть те, що ви хотіли б повідомити на предметному рівні, а також на рівнях спонукання, ставлення й самовираження.
3. Використовуючи модель Шульца фон Туна, розшифруйте зміст наведених повідомлень.
   - Повідомлення у Facebook: «У мого друга сьогодні День народження».
   - Зауваження мами до сина чи дочки: «У твоїй кімнаті безлад».
   - Заклик до друзів: «Відвідаймо місцевий музей!»
   - Напис на рекламному щиті: «Партія Успішних – з турботою про вас».
4. Чи бували ви в ситуаціях, коли люди, ЗМІ, реклама, наголошуючи на одних сторонах комунікації (скажімо, предметне повідомлення про щось цікаве), хочуть спонукати вас до певних дій (наприклад, щось придбати, за когось проголосувати, високо оцінити якусь людину, фірму, товар тощо)? Наведіть приклади таких ситуацій та обговоріть їх.

Модуль 3 Суть та особливості невербальної комунікації

Невербальна комунікація – обмін різноманітними несловесними повідомленнями між людьми, з їхньою подальшою інтерпретацією.

Мова – основний канал інформації. Однак інформацію можна передавати й іншими шляхами: приміром, за допомогою виразних рухів тіла (міміка, жести, пози); фізичного простору (відстані між співрозмовниками); погляду чи будь-яких інших засобів.

Одним із засобів спілкування є **невербальна** (несловесна) комунікація, що виражена у жестах, погляді, предметах, символах тощо. Невербальні сигнали здебільшого спонтанні, несвідомі й тому майже завжди щирі. Вміння користуватися арсеналом невербальної комунікації сприяє формуванню культури спілкування.

Невербальні засоби спілкування мають свою класифікацію, зокрема:

- рухи тіла, жести (рухи рук, ніг, голови тощо);
- вираз очей і спрямованість погляду;
- вираз обличчя;
- тактильні засоби (потиск руки, поцілунки);
- усмішка;
- реакція шкіри (почервоніння, збліднення);
- косметика;
- запахи (парфуми);
- одяг (колір, фасон);
- манери поведінки (коли ми їмо, розмовляємо тощо);
- психогеографія (просторове поле між співрозмовниками, комунікаторами).

Порівнюємо та обмінюємося думками

Відмінності між невербальною та вербальною комунікацією

Ознайомтеся з таблицею, в якій наведено відмінності між різними видами комунікації. Для кращого розуміння дайте відповіді на запитання, що подані нижче.

Невербальна комунікація	Вербальна комунікація
Передання інформації «тут і зараз» у момент спілкування, конкретна ситуація	Інформація може існувати незалежно від особистості, яка її передає (наприклад, книга, стаття)
Важко розкласти на окремі одиниці чи об'єднати у систему	Букви, звуки, слова, речення складають чітку систему мови
Зазвичай невербальна поведінка підсвідома, неконтрольована	Переважно це усвідомлена і запланована діяльність
Здебільшого невербальної поведінки ніхто не навчає	Мови вивчають

1. Проаналізуйте відмінності між невербальною та вербальною комунікацією.
2. Визначте переваги та недоліки кожного способу передання інформації.
3. Наведіть приклади на кожну з позицій, що подані в таблиці.

Застосуйте набуті знання та досвід

1. Проведіть переговори з якогось суперечливого питання або інсценізуйте їх разом зі своїми друзями: наприклад, що одягати, коли приходити додому, з ким спілкуватися тощо. Коротко опишіть цей досвід.
2. Оберіть двох охочих узяти участь у переговорах. Визначте будь-яку актуальну та суперечливу проблему або ситуацію з життя й запропонуйте сторонам переговорів її обміркувати.
   - Проведіть переговори, дотримуючись усіх етапів.
   - Використайте «СТОП-КАДР»: зупиняйтесь після кожного етапу, щоб визначити, які методи застосовували учасники переговорів.
3. Після закінчення переговорів подумайте:
   - Чого ви навчилися?
   - Чи є це важливим для вас? Чому?
   - Як ці знання й уміння можна застосувати в житті?

«ЖИВА БІБЛІОТЕКА»

Повна версія на **www.citizen.in.ua**

Кожен і кожна з нас – унікальна «Книга». В основі «Живої бібліотеки» закладено ідею, що треба дати шанс зустрітися тим людям, які у звичайному житті не мають нагоди поспілкуватися. Люди, котрі на якийсь час стануть «Живими книгами», говоритимуть про свою ідентичність, свої злети чи падіння, про схвалення чи упередження і соціальну ізоляцію.

Приклад **каталогу** «Живої бібліотеки»:

- представники різних етнічних груп або конфесій;
- чоловік, який відбув покарання у виправній колонії;
- багатодітні сім'ї або батьки-одинаки;
- людина з алкогольною або наркотичною залежністю;
- безхатченко;
- переселенці;
- люди, які побували в полоні;
- колишня знаменитість.

Учасники «Живої бібліотеки»:

«Книги» – люди, запрошені до участі в «Живій бібліотеці». Це комунікабельні, відкриті люди, готові відповідати на різноманітні запитання. Вони вміють спокійно пояснити свій погляд або ж вчасно сказати: «Стоп!» чи «Я не відповідатиму!».

«Читачі» – це відвідувачі «Живої бібліотеки», котрі зацікавлені дізнатися більше про людей чи конкретну групу, що їх репрезентує «Книга».

Хід роботи

Учасники реєструються, ознайомлюються з Правилами, переглядають «Каталог», обирають «Книгу» і займають місце біля неї. Читати одну «Книгу» одночасно можуть лише четверо – п'ятеро «Читачів».

Читання в «Живій бібліотеці» є інтерактивним, тобто передбачає обговорення проблеми, що зацікавила «Читача».

«Читач» не може вимагати від «Книги» інформації, якою та не хоче ділитися.

Наступний етап – ротація, під час якої «Книги» залишаються на місці, а на зміну попереднім «Читачам» приходять нові.

На завершення – рефлексія. Учасники утворюють спільне коло. Всі охочі мають можливість висловитися.

(джерело: «Жива бібліотека» – ініціатива данської неурядової організації «Зупини насильство» (StoptheViolence). humanlibrary.ru/about/metodicheskiematerialyi/#TtX2btnZdnM)

Картка підсумкового оцінювання

Онлайн-версія на *www.citizen.in.ua*

РОЗУМІЄМО

Оберіть правильні відповіді на тестові завдання.

1. Стереотипи – це:
- ☐ багатогранний вимір дійсності;
- ☐ стійке і спрощене уявлення про певну особу;
- ☐ прагнення до особистісного вдосконалення.

2. Найагресивнішими проявами дискримінації є:
- ☐ абстракціонізм, культуризм, кубізм;
- ☐ волонтерство, толерантність, емпатія;
- ☐ ксенофобія, расизм, сексизм.

3. Перебіг конфлікту передбачає такі стадії:
- ☐ розробка плану, реалізація, оцінювання результатів;
- ☐ ескалація, інцидент, кульмінація, завершення;
- ☐ стадія підготовки, стадія втілення, стадія доопрацювання.

4. Булінг передбачає:
- ☐ агресивну й ворожу поведінку однієї дитини щодо іншої;
- ☐ систему позитивної взаємодії у шкільному колективі;
- ☐ інтеграцію новачків у шкільний колектив.

5. Компроміс – це:
- ☐ посередництво під час конфлікту;
- ☐ система взаємодопомоги;
- ☐ угода, досягнута за допомогою взаємних поступок.

ДОСЛІДЖУЄМО

Складіть логічну схему до одного з таких явищ:

а) конфлікти у житті;

б) полікультурне суспільство;

в) стереотипне мислення.

Позитивні сторони	Полікультурне суспільство – це	Вади (виклики)

ДІЄМО

Напишіть есе (до 300 слів), орієнтуючись на такі запитання:

- Які поняття, явища, проблеми ви розглядали у цьому розділі?
- Які з них становили для вас найбільший інтерес? Чому?
- Які з них не були для вас цікавими? Чому?
- Які відповіді на поставлені запитання ви знайшли?
- До яких подальших роздумів вони вас підштовхнули?
- Яких нових навичок і знань ви набули?
- Де вони можуть стати вам у пригоді?

Демократичне суспільство та його цінності 4

Тема 4.1. ЩО ТАКЕ ДЕМОКРАТІЯ

Досліджуємо умови існування демократії та її вплив на суспільство.

Розуміємо ключові ознаки демократичного суспільства, а також те, що особистість є найбільшою цінністю лише в умовах демократії.

Діємо, аналізуючи й оцінюючи умови існування та стабільності демократії в Україні.

Модуль 1 Коли і як виникає демократія

- **Демократія** – організація та функціонування державної влади на засадах визнання народу джерелом державної влади, що передбачає забезпечення прав громадян і участь народу в управлінні державою.
- **Принципи демократії** – безумовні вимоги, які випливають із самої суті демократії та висуваються до всіх учасників демократичного процесу.

Слово «демократія» походить від грецьких слів «демос», що означає «народ», і «кратос» – «влада». Отже, під демократією ми розуміємо спосіб правління, який залежить від волі народу.

Основою демократії є **свобода та рівність** усіх громадян. Передусім це рівність перед законами: немає жодних привілеїв чи особливих прав для тих чи тих спільнот.

Найважливішою засадою демократії є проведення загальних рівних і вільних виборів. Вибори є демократичними лише за наявності альтернативи вибору. Неодмінною умовою демократичного виборчого процесу є свобода висловлення своєї думки, багатоманітність пропозицій і право на участь у виборах для різних меншин та політичної опозиції.

Розглядаємо та обговорюємо

1. Розгляньте ілюстрації, які унаочнюють певні етапи розвитку демократії у світі та в Україні. Чи всі наведені приклади відповідають засадам демократії, що про них ішлося вище?
2. Якщо ні, яких саме елементів демократії бракує кожному з цих прикладів?
3. Пригадайте, як тлумачать терміни «безпосередня демократія» і «представницька демократія».
4. Щодо яких із наведених прикладів доречно їх використати?

5. Спираючись на знання, які ви здобули на уроках історії та правознавства, й розглядаючи подані ілюстрації, обговоріть у парах, що для вас означає демократія.

Народні збори в Афінах, V ст. до н. е.

Засідання англійського парламенту, наші дні

Народне віче часів Київської Русі

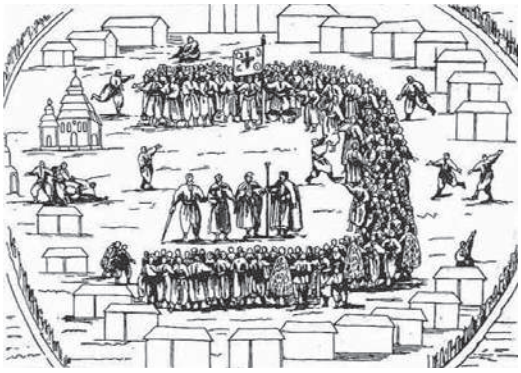

Козацька рада у Запорозькій Січі

- **Безпосередня демократія** – пряме волевиявлення народу, що здійснюється шляхом референдумів, виборів, обговорення проектів нормативних актів; участь у виборах органів державної влади; загальних зборів громадян; мітингів, звітів депутатів і виконавчих органів перед населенням тощо.
- **Представницька демократія** – вираження волі громадян через обраних ними представників до органів державної влади: народних депутатів, президента, депутатів органів місцевого самоврядування.

Віче на Майдані Незалежності в Києві, січень 2014 р.

У сучасних демократичних суспільствах влада належить усім повноправним його членам – громадянам. А для забезпечення справедливого представництва народу мають бути оголошені вільні та чесні вибори.

Розглядаємо та обговорюємо

1. Розгляньте схему й доповніть її колонки конкретними прикладами.
2. Обговоріть переваги і недоліки безпосередньої та представницької демократії.
3. Презентуйте свої доповнення до цієї схеми.
4. За допомогою яких механізмів і процедур демократичний устрій забезпечує народовладдя у наведених вами прикладах?

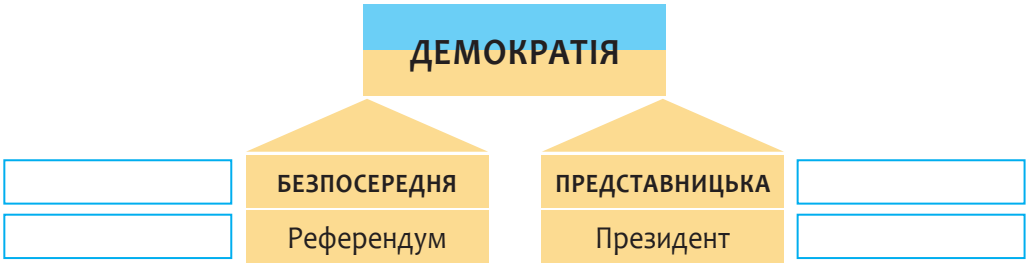

Модуль 2 У чому цінність демократії

Плюралізм – визнання рівноправності існування множинності інтересів, поглядів, переконань, ідеологій, партій, культурних цінностей тощо.

Термін «демократія» використовують не лише для характеристики форми державного устрою, а й для визначення устрою будь-якої організації, у якій забезпечується рівноправна участь її членів в управлінні та ухваленні рішень. У наш час демократія як така є важливою й загальновизнаною цінністю. Проте вона набуває справжньої сили, тільки якщо люди знають, за що вони цінують демократію, чого хочуть досягти та що захищатимуть. Саме основні ознаки демократії роблять її тією цінністю, яку варто обстоювати й захищати.

Обговорюємо в групах

Ознаки демократії

1. Об'єднайтесь у шість груп, розподіліть між групами по дві – три **ознаки демократії** з переліку, що поданий нижче.
2. Обговоріть і презентуйте перед класом відповідну ознаку, пояснивши, як вона сприяє утвердженню демократії.
3. Послуговуючись методом «вільного мікрофона», завершіть роботу короткими простими репліками: «Цінність демократії полягає в…».

ОЗНАКИ ДЕМОКРАТІЇ

- наявність у державі представницьких органів державної влади та місцевого управління (самоврядування) різних рівнів, що формуються шляхом обрання;
- рівність перед законом;
- вибори, референдум;

- виборність органів влади;
- підзвітність і підконтрольність органів влади, яких обирають виборці;
- політичний плюралізм (багатопартійність);
- ідеологічний плюралізм (відсутність панівної ідеології, визнання права на існування різних ідеологій);
- наявність, гарантованість і забезпечення прав і свобод (особистих, політичних, економічних, соціальних, культурних);
- взаємна відповідальність громадянина й держави (взаємні права та обов'язки);
- наявність справедливого незалежного суду.

Громадянська реклама

Згідно з резолюцією ООН Міжнародний день демократії відзначають щорічно 15 вересня.

Громадянська реклама

КОНСТИТУЦІЯ УКРАЇНИ

Стаття 5. Єдиним джерелом влади в Україні є народ.

Застосуйте набуті знання та досвід

Визначте місце демократії у вашому житті

Дайте відповіді «так» чи «ні» на запитання.

Запитання	Так	Ні
1. Чи відчуваєте ви повагу до себе з боку дорослих: учителів, вихователів, знайомих?		
2. Чи дорослі спільно з вами встановлюють обов'язки у вашому класі, в школі?		
3. Чи визнають дорослі ваше право висловлювати свою думку та дотримуватися її?		
4. Під час вирішення важливих питань у житті школи чи прислуховуються дорослі до ваших думок і думок ваших однолітків?		

Більшість відповідей «так» свідчитиме про доволі високий рівень демократичного мислення у вашому оточенні.

Модуль 3 Чому в демократичних країнах владу поділено на три гілки: законодавчу, виконавчу та судову

У кожній сучасній демократичній державі державну владу поділено на три самостійні незалежні гілки: *законодавчу, виконавчу* та *судову*. Кожна із цих гілок представлена уповноваженими органами, які є незалежними один від одного. Повноваження, якими їх наділено, дають змогу стримувати один одного та здійснювати взаємний контроль.

Мета такого поділу органів державної влади – збалансувати управління державою та унеможливити узурпацію влади певними органами чи посадовими особами *(«система стримувань і противаг»).*

Законодавча влада – одна з гілок державної влади, якій народом делеговано виключне право ухвалювати закони, а також контролювати роботу уряду, інших посадових осіб. Орган, що здійснює законотворчість, є органом законодавчої влади.

Парламент – єдиний орган у державі, який наділено правом ухвалювати та скасовувати закони, а також вносити до них зміни.

Виконавча влада – одна з гілок державної влади, якій делеговано сукупність повноважень з управління державними справами (контрольні, адміністративні, виконавчі, розпорядчі тощо) і на яку покладається функція виконання законів, які ухвалює законодавча влада.

Основними функціями виконавчої влади є *виконавча* та *розпорядча.*

Виконавча функція полягає у виконанні нормативно-правових актів, ухвалених законодавчим органом.

Розпорядча функція полягає у здійсненні управління державою через видання підзаконних нормативно-правових актів і вказівок щодо виконання певних дій.

Вищими органами у системі виконавчої влади є глава держави або уряд.

Судова влада – одна з гілок влади, яка здійснює правосуддя, тобто розглядає та вирішує справи про правопорушення (злочини) і спори між особами.

Органи, на яких покладено цю функцію, називають органами судової влади. Правосуддя здійснюють суди.

Суд – це державний орган, до компетенції якого належить відправлення правосуддя через розгляд адміністративних, кримінальних і цивільних справ та прийняття у цих справах законних рішень. Суд є незалежним органом влади. Він підпорядковується тільки закону. Рішення, прийняті судом, є обов'язковими.

Тема 4.2. ЯК ДЕМОКРАТИЧНІ ПРОЦЕДУРИ ЗАБЕЗПЕЧУЮТЬ НАРОДОВЛАДДЯ У ДЕМОКРАТИЧНІЙ ДЕРЖАВІ

Досліджуємо інститути демократії та демократичні процедури й принципи виборчого права.

Розуміємо роль демократичних процедур і принципів у демократичній державі та необхідність їх дотримання.

Діємо, аналізуючи та оцінюючи здійснення прав виборців, прав меншості як умови реалізації народовладдя в демократичній державі.

Модуль 1 Якими є умови здійснення народовладдя в Україні

- **Народовладдя** – верховна влада народу в державі й над самою державою як право на її заснування, визначення способів її організації, діяльності та розвитку.
- **Політична діяльність** (або активність) – суспільна діяльність громадян, які мають на меті впливати на прийняття політичних рішень, реалізацію своїх потреб та інтересів, насамперед боротьби за здобуття й здійснення влади.
- **Інститути демократії** – юридично оформлені (закріплені в законах) самостійні елементи державної влади, метою запровадження яких є організація і здійснення народовладдя.
- **Демократичні процедури** – встановлений законом порядок здійснення, виконання, втілення демократичних принципів (основ народовладдя).
- **Принципи демократії** – безумовні вимоги, які випливають із самої суті демократії та висуваються до всіх учасників демократичного процесу.

Однією з найвищих цінностей демократичного суспільства є народовладдя.

Народовладдя в Україні реалізується на основі Конституції через інститути ***безпосередньої (прямої) чи представницької (виборної) демократії*** і є проявом ***політичної активності громадян***.

Політична діяльність громадян дуже важлива. На початковому рівні вона виявляється як ***політична участь*** громадян у виборах, мітингах, маніфестаціях, зборах, страйках тощо. Це залучення членів певної соціально-політичної спільноти до процесу політико-владних відносин; вплив громадян на перебіг соціально-політичних процесів та формування владних політичних структур. На вищому рівні – це вже ***професійна політична діяльність*** у законодавчих та виконавчих органах керівників політичних партій, рухів і громадських об'єднань тощо.

Політична діяльність буває усвідомленою та стихійною. Кожна сучасна держава, здійснюючи свою політику, намагається заручитися підтримкою якомога більшої кількості громадян. Навіть диктаторські й тоталітарні режими, які надзвичайно обмежують можливість участі громадян у політичному житті, примушують їх брати участь у різноманітних політичних заходах, створюючи таким чином ілюзію політичної активності.

Демократичні держави вбачають у розвитку політичної активності одну з основних умов здійснення своєї політики, досягнення й забезпечення політичної стабільності загалом. Щоб не стати об'єктом маніпуляції, громадянам важливо свідомо ставитися до своєї участі у політичному житті держави.

Народовладдя стає реально можливим завдяки існуванню таких ***інститутів демократії***:

1. **Право обирати й бути обраним** на виборні державні посади.
2. **Свобода слова**, зокрема критика посадових осіб та соціально-економічного ладу, а також існування альтернативних джерел інформації, які охороняються законом.
3. **Свобода самоорганізації**, тобто право громадян створювати порівняно незалежні від держави асоціації чи організації, у тому числі опозиційні партії.

Громадянська реклама

Йти на вибори – не лише можливість змінити на краще життя спільноти, в якій ми живемо, а й нагода вплинути на своє майбутнє.

Щоб ці інститути належно діяли, конституціями у демократичних державах передбачено систему ***демократичних процедур***:

1) вільні та чесні вибори;
2) референдум, плебісцит (опитування громадської думки);
3) голосування – відкрите або таємне;
4) відкрите обговорення кандидатур на виборах або питань референдуму;
5) делегування виборцями повноважень представникам, обраним до органів влади;
6) вивчення громадської думки за допомогою соціологічних досліджень.

Отже, демократія діє на основі розвиненої системи ***принципів***. До фундаментальних принципів демократії належать: принципи гласності, різноманітності (плюралізм), залучення населення до вирішення питань державного значення, поділу влади, єдності, рівності та гарантованості демократичних прав і свобод.

У демократичному суспільстві важливим є характер облаштування суспільного життя, який передбачає реалізацію принципів демократичних процедур, рівність прав громадян.

Демократія сьогодні – не просто влада народу, а механізм здійснення державної влади, який забезпечує виконання волі більшості громадян.

Громадянська активність

Будуємо логічний ланцюжок реалізації народовладдя

1. Виберіть із тексту вище умови, завдяки яким народовладдя в Україні стає реальним.
2. Побудуйте ланцюжок послідовності таких умов. Як вони взаємопов'язані?
3. Прокоментуйте створену послідовність, завершенням якої буде «народовладдя».

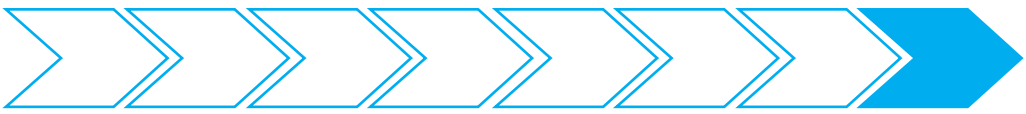

Модуль 2 Чому важливо дотримуватися принципів виборчого права

Вибори – спосіб формування органів влади та самоврядування шляхом голосування, обрання громадянами осіб, які прийматимуть рішення від їхнього імені.

У сучасних демократіях владу від імені народу здійснюють обрані ним представники. Органи представницької влади формуються через процедуру виборів.

Вибори дають можливість громадянам висловити своє ставлення до політиків (підтримати чи не підтримати того чи того кандидата/партію), брати участь у формуванні складу виборних органів, впливати на політику (підтримувати чи не підтримувати через обраних депутатів напрями внутрішньої чи зовнішньої політики) тощо.

Від того, як влада враховує наші інтереси, як використовуються гроші, що їх держава отримує від громадян через податки, залежить те, як ми з вами живемо, які можливості кожен з нас має для комфортного та безпечного життя. Вибори представників до органів центральної влади та місцевого самоврядування (депутатів) – це делегування їм права представляти наші з вами інтереси та забезпечувати рівні права та можливості для кожного члена суспільства.

Кожен громадянин має виборче право, тобто може обирати (активне) чи бути обраним (пасивне) до представницьких органів влади. Громадяни держави, які мають право брати участь у виборах, є виборцями. Коло виборців, що має намір голосувати чи голосує за певну політичну партію на парламентських, президентських і місцевих виборах, називається ***електоратом*** *(*від *латин.* elector – виборець*)*.

Порядок формування виборних органів держави й органів місцевого управління (самоврядування) на основі конституції та законів називається **виборчою системою.**

Розрізняють *мажоритарну, пропорційну* та *змішану* виборчі системи.

Мажоритарна система (від *фр.* majorite – більшість) – система визначення результатів виборів, завдяки якій депутатські мандати (один або кілька) отримують тільки ті кандидати, що набрали встановлену законом більшість голосів, а усіх інших кандидатів вважають не обраними.

Мажоритарну систему застосовують у багатьох країнах світу як на рівні місцевого самоврядування, так і на загальнодержавному. У мажоритарній системі виборчі округи переважно одномандатні (з усіх кандидатів обирають одного), проте інколи бувають і багатомандатні (зі списку обирають одночасно кілька депутатів).

Мажоритарні системи можуть бути:

а) ***відносної більшості*** – обраним вважають депутата, який отримав найбільшу кількість голосів виборців, що взяли участь у голосуванні, а за умови рівності голосів проводять повторні вибори або жеребкування;

б) ***абсолютної більшості*** – обраним вважають депутата, за якого проголосувала більш ніж половина виборців, що прийшли на вибори, тобто 50 % + 1 голос. Якщо жоден кандидат не набрав необхідної кількості голосів, проводять повторні вибори, в яких беруть участь два кандидати, що набрали найбільшу кількість голосів (вибори президентів багатьох держав, у тому числі в Україні).

Пропорційна система (від *латин.* proportio – сумірність) – система визначення результатів виборів, за якої депутатські мандати розподіляють між партіями пропорційно кількості поданих за них голосів виборців у багатомандатному окрузі. Тобто що більший відсоток голосів отримала партія на виборах, то більший відсоток депутатів вона матиме в парламенті.

У окремих державах частину депутатів обирають за мажоритарною системою, а частину – за пропорційною. Така система діє в Україні. Її називають **змішаною.**

Обрані народом представники до органів влади чи місцевого самоврядування (на посади) здійснюють управління державою, областю чи містом упродовж визначеного законом строку. Саме за результатами голосування виборців формується ***більшість***, що на неї покладено управління державою, та меншість, яка переходить в ***опозицію*** і контролює діяльність більшості.

Через процедуру виборів влада у державі стає *легітимною* (законною) – за умови ***справедливості виборів***.

Громадяни беруть участь у виборах на основі виборчого права – системи нормативно-правових актів, що встановлюють і регулюють права виборців у формуванні виборних органів державної влади та місцевого самоврядування.

Проведення виборів із належним дотриманням демократичних принципів виборчого права дає підстави вважати, що такі вибори є справедливими.

Основні принципи виборчого права у більшості країн є подібними. В нашій державі вони викладені у статті 71 Конституції України:

Стаття 71. Вибори до органів державної влади та органів місцевого самоврядування є вільними й відбуваються на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування. Виборцям гарантується вільне волевиявлення.

Аналізуємо ситуацію

Розглянемо принципи виборчого права на простому прикладі.

Ознайомтесь із принципами виборчого права.

ПРИНЦИПИ ВИБОРЧОГО ПРАВА

- **Загальність виборів** – виборче право мають усі громадяни, яким виповнилося 18 років.
- **Вільні вибори** – ніхто не може бути примушений до участі у виборах або обмежений у волевиявленні.
- **Рівність** – кожен виборець має один голос і право проголосувати тільки один раз.
- **Таємність голосування** – без контролю і тиску на виборця з боку будь-кого.
- **Прямі вибори** – пряме, безпосереднє голосування виборця за кандидата.

1. Прочитайте уявні ситуації виборів старости у семи громадах України.
2. Обговоріть їх у парах і скажіть, що, на ваш погляд, у них склалося не так.
3. Чи вважаєте ви такі вибори справедливими? Обґрунтуйте свою думку.
4. Прокоментуйте ситуації і скажіть, які принципи виборчого права було порушено в кожній із них.
5. Якими, на ваш погляд, мають бути справедливі вибори?
6. Якої інформації вам бракувало, щоб відповісти на запитання?
7. Чому важливо, щоб усі виборці знали свої права і правила виборчого процесу?
8. Чому важливо дотримуватися принципів виборчого права?

У семи громадах України проходили вибори старости місцевої громади.

1. Головуючий на загальних зборах громади запропонував односельцям обрати старосту громади й сказав, що це має бути Н. (назвав ім'я свого приятеля).
2. Вибори старости громади відбулися з допомогою жеребкування. Старостою став чоловік, який витягнув аркуш із позначкою «староста».
3. На виборах старости жінки мали по одному голосу, а чоловіки – по два, тому що їх у громаді удвічі менше, аніж жінок.
4. Обирати старосту громади отримали право лише ті мешканці, які мають роботу.
5. Для виборів старости громади учасники зборів обрали невелику групу, яка мала винести остаточне рішення.
6. У виборах старости брали участь лише люди, які сиділи на передніх рядах, тому що в залі був безлад і галас.
7. Під час обговорення кандидатури старости виявилося, що достойних осіб серед мешканців громади немає. Тому вирішили, що старостою буде відомий заможний бізнесмен із районного центру.

ВИБОРИ В УКРАЇНІ ВІДБУВАЮТЬСЯ ЗА ТАКОЮ СХЕМОЮ
(етапи виборчого процесу)

- оголошення призначення виборів;
- складання та уточнення списків виборців;
- утворення виборчих округів;
- утворення виборчих дільниць;
- утворення виборчих комісій;
- висунення і реєстрація кандидатів у депутати;
- проведення передвиборчої агітації;
- голосування;
- підрахунок голосів виборців і встановлення підсумків голосування;
- встановлення результатів виборів депутатів та їх офіційне оприлюднення;
- припинення діяльності виборчих комісій.

Модуль 3 Яким чином взаємодіють більшість і меншість у процесі здійснення народовладдя

Опозиція (від *латин.* oppositio – протиставлення) – політичні партії, рухи, групи (депутати парламентської меншості), чиї позиції та погляди не збігаються з певних питань із політикою парламентської більшості й уряду.

Громадянська реклама

Демократія – це коли два вовки й вівця голосують щодо меню на обід. Свобода – це коли добре озброєна вівця оспорює результат такого голосування.

Бенджамін Франклін

Розглядаємо та обговорюємо

1. Прочитайте цитату американського політичного й державного діяча. Яку думку щодо становища «більшості» та «меншості» у демократичному суспільстві підкреслив автор?
2. Які засоби необхідні у демократичному суспільстві, щоби права кожного громадянина були захищені?

У демократичній державі громадяни вільно приймають політичні рішення відповідно до волі більшості, тобто більшістю голосів. Проте ситуація, коли меншість підпорядковується більшості, не завжди буває демократичною. У демократичному суспільстві воля більшості має поєднуватися з гарантіями прав осіб, які опинилися у меншості – етнічній, релігійній чи політичній. ***Права меншості не залежать від доброї волі більшості й не можуть бути скасовані більшістю голосів.*** Кожен депутат, який опинився у парламентській меншості, є представником інтересів певної групи виборців – громадян, яким у державі гарантується рівність прав.

Розглянемо право меншості (опозиції) в парламенті. Юридичне поняття «більшість» ототожнюється з політичним поняттям «правляча», а «меншість» – із політичним поняттям «опозиція».

Опозиція є атрибутом демократичного суспільства, правової держави. Допоки в суспільстві існують різні інтереси, доти існуватиме й опозиція.

Опозиція аналізує роботу уряду, критикує його діяльність, може порушити питання про довіру уряду. Проте в боротьбі за владу вона не має застосовувати форми політичної агресивності, прийоми політичних провокацій. Необхідно, щоб у процесі конкурентної взаємодії різних політичних інтересів за допомогою компромісів досягалася їхня рівновага.

Важливо, щоб опозиція була конструктивною, а не деструктивною. Деструктивна опозиція обмежується критикою чинної влади без пропозицій щодо програми дій. Конструктивна опозиція здатна висунути й обґрунтувати програму, яка є альтернативою офіційній, та боротися за її здійснення.

Отже, демократія – це не тільки вияв волі більшості, а й гарантія права меншості на критику і вільне висловлення своїх поглядів – конструктивних, а не руйнівних. Це право говорити та бути почутим – право бути оскарженим, але не пригнобленим.

(За матеріалами «Демократія і права меншості»)

Застосуйте набуті знання та досвід

Дискусія

Один із засновників США Томас Джефферсон зазначав, що ***«воля Більшості в усіх випадках має домінувати, але, щоб ця воля була правомірною, вона має бути розумною, щоб Меншість мала рівні права, порушення яких означатиме пригноблення».***

Конституція США проголошує форми захисту парламентської меншості, якій надано право протесту проти проектованих змін Основного закону. Ці права меншості настільки значні, що упродовж більш ніж 200-річного існування США були ратифіковані тільки 26 поправок до Конституції, тобто американська Конституція є найстабільнішою з-поміж усіх Основних законів у світі.

Обговорюємо

1. Що мав на увазі Т. Джефферсон, говорячи, що воля більшості має бути розумною? Що є мірилом такої «розумності»?
2. Як він назвав порушення прав меншості?
3. Яким чином, на вашу думку, можна уникнути таких порушень у демократичній державі?

Тема 4.3. ЯКУ РОЛЬ ВІДІГРАЮТЬ ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ ТА ГРОМАДСЬКІ ОРГАНІЗАЦІЇ У РОЗВИТКУ ДЕМОКРАТІЇ

Досліджуємо діяльність політичних партій і громадських організацій.

Розуміємо призначення політичних партій і громадських організацій у демократичному суспільстві.

Діємо, аналізуючи й оцінюючи вплив громадян через діяльність політичних партій, громадських організацій, об'єднань і рухів на розвиток демократії в Україні.

Модуль 1 Що таке політична партія і яким є правовий статус політичних партій в Україні

■ **«Політична партія** – зареєстроване згідно із законом добровільне об'єднання громадян – прихильників певної загальнонаціональної програми суспільного розвитку, що має своєю метою сприяння формуванню й вираженню політичної волі громадян, бере участь у виборах та інших політичних заходах» *(стаття 2 Закону України «Про політичні партії в Україні»)*.

Дієву роль у житті держави та суспільства партії починають відігравати лише тоді, коли формується представницька демократія.

Впродовж розвитку й поширення представницької демократії (перехід до загального виборчого права) з'являлися, зростали та розвивалися й політичні партії.

Політичні партії стали важливою складовою політичної системи у будь-якій

демократичній державі. Вони беруть активну участь у виборах, висувають своїх лідерів, формують списки кандидатів, проводять передвиборчу агітацію, контролюють дотримання законодавства у процесі виборів, формують представницькі органи влади та самоврядування.

Можна виділити п'ять характерних ознак, які відрізняють сучасні політичні партії від інших організацій.

1. **Організаційна єдність та оформленість** – широка розгалуженість осередків по всій державі, структурні підрозділи, керівництво, органи управління, статус юридичної особи.
2. **Мета – прихід до влади** та участь в управлінні державою.
3. **Наявність ідеології** (хоча сьогодні в багатьох партіях ідеологія має другорядне значення або ж її нема як такої).
4. **Опора на широкий загал прихильників** – пропаганда ідей та цілей, агітація, пошук і залучення у члени прихильників партії та виборців, представлення інтересів певних, зазвичай широких верств населення.
5. **Наявність чіткої програми** – проект розвитку держави та суспільства, стратегія й тактика впровадження та реалізації.

Отже, сучасна політична партія є виразником поглядів, позицій, інтересів певної суспільної групи й виникає за наявності певної соціальної бази, а для здійснення потреб своїх представників партія прагне прийти до влади чи впливати на владу. Тож сучасні партії є реальними й важливими важелями впливу громадськості на державну владу.

Демократичне суспільство виключає можливість функціонування однієї єдиної партії. Партій неодмінно має бути від двох і більше, оскільки вони мають змагатися за вплив на суспільство своїми ідеологіями, програмами, пріоритетами у зовнішній та внутрішній політиці держави. Функціонування кількох партій у державі (*багатопартійність*) сприяє здоровій конкуренції у їхній діяльності на користь суспільства, контролю опозиції за владою. Така система є важливою передумовою демократизації суспільства, рівноваги та стабільності.

Згідно зі статтею 36 Конституції України «***громадяни України мають право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів».*** Також це право врегульовано у законах України «Про громадські об'єднання», «Про політичні партії в Україні», «Про молодіжні та дитячі громадські організації».

Політичні партії в Україні створюються і діють тільки із *всеукраїнським статусом* (формуються обласні, районні, міські та первинні осередки).

Членом політичної партії може бути лише громадянин України, який, відповідно до Конституції України, має право голосу на виборах. Громадянин України може перебувати одночасно лише в одній політичній партії.

Не допускається створення й діяльність структурних осередків політичних партій в органах виконавчої та судової влади та виконавчих органах місцевого самоврядування, військових формуваннях, а також на державних підприємствах, у навчальних закладах, інших державних установах і організаціях.

Модуль 2 Діяльність і вплив політичних партій на демократію

Для чого суспільству потрібні політичні партії?

Політичні партії суттєво впливають на формування та діяльність на всіх рівнях – від центральних до місцевих органів державної влади та самоврядування, реалізують свої програми, вимоги, пропозиції тощо. Якщо партія отримала більшість мандатів на виборах, вона має право формувати уряд одноосібно та їй забезпечено більшість у парламенті. Якщо жодна з партій не здобуває більшості, партіям доводиться об'єднуватися у коаліції і формувати двопартійні чи багатопартійні уряди та коаліційну більшість у парламенті.

Найактивнішу діяльність партії провадять під час виборів: формують передвиборчі платформи, розробляють програми, висувають кандидатів, агітують, пробуджують інтерес у суспільства до виборів, борються за голоси, здійснюють контроль за дотриманням правил виборчих перегонів тощо. Залучення громадян до політичної діяльності (агітація, участь у виборах, робота на дільниці тощо) є запорукою їхньої активної громадянської позиції, формування відповідального, свідомого суспільства.

Досліджуємо та обговорюємо

Парламентські партії України

1. Знайдіть в інтернеті програми партій, представлених у Парламенті України.
2. Об'єднайтесь у групи та ознайомтеся з особливостями їхньої діяльності у певних суспільних сферах, наприклад економіці, енергоринку, освіті, охороні здоров'я, екології, зовнішній політиці.
3. Оцініть ступінь реалізації одного напряму всіма партіями з переліку.
4. Порівняйте результати вашого дослідження і презентуйте їх перед класом.
5. Обговоріть виконану роботу в класі й визначте, яка з програм вас задовольняє. Чим саме?
6. Чи є у вас бажання вступити згодом до певної партії? Чому?

Впишіть у цю колонку назви парламентських партій*	Економіка	Енерго-ресурси	Освіта	Охорона здоров'я	Екологія	Зовнішня політика

* Ви можете опрацювати програми будь-яких партій, а також інші напрями їхньої діяльності на свій розсуд.

Модуль 3 Діяльність і вплив громадських організацій, об'єднань та рухів на суспільно-політичне життя України

Громадські організації – добровільні об'єднання людей для задоволення їхніх спільних інтересів і потреб, що мають доволі стабільну організаційну структуру, порядок вступу до організації й виходу з неї. Громадські організації, які беруть активну участь у житті суспільства й держави, називають суспільно-політичними.

Громадсько-політичні об'єднання – добровільні об'єднання осіб, спільність інтересів яких випливає з їхньої ролі в системі суспільних відносин. Громадсько-політичні об'єднання виникають переважно як організації груп та окремих громадян, між якими встановлюється свідомий зв'язок і систематична співпраця заради досягнення певної мети на підставі спільних політичних інтересів.

Інтереси й потреби різних верств населення в демократичному суспільстві репрезентують також різноманітні громадські організації, об'єднання й рухи. Ці організації об'єднують людей для задоволення та захисту їхніх спільних потреб та інтересів: спортивних, економічних, соціальних, культурних, правових (правозахисні), освітніх (педагоги, студенти), вікових (дитячі, молодіжні), релігійних, національних, фахових, екологічних, статевих (жіночі організації) тощо.

Громадські організації діють на основі статуту й мають бути зареєстровані у Міністерстві юстиції України. За даними статистичного бюлетеня «Діяльність громадських об'єднань в Україні», у нашій державі діють понад 7 тисяч громадських організацій, які охоплюють понад 26 тисяч членів (станом на 2017 р.).

Громадські організації можуть впливати на демократію через:

- сприяння реалізації громадських ініціатив (розробка та реалізація проектів);
- залучення населення до розробки та реалізації програм розвитку (громад, освіти, економіки);
- участь у міжнародних програмах (гуманітарних, наукових, проведення міжнародних заходів тощо);
- сприяння розвитку громадянської свідомості, формування еліти;
- проведення громадських слухань (наприклад, із проблемних питань, які «не бачить» влада, пропозиції щодо альтернативних шляхів розв'язання певних проблем);
- дослідження державної політики, моніторинг діяльності органів державної влади (щодо дотримання/порушення прав людини);
- організацію тренінгів (освіта, навчання);
- надання консультацій, допомогу в оформленні документів (правова допомога, складання заяв, скарг).

Законодавство в демократичних державах визнає право громадських організацій на проведення політичних акцій (зібрань, мітингів, пікетів, демонстрацій, страйків).

Громадські організації впливають на політику, підвищуючи організованість громадянського суспільства, його загальну й політичну культуру.

Політичні партії і громадські організації є важливими складовими сучасного громадянського суспільства, які в різних формах і різними засобами здійснюють вплив на політику держави, сприяють долученню широкого кола людей до активного громадсько-політичного життя.

Застосуйте набуті знання та досвід

Веб-активність

1. Перейдіть за посиланням *rgo.informjust.ua* до Єдиного реєстру громадських об'єднань України.
2. Оберіть у ньому населений пункт, район, у якому ви проживаєте.
3. Ознайомтеся з переліком місцевих громадських організацій, дізнайтеся більше про їхню діяльність.
4. Визначте певні групи громадських об'єднань за характером їхньої діяльності.
5. Як ці громадсько-політичні об'єднання взаємодіють між собою?

Тема 4.4. ЩО ТАКЕ ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО І ЯКА РОЛЬ У НЬОМУ НАЛЕЖИТЬ ПРАВОВІЙ ДЕРЖАВІ

Досліджуємо ознаки та структуру громадянського суспільства.

Розуміємо роль громадянського суспільства та правової держави в житті громадян.

Діємо, аналізуючи й оцінюючи роль громадян у формуванні й становленні громадянського суспільства та правової держави.

Модуль 1 Що таке громадянське суспільство. Якими є його ознаки та функції

- **Громадянське суспільство** – саморегульоване суспільство вільних, рівних, економічно не залежних від держави громадян, які вступають до недержавних організацій та об'єднань задля захисту своїх законних інтересів і досягнення своїх цілей. Влада в такому суспільстві будується не на силі, а на авторитеті, а держава виконує регулятивну функцію.
- **Інститути громадянського суспільства** – система суб'єктів, наділених правами та обов'язками щодо обстоювання своїх законних інтересів у процесі розбудови громадянського суспільства в Україні та участі в управлінні державними справами.

Функціонування громадянського суспільства неможливе без громадянина як самостійного індивідуального члена суспільства, що усвідомлює себе таким, наділений певним комплексом невідчужуваних прав і свобод і відповідає перед суспільством за свої дії. Громадяни в такому суспільстві захищені законами від прямого втручання і обмежень з боку держави. У такому суспільстві переважають демократичні громадянські суспільні цінності.

Складові частини громадянського суспільства ще називають інститутами громадянського суспільства. До них належать:

- громадські організації;
- професійні та творчі спілки;
- організації роботодавців;
- благодійні й релігійні організації;
- сім'я;
- органи самоорганізації населення;
- недержавні засоби масової інформації;
- інші непідприємницькі товариства й установи, легалізовані відповідно до законодавства.

ОЗНАКИ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

- Визнання людини, її прав і свобод найвищими суспільними цінностями.
- Держава на основі законів і за допомогою спеціальних органів регулює відносини між людьми, захищає їхні права.
- Високий рівень правосвідомості та відповідальності громадян і повага до законних прав інших людей.
- Людина володіє знаряддями й результатами своєї праці, є достатньо заможною, щоб бути незалежною.
- Існування різноманітних добровільних громадських організацій і рухів, самоорганізація і згуртування.
- Взаємодія організованих об'єднань суспільства для задоволення матеріальних і духовних потреб та інтересів людини завдяки громадській співпраці, що відбувається без прямого втручання держави.
- У всіх сферах суспільного життя існує плюралізм – багатоманітність (економічна, політична, культурна).
- Незалежні засоби масової інформації обслуговують громадські потреби та інтереси, формулюють і оприлюднюють громадську думку.

Обговорюємо

1. Хто і що є найвищими цінностями громадянського суспільства?
2. Хто, що і як має робити, щоб різноманітні людські інтереси не стикались, щоб не порушувались права громадян?
3. За яких умов людина в громадянському суспільстві є справді незалежною?
4. Як ви розумієте багатоманітність в економічній, політичній і культурній сферах життя?
5. Де громадяни можуть знайти однодумців і спільно обстоювати свої інтереси?
6. Якою є роль ЗМІ у громадянському суспільстві?
7. Яка роль у громадянському суспільстві належить державі? На основі чого вона діє?

Модуль 2 Якою є роль громадян у становленні й функціонуванні громадянського суспільства

Громадяни демократичних країн знаходять різноманітні шляхи для реалізації цікавих ініціатив, залучення ресурсів, розв'язання суспільних проблем. Люди різних вікових категорій, культур, соціальних станів задля захисту своїх прав і реалізації суспільних інтересів формують різноманітні об'єднання, асоціації тощо. Скажімо, у США створено тисячі різного роду асоціацій: релігійних, етнічних, загальних чи з обмеженою участю, величезних і крихітних. Американці створюють асоціації для розвитку системи розваг, заснування семінарій, будівництва церков і готелів, поширення книг, відправлення місіонерів на інші континенти; таким чином вони засновують лікарні, школи та навіть в'язниці. Прикметно, що, наприклад,

у Франції на чолі нових ініціатив здебільшого стоїть уряд, в Англії – високопоставлена особа, а в Америці – неодмінно асоціація громадян.

(джерело: Патрік Дж. Громадянське суспільство у період третьої хвилі демократії: його значення для громадянської освіти // Громадянська освіта : підручник / Центр політичних досліджень. – Львів, 2001)

Громадянська активність

Модель громадянського суспільства

У класі ви маєте випробувати маленьку модель громадянського суспільства. Для цього вам потрібно вибрати собі роль із переліку різних соціальних груп і верств населення (можна написати на стрічках паперу або на стікерах і вибрати жеребкуванням). Закріпіть цей напис у себе на одязі:

Приватні підприємці	Студенти	Пенсіонери
Робітники	Працівники культури	Інваліди
Селяни	Працівники ЗМІ	Жінки
Школярі	Військові	Волонтери

* Ви також можете запропонувати свої приклади й додати їх до переліку.

Підготуйте картки так, щоб у класі було по два–три представники кожної соціальної групи (якщо є необхідна кількість учнів).

Подивіться на свої картки й спробуйте увійти у відповідну роль.

Упродовж двох хвилин подумайте й коротко запишіть по одному прикладу того, які у вас можуть бути: 1) ***проблеми***; 2) ***потреби***; 3) ***інтереси.***

Озвучте свої приклади як представники різних соціальних груп.

Обговорюємо

1. Чи легко людині самотужки вирішувати свої проблеми, задовольняти потреби та інтереси?
2. Хто може вам у цьому допомогти (депутат, чиновник, суддя, сім'я тощо)?
3. Чи легко людині самотужки обстоювати свої інтереси, боротися проти несправедливості? Чому?
4. Поспілкуйтеся у класі і знайдіть серед учнів тих, у кого є подібні картки. Утворіть маленькі групи.
5. З переліку організацій і спілок оберіть ту, до якої ви могли б належати, наприклад:

   сім'я, асоціація приватних підприємців, студентське братство, клуб пенсіонерів, профспілка робітників, спілка працівників культури, товариство інвалідів, селянський кооператив, спілка працівників ЗМІ, союз жінок, об'єднання школярів, релігійні громади тощо.
6. Чи розширяться можливості дотримання ваших інтересів завдяки підтримці спільноти однодумців? Як саме?
7. Що ви можете зробити разом?

Розглядаємо та обговорюємо

Розгляньте малюнок. Перед вами лише **частина спрощеної схеми громадянського суспільства.** У ній бракує держави та її органів, органів місцевого самоврядування і відповідно – їхньої ролі у такому суспільстві.

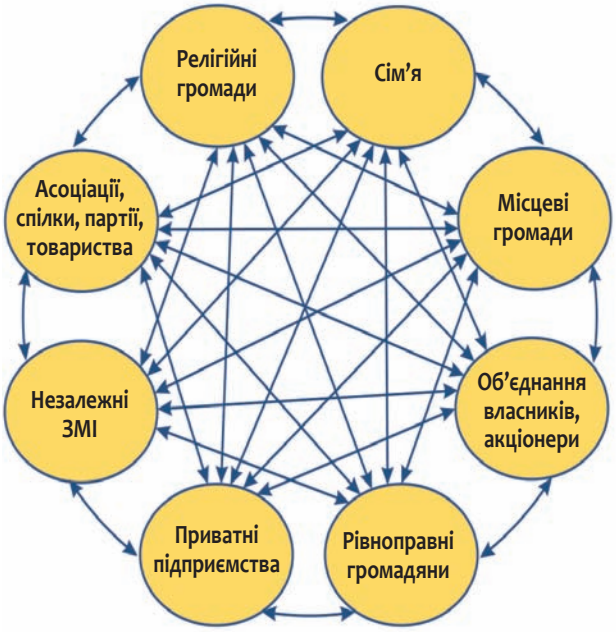

1. Знайдіть на схемі спільноту, до якої можете належати відповідно до вашої ролі у грі.
2. До яких спільнот проведені стрілки від вашої групи? Як можуть ці групи допомогти вам у задоволенні ваших інтересів і потреб? Наведіть кілька прикладів, які підтверджують вашу думку (вигадайте конкретні ситуації, у яких вам довелося б контактувати з цими групами).
3. Де і як на цій схемі ви розмістили б державу та органи місцевого самоврядування? Поясніть свій вибір.
4. Подумайте, чи потрібно учасникам наведених вами відносин отримувати дозвіл держави, щоб спілкуватися для розв'язання своїх проблем.
5. Яку роль має відігравати держава, якщо інтереси різних спільнот конфліктують (не збігаються)?
6. Як ви гадаєте, чому структура такого суспільства міцніша від того, у якому кожен громадянин діє окремо?

Модуль 3 Які функції виконує правова держава у громадянському суспільстві

Правова держава – суверенна політико-територіальна організація влади, що існує та функціонує у громадянському демократичному суспільстві, в якій панують норми права, забезпечуються права і свободи людини, влада підпорядкована волі народу (законним інтересам людини й громадянина, окремих груп людей та громадянського суспільства загалом).

Громадянське суспільство може гармонійно функціонувати без впливу держави, але його не можна представити як щось таке, що існує та функціонує незалежно від держави. Світосприйняття та свідомість громадян великою мірою залежать від їхніх відносин з державою, від того, який вплив вони мають на її розвиток.

Формування та розвиток громадянського суспільства неминуче зумовлюють трансформування держави у *правову державу.* Правова держава може бути розбудованою лише там, де

наявні інститути громадянського суспільства, у центрі якого перебуває людина, її права, свободи та інтереси.

Основними ознаками правової держави є:

- суверенітет народу, який є джерелом влади;
- верховенство права як справедливої й рівної міри свободи, закріпленої в Конституції та законах;
- рівність усіх громадян перед законом;
- рівна та взаємна відповідальність держави й особи перед законом;
- визнання прав людини вищою соціальною цінністю;
- поділ влади на законодавчу, виконавчу й судову;
- високі правові культура та свідомість;
- наявність ефективної правоохоронної системи.

Громадянська реклама

У правовій державі є можливість особи робити все, що прямо не заборонено законом, а державних органів – тільки те, що прямо дозволено законом.

Застосуйте набуті знання та досвід

Томас Пейн, американський просвітник і філософ XVII–XIX століть, писав:

«Що досконаліше громадянське суспільство, то менше воно потребує регулювання з боку держави».

Обговорюємо

1. Як ви розумієте ці слова Томаса Пейна?
2. Чи має Україна успіхи у формуванні громадянського суспільства? Наведіть приклади.
3. Які проблеми стоять на шляху розвитку громадянського суспільства в Україні? Назвіть їх.
4. Як можна зміцнити інститути громадянського суспільства у громаді, де проживаєте ви, та чому це так важливо?

Тема 4.5. ЯКИМИ Є УМОВИ ТА ФОРМИ АКТИВНОЇ ГРОМАДЯНСЬКОЇ УЧАСТІ У ЖИТТІ СУСПІЛЬСТВА

Досліджуємо форми соціальної активності громадян.

Розуміємо умови, що сприяють активності та згуртованій діяльності громадян.

Діємо, навчаючись проводити мирні зібрання громадян.

Модуль 1 Хто такий демократичний громадянин

Щоб дати відповідь на це запитання, розпочнемо наш аналіз із розгляду найменшої складової одиниці демократичного суспільства. За Конституцією, в Україні як демократичній державі верховна влада належить народові, громадянам.

Громадянська реклама

Демократичні громадяни *– люди, які беруть активну участь у суспільно-політичному житті не тільки під час виборів, коли голосують за обрання до органів влади своїх представників, а й контролюють дії влади відповідно до законів, створюють умови, коли дослуховуються до думки більшості й дотримують права меншості.*

Таким громадянам притаманна культура громадянськості – ставлення людини до держави та дій влади, що виявляється у законослухняності та критичній вимогливості. Культура громадянськості врегульовує взаємодію громадян із владою, а не протистояння окремих верств суспільства. Вона характеризується сприйняттям влади не як предмета боротьби й завоювання, а як об'єкта впливу в процесі захисту інтересів і прав громадян. Культура громадянськості виявляється у ставленні населення до порядку, у знанні й визнанні громадянами суспільних норм, готовності їх дотримувати. Культура громадянськості базується на знанні людей про їхні права й обов'язки, про те, як влаштована держава, якими є політична система й головні конституційні та законодавчі процедури політичного процесу. За допомогою цілеспрямованої освіти й різнобічного виховання формується свідомий, небайдужий, активний і відповідальний громадянин, достатньо самостійний, незалежний у судженнях і здатний чинити вплив на державу й суспільство, роблячи їх демократичними. До інших характерних рис такого громадянина належать: патріотизм, правосвідомість, політична культура, моральність, активна громадянська позиція у суспільному житті, готовність діяти, захищати свою країну, здатність до самопожертви, життя та праця на благо суспільства.

Обговорюємо

Портрет демократичного громадянина

1. Об'єднайтеся у три групи (по рядах у класній кімнаті) й прочитайте текст.
   - **Перша група** добирає з тексту ключові ***іменники***, які характеризують демократичного громадянина.
   - **Друга група** знаходить у тексті ключові ***прикметники*** для демократичного громадянина.
   - **Третя група** вибирає ключові ***дієслова*** для демократичного громадянина.
2. Зберіть результати в кожній групі. Використовуючи низку іменників, прикметників і дієслів, визначте, який він – демократичний громадянин, як він формується, у яких діях виявляється його активна громадянська позиція?

Модуль 2 Якими є форми соціальної активності громадян

- **Соціальна взаємодія** – система взаємозумовлених соціальних дій, форма суспільних зв'язків, що реалізуються під час обміну діяльністю, інформацією, досвідом, уміннями, навичками та у взаємному впливі людей і соціальних спільнот.
- **Соціальна єдність, або солідарність** – єдність груп, верств або навіть цілого суспільства, яка породжується спільними інтересами, цілями, цінностями, взаєморозумінням та згуртовує людей в одне ціле – спільним історичним розвитком, мовою, етнічним походженням, культурою, економічною спорідненістю, прагненням до миру і суспільного порядку.

У громадянському суспільстві активний громадянин знаходить чимало однодумців, об'єднується з іншими людьми, що мають спільні цілі та інтереси. Люди діють разом, вступають у дружні стосунки чи протистояння з іншими людьми та їхніми угрупованнями. Таке суспільне явище має назву *соціальна взаємодія.*

Що більш упорядковане, розвинуте, зріле суспільство, то згуртованішими є учасники соціальної взаємодії. У незрілому громадянському суспільстві, наприклад, у деяких пострадянських країнах, спостерігається висока соціальна роз'єднаність, розпорошеність людей. Тоталітарна держава навмисно руйнувала усталені структури, розривала традиційні родинні, національні, соціальні зв'язки, перетворюючи людей на «піщинки», «гвинтики», якими легко свавільно маніпулювати, яких можна гуртувати чи роз'єднувати і які почувалися малими й безсилими у протистоянні державній системі. Ознакою зрілого громадянського суспільства є *соціальна єдність,* або *солідарність.*

Саме наявність у суспільстві соціальної взаємодії, соціальної єдності та згуртованості є необхідними умовами для того, щоб громадяни ставали активними учасниками суспільного життя, спільно ставали на захист своїх законних прав та інтересів.

Щоб люди брали активну участь у громадському житті, потрібно ознайомлювати їх із доступними інструментами впливу та формами соціальної активності. До них передусім належать *мирні зібрання.* Вони є не лише критерієм, за яким визначають рівень розвитку демократії у країні, а й надзвичайно дієвим способом громадського контролю за інститутами публічної влади.

Поняття *мирне зібрання* охоплює будь-які публічні заходи, що проводяться у публічних місцях мирно, без зброї:

- у формі зборів, мітингу, демонстрації, пікетування, походу;
- у будь-якому іншому поєднанні цих форм чи у інших формах, не заборонених законом, для висловлення особистої, громадянської або політичної позиції з будь-яких питань.

Громадянська реклама

«Стаття 39. Громадяни мають право збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації, про проведення яких завчасно сповіщаються органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування. Обмеження щодо реалізації цього права може встановлюватися судом відповідно до закону і лише в інтересах національної безпеки та громадського порядку – з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей».

Конституція України

- **Збори** – зібрання, на яке скликають усіх членів спільноти для вирішення питань її самоорганізації. Це також вищий керівний орган організацій, створених спільнотами, й форма колективного обговорення ділових проблем, які хвилюють громадськість. Їх проводять з метою спільного осмислення певного питання. Розрізняють партійні збори, збори акціонерів, виборців, мешканців мікрорайону тощо.
- **Мітинг** – організована форма політичних дій, масове публічне зібрання людей для обговорення актуальних суспільно-політичних проблем. Суттєвою особливістю є його спрямованість на формування психологічної готовності людей до безпосередньої політичної дії. Мітинг проводиться не для дискусії і з'ясування проблем. Це зібрання уже сформованих прихильників певної ідеї, яка на мітингу перетворюється на вимогу (заборонити або дозволити, підтримати або засудити певні дії, рішення, явище). Мітинг є важливим засобом пропаганди та агітації. Український синонім слова «мітинг» – віче.

Як правильно провести мирне зібрання громадян

Кого і як повідомляти про мирне зібрання?

Організатор зібрання чи його уповноважений представник особисто або ж рекомендованим листом (якщо є достатньо часу для поштового відправлення) чи телеграмою повинен завчасно повідомити про мирне зібрання орган виконавчої влади або орган місцевого самоврядування. Вам не потрібно отримувати згоду цього органу на проведення мирного зібрання, ви його тільки повідомляєте про свій намір.

Що означає «повідомити про захід завчасно»?

На сьогодні немає жодного чинного нормативно-правового акта, який встановлював би конкретний строк завчасного повідомлення про мирне зібрання. В усталеній юридичній практиці цей строк становив 10 днів.

- **Демонстрація** – масовий марш як публічне висловлення соціально-політичного настрою; організована форма політичних дій, оскільки в нього є організатори, цілі та завдання. Наприклад, продемонструвати протест, підтримку, схвалення, показати одностайність, згуртованість, готовність до рішучих дій. Учасники демонстрацій виготовляють плакати, пишуть на смугах тканини або паперу гасла, заклики, вимоги, а також вигукують їх під час проходження по вулицях.
- **Пікетування** – форма демонстрації, під час якої група учасників пікету можуть виставляти плакати, встановлювати намети, чергувати у громадському місці зі спеціальною метою, наприклад, охороняти певну територію, чинити перешкоду на шляху, привертати увагу, висловлювати підтримку чи протест проти чого-небудь.
- **Похід (хода)** – пересування організованої групи людей, загону, зібрання просто неба з певною метою і в установленому порядку (строю). Походи варто розцінювати як спеціальний вид мирного зібрання, оскільки під час їх організації та проведення, мають бути дотримані додаткові вимоги, скажімо, узгодження маршруту руху, обмеження руху транспорту тощо. Якщо похід закінчується зібранням у певному місці, він перетворюється на статичне зібрання.
- **Інші форми мирних зібрань.** З розвитком суспільства мирні зібрання набувають нових різноманітних форм, зокрема: сидячі демонстрації та протести, факельні процесії, мовчазні марші, людські (живі) ланцюги, вело-, мото- та автопробіги, специфічні музичні чи театралізовані вистави й паради.

Коли повідомлення не є обов'язковим?

Повідомлення про проведення мирного зібрання не обов'язкове у разі проведення *спонтанного мирного зібрання*, спричиненого подією, яку неможливо було завчасно передбачити, а отже, повідомити про намір проведення зібрання у строки, визначені законом. Такі зібрання є випадковими і виникають, наприклад, коли групи людей збираються в конкретному місці без попереднього сповіщення чи запрошення. Часто вони трапляються у відповідь на поширену інформацію чи на звістку про конкретну подію, яка стала доступною через інтернет (наприклад, про візит голови іноземної держави). Впровадження поняття спонтанного зібрання відповідає європейським стандартам і схвалюється європейськими інституціями.

Заборонити проведення мирного зібрання може **тільки окружний адміністративний суд** *лише* в інтересах національної безпеки та громадського порядку з метою:

- запобігання заворушенням або злочинам;
- для охорони здоров'я населення;
- для захисту прав і свобод інших людей.

Громадянська активність

Як провести мирне зібрання?

1. Об'єднайтесь у шість груп. Ознайомтеся з інформацією про форми мирних зібрань.
2. Обговоріть у групі та оберіть важливе суспільне питання, щодо якого ви хотіли б провести мирне зібрання, оберіть форму заходу.
3. Поміркуйте, на що потрібно звернути увагу під час підготовки заходу, до кого і за якою допомогою звернутися, які необхідні ресурси залучити.
4. Складіть короткий план підготовки заходу і презентуйте його перед класом.

5. Уважно вислухайте презентації своїх однокласників. Ставте запитання для з'ясування і уточнення певних моментів.
6. Проведіть підсумкове обговорення.

Застосуйте набуті знання та досвід

1. Відвідайте органи місцевого самоврядування вашого міста, селища або району.
2. Дізнайтеся, які форми соціальної активності відбувалися у вашому місті чи селищі останнім часом, а які заплановано незабаром.
3. Поміркуйте, яким чином ви могли б взяти участь у таких заходах.
4. Розпитайте про допомогу, яку ви могли б надати в організації таких заходів.

Тема 4.6. ЯКУ РОЛЬ ВІДІГРАЄ ГРОМАДА В ЖИТТІ ЛЮДИНИ, СУСПІЛЬСТВА Й ДЕРЖАВИ

Досліджуємо поняття та явище «громада».

Розуміємо роль громади в житті людини, держави та суспільства.

Діємо, створюючи «портрет» громадянина, активного члена великої чи малої спільноти.

Модуль 1 Поняття громади

Що ж таке **громада**? Ми можемо знайти чимало тлумачень цього поняття у текстах законів, у підручниках та публіцистиці.

Досліджуємо та обговорюємо

Громада – це…

1. Об'єднайтеся у чотири групи.
2. Розгляньте по одному визначенню поняття «громада» й виокремте його важливі риси.
3. Додаючи інформацію від кожної групи, створіть спільний вичерпний перелік ознак громади на аркуші паперу або на дошці.

Громада – група людей, об'єднаних спільністю становища, інтересів і завдань. Наприклад, релігійна громада, селянська громада, організація.

Громада (від *латин.* politia – община) – форма соціальної (колективної) організації людей, місцева спільнота, місцева організація та частина суспільства; характерна майже для всіх народів. Іноді – гурт дружніх людей.

Громада – жителі, об'єднані постійним проживанням у межах села, селища, міста, що є самостійними адміністративно-територіальними одиницями, або добровільне об'єднання жителів кількох сіл, що мають єдиний адміністративний центр *(Закон України «Про місцеве самоврядування»)*.

Громада – форма об'єднання людей, які у процесі життєдіяльності мають змогу спілкуватися, контактувати між собою. Для громади характерні:

- спільна територія проживання її членів;
- повне чи часткове самоврядування;
- спільне вирішення соціально-побутових проблем;
- взаємодопомога;
- дотримання звичаїв і традицій;
- морально-виховний вплив на членів громади.

Громада – сукупність громадян України, котрі спільно проживають у міському чи сільському поселенні, мають колективні інтереси й визначений законом правовий статус. Поселення зі статусом територіальної громади наділяється певними правами. Насамперед це право на самоврядування.

Порівнюємо та обмінюємося думками

Чи є громадою люди, які мене оточують?

1. Поміркуйте про малі та великі спільноти, які вас оточують. Працюючи в групі, розгляньте запитання, що подані у таблиці. Аргументуйте свої відповіді.
2. Для обговорення кожного запитання ведіть на дошці коротку статистику стверджувальних і заперечувальних відповідей. Підсумуйте результати обговорення.

Запитання	Так	Ні
1. Сім'я – це громада?		
2. Клас (школа), де я навчаюся, – це громада?		
3. Мешканці під'їзду, будинку, вулиці, міста, села, де я живу, – це громада?		
4. Народ України – це громада?		
5. Люди, які сповідують одну і ту саму релігію, – це громада?		

Нині поняття «громада» застосовують до мешканців певного району, регіону, міста чи села – це територіальна громада, а також до неформальних або недержавних об'єднань людей за інтересами. **Найважливішим у таких умовах об'єднавчим фактором громади стає добровільно взята на себе відповідальність за долю громади.**

Отже, єдність і ефективність діяльності громади залежить від її найменшої складової – людини. Стаючи частиною громади, людина відчуває зворотний зв'язок із громадою, а громада стає дієвою силою, що впливає на життя людини, суспільства та держави.

Модуль 2 Роль громади в житті людини, суспільства, держави

Будь-яка громада складається з людей. Люди впливають на життя громади, а також відчувають на собі її вплив. Людина, громадянин – це особа з такими якостями, як вміння поєднувати власні й громадські інтереси, почуття обов'язку та його посильного виконання, суспільна активність, громадянська позиція, громадська діяльність тощо. Всі перелічені фактори зумовлюються характером розвитку суспільної та індивідуальної політичної культури, вихованням, практикою соціалізації. І всі вони формуються перш за все у громаді. Отже, людина стає громадянином насамперед завдяки громадському впливу, тим правилам і вимогам, що створює і встановлює велика чи мала громада.

Застосуйте набуті знання та досвід

1. Розгляньте плакат «Як стати кращим громадянином. 10 кроків».
2. Які риси характеризують відповідального громадянина?
3. Які конкретні дії відповідальної громадянської участі зображені на плакаті?
4. Якими добрими справами ви б доповнили зображений перелік?
5. Поясніть, чому саме ці властивості людини важливі для життя у громаді.
6. Як впливатиме на державу й суспільство громада, що складається з таких людей?

Тема 4.7. ЯК ГРОМАДА РЕАЛІЗУЄ ТА ЗАХИЩАЄ СВОЇ ПРАВА І ЗАКОННІ ІНТЕРЕСИ

Досліджуємо форми громадських дій, спрямованих на захист прав громади.

Розуміємо механізми реалізації прав та інтересів громади.

Діємо, обираючи найдієвіші форми впливу громадян задля розв'язання проблем громади.

Модуль 1 Вплив громадян у розв'язанні проблем громади

Думки громадян щодо наболілих питань не завжди беруть до уваги. Даючи обіцянки на виборах, влада часто забуває про них. Для частини громадян уся громадська діяльність обмежується делегуванням повноважень депутатам у формі голосування на виборах. По завершенні виборів не всі знають, як впливати на неправомірні дії влади. Втім, буває так, що влада не бажає звертати увагу на реальні проблеми громади, нічого не робить задля їхнього усунення, попри те, що без неї це зробити неможливо. Ще гірше, коли влада приймає незаконні рішення, обмежує права представників громади. Це часто призводить до суспільного розчарування.

В Україні є низка законів, у яких прописано механізми громадянського впливу в розв'язанні проблем різного рівня. Тому громадяни мають бути добре обізнаними з чинними законами, які регулюють діяльність органів влади, визначають повноваження державних органів, можливості громадських об'єднань, права й законні інтереси окремих громадян. Адже вирішення питань місцевого життя не має перетворюватися на протистояння влади та громадянина. Якщо ви плануєте взаємодіяти з органами влади, передусім слід звернути увагу на нормативно-правові акти, які регулюють їхню діяльність.

Веб-активність

Юридична консультація для активного громадянина

Знайдіть в інтернеті перелічені документи та дізнайтеся більше про можливості захисту законних інтересів громади:

- Конституція України;
- Закон України «Про місцеві державні адміністрації»;
- Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні»;
- Закон України «Про інформацію»;
- Закон України «Про звернення громадян»;
- Закон України «Про об'єднання громадян»;
- Закон України «Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні засобами масової інформації»;
- Закон України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності»;

- Закон України «Про доступ до публічної інформації»;
- Указ Президента України від 26 лютого 2016 р. № 68 «Про сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні»;
- Постанова Кабінету Міністрів від 3 листопада 2010 р. № 996 «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики».

Обговорюємо

1. Назвіть, у яких законах та інших документах можна знайти інформацію про те, як громада може захищати свої права.
2. Чому для кожного громадянина вкрай важливо бути обізнаним у своїх правах та законних можливостях їх захисту? Чому захищати права та законно впливати на дії влади громадою легше та ефективніше?
3. Яким чином громада може захищати свої права та привертати увагу влади до проблем мікрорайону, вулиці, населеного пункту, будинку?

Модуль 2 Форми впливу громади на владу

У попередніх темах ви вже ознайомилися з деякими формами соціальної активності громадян: демонстрація, мітинг, пікет, марш, хода. Ці публічні мирні зібрання дають змогу громадянам оголосити свої вимоги до влади, заборонити або дозволити, підтримати або засудити певні дії, рішення, явища.

Існує також чимало передбачених законодавством форм і методів впливу громадськості на прийняття рішень органами влади. Для прискорення вирішення питання потрібно їх вдало комбінувати, вибудовуючи весь процес у логічно пов'язаний ланцюжок.

1. Приготуйте картки з формами впливу громади на владу (подані нижче) й розподіліть по одній для кожного учня.
2. Уважно ознайомтеся з обраною формою, щоб пояснювати вашим однолітками, як вона працює.
3. Встаньте з місць у класній кімнаті й поспілкуйтеся з якомога більшою кількістю однокласників і однокласниць.
4. Обмінюйтеся інформацією, щоб дізнатися про найбільшу кількість форм впливу громади на владу. Можете робити нотатки.
5. Із зібраного переліку визначте для себе п'ять форм, які, на вашу думку, є найдієвішими.
6. Порівняйте свій вибір з тим, що обрали ваші однокласники. Збігаються чи не збігаються ваші результати? Чому так і чому ні?
7. За бажання презентуйте свій вибір перед класом.

1. Переглядати проекти рішень та ухвалені рішення місцевої ради

Подавати пропозиції до проектів рішень та вимагати їх розгляду. Проекти рішень місцевої ради оприлюднюються не пізніше за 20 робочих днів до дати їх розгляду – *ч. 3 ст. 15 Закону України «Про доступ до публічної інформації».*

2. Здійснювати моніторинг ухвалених рішень

Ухвалені рішення місцевої ради оприлюднюються на офіційному веб-сайті місцевої ради не пізніше за 5 робочих днів з дня затвердження документа – *ч. 2 ст. 15 Закону України «Про доступ до публічної інформації».*

3. Відвідувати пленарні засідання місцевої ради та засідання постійних депутатських комісій

Пленарні засідання ради та засідання постійних депутатських комісій є відкритими для кожного громадянина України – *ч. 16 ст. 46 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні».* Громадяни мають право приходити на пленарні засідання, засідання постійних депутатських комісій та брати активну участь в обговоренні проектів рішень, подавати пропозиції щодо їх поліпшення.

4. Слідкувати за порядком ухвалення рішень

Протоколи засідань ради оприлюднюються на веб-сайті місцевої ради – *ч. 16 ст. 46 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні».* Протоколи, висновки, рекомендації постійних депутатських комісій є відкритими для громадян – *ч. 10 ст. 47 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні».*

5. Звертатися до органу влади

Ви можете подати до представників влади звернення: заяву, скаргу чи пропозицію – *ст. 38 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні».* Про те, як правильно оформити звернення, щоб воно було розглянуто, можна дізнатися зі *ст. 3 Закону України «Про звернення громадян».* Отримати необхідну для вирішення питання інформацію можна усно, телефоном, письмово, на особистому прийманні громадян.

6. Брати участь у зустрічах керівників та посадових осіб місцевих рад з населенням

Виїзди депутатів разом із працівниками засобів масової інформації на місця дають можливість продемонструвати депутатам суть проблеми наочно й обговорити шляхи її розв'язання, а завдяки ЗМІ надати проблемі розголосу.

7. Вимагати звітування депутатів місцевої ради та міського голови

Міський голова не рідше за один раз на рік звітує про свою роботу перед територіальною громадою на відкритій зустрічі з громадянами – *ч. 7 ст. 42 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні».*

Депутат місцевої ради не рідше за один раз на рік зобов'язаний звітувати про свою роботу – *ч. 1 ст. 16 Закону України «Про статус депутатів місцевих рад».*

8. Давати депутатам доручення виборців

Виборці можуть давати депутату ради доручення на зборах під час його звітів чи зустрічей – *ч. 1 ст. 17 Закону України «Про статус депутатів місцевих рад».* Питання, які ви порушуєте у дорученні, мають: не суперечити законодавству й належати до компетенції місцевої ради, бути реалістичними у вирішенні, не потребувати значних фінансових ресурсів з місцевого бюджету.

9. Подати місцеву ініціативу (пропозицію)

Місцева ініціатива дозволяє громаді виступити з пропозицією і зобов'язати місцеву раду розглянути та розв'язати проблему громади, яку вона не бажала розв'язувати або на яку до цього часу не звертала уваги, – *ст. 9 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні».*

10. Проводити громадські слухання

Громадяни мають право проводити громадські слухання – зустрічатися з депутатами та посадовими особами місцевої ради, під час яких громадяни їх заслуховують та подають власні пропозиції до вирішення проблем міста, – *ст. 13 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні».* У законі зазначено, що громадські слухання проводяться не рідше ніж один раз на рік. За результатами громадських слухань до місцевої влади надсилають колективну резолюцію з пропозиціями щодо вирішення проблеми.

11. Ініціювати розгляд електронних петицій

Це індивідуальна або колективна вимога, звернення, пропозиція, скарга, прохання, клопотання, яка подається до органів державної влади в електронній формі. Розгляд електронної петиції може бути ініційований громадянами за допомогою збору підписів на офіційному веб-сайті органу влади чи громадського об'єднання. Громадяни можуть звертатися до Президента України, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, органу місцевого самоврядування з електронними петиціями – *ст. 23-1 Закону України «Про звернення громадян»*. Електронна петиція, яка набрала встановлену кількість підписів, підлягає обов'язковому розгляду органом влади у першочерговому порядку.

12. Створювати консультативно-дорадчі органи

Це органи, що створюються громадянами при органах влади з метою участі громадян у процесах вироблення рішень у різній формі: громадські ради, експертні комісії, консультаційні ради тощо.

Постанова Кабінету Міністрів України № 996 «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» регулює створення громадських рад лише при органах державної виконавчої влади.

13. Збирати загальні збори громадян за місцем проживання

Це збори всіх або частини жителів територіальної громади за місцем проживання для вирішення питань місцевого значення. На збори можна запросити депутатів місцевої ради, міського, сільського чи селищного голову. *Ст. 8 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні»*.

14. Створювати органи самоорганізації населення

Орган самоорганізації населення (ОСН) – це представницький орган, створений громадянами, які спільно об'єдналися у межах певної території, будинку, вулиці, кварталу з метою розвитку території та захисту своїх інтересів, – *Закон України «Про органи самоорганізації населення»*.

15. Єднатися у громадські об'єднання

Громадське об'єднання – це добровільне об'єднання громадян з метою захисту своїх прав та свобод, задоволення своїх інтересів, досягнення поставлених цілей. *Закон України «Про громадські об'єднання»* та *Закон України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань»*.

16. Подавати проекти на фінансування з бюджету участі

Громадяни подають до місцевої ради пропозиції та проекти, які можуть бути профінансовані коштом громадського бюджету участі. Головне, щоб вашу ініціативу підтримала голосуванням громада міста.

У бюджеті на кожен рік місцева рада повинна передбачити суму коштів для фінансування громадського бюджету не менш як 1 % загального фонду бюджету.

17. Проводити місцевий референдум

На місцевий референдум можуть бути винесені будь-які питання, що належать до компетенції місцевого самоврядування. Ініціювати проведення місцевого референдуму можуть голова громади, депутати місцевої ради або громадяни за допомогою збору підписів – *ст. 38 Конституції України*. Місцевий референдум є формою вирішення територіальною громадою питань місцевого значення шляхом прямого волевиявлення – *ст. 7 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні»*.

18. Оскаржувати дії чи бездіяльність будь-якого органу влади в суді

Якщо жоден з попередніх варіантів не спрацював, потрібно скористатися своїм правом на розгляд у суді. Право на оскарження «в суді рішень, дій чи бездіяльності органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб» гарантує громадянам *ч. 2 ст. 55 Конституції України.* Звертаючись до суду, потрібно правильно оформити позовну заяву, отримавши консультацію юриста.

(джерело: «Інструменти впливу громадян на місцеву владу». Проект «Громадяни в дії». Електронний ресурс: old.decentralization.gov.ua/pics/attachments/Pro-tviy-vpliiv-na-vladu. pdf)

Застосуйте набуті знання та досвід

1. Перейдіть за посиланням *inrespublica.org.ua/aktivna-gromada/* та ознайомтесь із проектом «Активна громада».
2. Якими є цілі й завдання проекту?
3. Знайдіть на сайті проекту карту України в рубриці «Новини активної громади» та відшукайте на ній вашу область.
4. Перегляньте стрічку новин. Які події відбуваються під час реалізації завдань проекту у вашій області?
5. Які форми діяльності громади ви тут бачите?

Тема 4.8. ЯК ЗАХИЩАТИ ВЛАСНІ ІНТЕРЕСИ. АДВОКАЦІЯ. ЛОБІЗМ

Досліджуємо способи адвокації.

Розуміємо необхідність об'єднання зусиль для захисту власних інтересів.

Діємо, організуючи флешмоб у соціальних мережах.

Модуль 1 Як добиватися свого?

Упродовж життя громадяни зіштовхуються з багатьма ситуаціями, коли їм доводиться обстоювати інтереси – власні або громади.

Кожен громадянин України має визначені законодавством права, в рамках яких він/вона може захищати свої інтереси.

У структурі законного інтересу громадянина виділяють два елементи:

- прагнення користуватися конкретним соціальним благом;
- звернення, у разі необхідності, за захистом до компетентних органів.

Підкріплений законом інтерес підлягає захисту нарівні з правами. Обстоювання інтересів може набувати форми адвокації або лобіювання. **Адвокація** переважно пов'язана з діяльністю неурядових організацій та правозахисних громадських рухів, а **лобізм** має здебільшого комерційну основу та обстоює інтереси бізнесу.

Синонім терміна «адвокація»: представництво інтересів, громадянське представництво, заступництво, поборництво, просування. Відповідно особу, що спеціалізується в цій галузі, називають представником інтересів, фахівцем з адвокації або поборником.

Адвокація	Лобізм
• Процес впливу на людей, що ухвалюють рішення, або на органи влади з метою захисту власних інтересів і прав різних соціальних груп	• Особлива система і практика реалізації інтересів окремих груп, компаній та організацій на законодавчі й виконавчі органи державної влади
• Привертає увагу влади до важливих суспільних проблем; • обґрунтовує необхідність змін; • засвідчує підтримку громадськості щодо напряму реформи	• Привертає увагу до інтересів певних бізнесових кіл і слугує вирішенню вузьких групових інтересів
• Здійснюється публічно, шляхом діалогу, громадських обговорень, акцій, мітингів	• Здійснюється напівлегальними методами, оскільки в Україні лобізм не закріплено законом

Адвокація може здійснюватися на індивідуальному (за зверненням окремої особи) або колективному (коли йдеться про захист спільного інтересу групи осіб) рівні. Також адвокаційні дії вирізняються за рівнем, на якому виникає конфлікт інтересів. Серед таких – локальний, регіональний, національний, глобальний. На відміну від лобізму, адвокація має важливішу соціальну роль, оскільки переважно спрямована на захист інтересів соціальних груп або вразливих верств населення, які не в змозі захистити свої інтереси чи запровадити відповідні законодавчі або системні зміни самотужки.

Оскільки адвокація не обстоює прямі комерційні інтереси, то й корупційні ризики має набагато менші, ніж лобізм, навпаки, подеколи вона спрямована на боротьбу з корупцією і запровадження прозорих та доброчесних практик.

Веб-активність

1. Об'єднайтеся у групи. За посиланням *https://petition.kievcity.gov.ua/petitions/* ознайомтеся зі змістом петицій мешканців м. Києва до Київської міської ради.

2. Кожна група обирає для аналізу одну з петицій, поданих на сайті, досліджує та представляє її.

3. Зверніть увагу на такі запитання:
- Чому, на вашу думку, автор петиції використовує саме таку форму адвокації? Які її переваги та недоліки?
- Що необхідно зробити, щоб залучити більшу кількість людей до підтримки пропозиції?
- Наскільки ймовірною буде реакція влади, якщо петиція набере необхідну кількість голосів? Чи знадобляться для цього додаткові зусилля?

В Україні лобіювання сприймають як нелегітимний процес: для нього досі не встановлено правил, а сам лобізм часто асоціюють із корупцією. Це зумовлено тим, що в нашій країні найпоширенішим є саме «тіньовий» тип лобізму, коли бізнесові кола тісно пов'язані з політикою і владою. Таким чином ті чи інші бізнесові клани здійснюють законодавче забезпечення сприятливих для себе умов ведення бізнесу. Тому терміни «лобі», «лобіст» в Україні мають здебільшого негативний змістовий відтінок. Однак лобіювання – один з інструментів досягнення систем-

них змін у суспільстві. Завдяки вдалому лобіюванню можна добитися ухвалення того чи іншого суспільно корисного закону у Верховній Раді, прийняття важливого стратегічного документа на рівні країни, області, району, міста, села.

Аналізуємо ситуацію

Захист інтересів водіїв. Успішна адвокація

На початку 2017 року Головний сервісний центр (ГСЦ) Міністерства внутрішніх справ (МВС) України надав можливість здобувачам водійських прав складати теоретичний іспит у тестовому режимі на сайті ГСЦ. Проблема полягала в тому, що ніхто не міг прочитати всі 20 запитань одразу. Це вкрай ускладнювало навчальний процес.

Команда «Разом проти корупції» упродовж тривалого часу переконувала ГСЦ оприлюднити: 1) всі запитання тесту; 2) варіанти відповідей на них; 3) правильні відповіді. Зрештою ГСЦ надав повний перелік тестових запитань теоретичного іспиту на одержання водійських посвідчень із варіантами відповідей на них. Здобувачам надали можливість вивчити матеріал та чесно скласти іспит замість спокуси дістати посвідчення за хабар.

Прочитайте текст та обговоріть такі запитання.

1. У чиїх інтересах було оприлюднення всіх тестів іспиту й відповідей на них?
2. Хто представляв інтереси майбутніх водіїв перед органами державної влади?
3. Як мали б діяти самі громадяни, що прагнуть отримати водійські права?
4. Що було б, якби команда експертів «Разом проти корупції» не виступила з ініціативою про необхідність оприлюднення тестів?

Модуль 2 Як організувати кампанію з адвокації

Реалізація інтересів певної суспільної групи розпочинається з виявлення проблеми, що порушує права певних осіб, шкодить суспільству або знижує рівень життя громади.

Проблема потребує аналізу причин її виникнення, оцінки її впливу на життя громади й визначення можливих віддалених наслідків, якщо не буде знайдено шляхів її розв'язання. Чітке уявлення про наявну проблему полегшує подальші дії з адвокації інтересів зацікавлених осіб.

ЕТАПИ АДВОКАЦІЇ

Застосуйте набуті знання та досвід

1. Оберіть якусь проблему вашої громади або шкільної спільноти, наприклад:
   - збереження центрального парку міста чи селища від забудови;
   - забезпечення інфраструктури для людей з обмеженими можливостями в місті чи селищі (пандуси, заїзди, автоматичні підіймачі);
   - запровадження у школі єдиної форми;
   - заборона адміністрації школи проводити у приміщенні навчального закладу танці тощо.
2. Обміркуйте стратегію дій членів ініціативної групи щодо вирішення такої проблеми відповідно до етапів адвокації, які наведено на малюнку.
3. Знайдіть у соціальних мережах та на інших ресурсах громадські організації, які вже порушували такі питання або готові надати допомогу в захисті ваших інтересів.
4. Підготуйте звернення до органів державної влади або адміністрації школи, що може вирішити цю проблему.

Тема 4.9. ЯК ЖИВЕ Й УРЯДУЄ ШКІЛЬНА ГРОМАДА

Досліджуємо ефективні форми участі вчителів, учнів та батьків у врядуванні школою.

Розуміємо права та обов'язки учнів, роль учнівського самоврядування.

Діємо, демонструючи навички участі в учнівському самоврядуванні, складаємо правила для школи.

Модуль 1 Як взаємодія учнів, учителів, батьків, шкільної адміністрації сприяє організації шкільного життя

«Один із основних принципів Нової української школи – партнерство. В основі педагогіки партнерства – спілкування, взаємодія та співпраця. Учні, батьки та вчителі, об'єднані спільними цілями та прагненнями, є добровільними та зацікавленими однодумцями, рівноправними учасниками освітнього процесу, відповідальними за результат».

(джерело: Нова українська школа: концептуальні засади реформування середньої школи, с. 14)

Веб-активність

1. Перейдіть за посиланням *zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2145-19/paran733#n733* та ознайомтеся зі статтею 52 Закону України «Про освіту».
2. Визначте учасників освітнього процесу і заповніть схему.

УЧАСНИКИ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ				

- **Шкільна громада** – група учасників освітнього процесу, об'єднаних спільністю інтересів, що ставить перед собою певні спільні завдання; новий тип відносин, характерною рисою якого є взаємодія всіх його учасників заради досягнення спільної мети, а не формальне виконання своїх ролей.
- **Громадське самоврядування в закладі освіти** – право учасників освітнього процесу як безпосередньо, так і через органи громадського самоврядування колективно вирішувати питання організації та забезпечення освітнього процесу в закладі освіти, захисту їхніх прав та інтересів, організації дозвілля та оздоровлення, брати участь у громадському нагляді (контролі) та в управлінні закладом освіти у межах повноважень, визначених законом та установчими документами закладу освіти.

Відповідно до Закону України «Про освіту» права та обов'язки у школі мають усі учасники навчально-виховного процесу: учні, батьки, вчителі та інші співробітники навчального закладу.

Шкільне самоврядування забезпечує можливість впливати і приймати рішення з питань, які важливі для життя школи, й таким чином учитися бути громадянином на практиці. Це досвід застосування у реальному житті демократичних норм і процедур.

Одним із найважливіших прав є право на участь в управлінні школою.

Заповніть таблицю.

Здобувачі освіти (учні) мають право на	Педагогічні працівники (учителі) мають право на	Батьки здобувачів освіти (учнів) мають право на

Розглядаємо та обговорюємо

Розгляньте схему та обговоріть структуру органів громадського самоврядування закладу освіти.

Модуль 3 Створюємо шкільні правила разом

Учнівське самоврядування – залучення учнів до громадських справ, самостійно організована учнями діяльність (планування, усвідомлення мети, виконання, оцінювання результатів).

Правила дають змогу унормовувати наші права та обов'язки та допомагають жити разом безпечно, справедливо і добропорядно. Пригадайте з курсу правознавства, що таке права, правила та соціальні норми.

Обговорюємо

1. Об'єднайтеся в пари та обговоріть свій досвід застосування правил у житті. Наведіть конкретні приклади.
2. Обміняйтеся думками щодо необхідності правил спільного життя у школі.
3. Поетапно проаналізуйте конкретну ситуацію в школі за такими чотирма напрямами.

Що ми маємо нині	**Як має бути**
Чому наші сьогоднішні позиції не відповідають нашим прагненням	**Пропозиції змін**

Застосуйте набуті знання та досвід

1. Об'єднайтеся в групи по п'ять – шість осіб та обговоріть питання: «**Які правила потрібні у вашій школі?**».
2. Організуйте і проведіть кампанію зі створення загальношкільного Кодексу правил.
3. Створений Кодекс презентуйте в класах школи, для батьків і педагогів.
4. Проведіть опитування за такими запитаннями:
   - Якою хочуть бачити школу учні?
   - Якою хочуть бачити школу батьки?
   - Якою хочуть бачити школу педагоги?
5. Організуйте загальношкільне обговорення і виробіть загальношкільний Кодекс правил.
6. Розмістіть його на стіні школи, а також на шкільному сайті.
7. Спостерігайте за тим, як працює ваш Кодекс.
8. На засіданні активістів шкільного самоврядування періодично приділяйте час інформації про дію ваших правил.
9. Приймайте пропозиції від учнів і вчителів щодо вдосконалення Кодексу.

Тема 4.10. ЯК І ДЛЯ ЧОГО СТВОРЮЮТЬСЯ І ДІЮТЬ ДИТЯЧІ Й МОЛОДІЖНІ ГРОМАДСЬКІ ОБ'ЄДНАННЯ

Досліджуємо наявність і характер молодіжних та дитячих громадських рухів в Україні.

Розуміємо правові механізми створення дитячих і молодіжних громадських організацій.

Діємо, готуючись до створення дитячої громадської організації.

Модуль 1 Дитячі й молодіжні об'єднання і рухи в Україні

- **Асоціація** – об'єднання, спілка, організація певних осіб для досягнення ними своїх інтересів і цілей.
- **Свобода асоціацій** – одне з прав людини першого покоління, яке регулює свободу вступати чи не вступати в організації, а також виходити з них, і право організацій виключати своїх членів.

Нині в усіх регіонах нашої держави функціонують різноманітні громадські дитячі та молодіжні організації, які щороку збільшують вплив на виховання та соціальне становлення дітей, підлітків, молоді. Водночас зростає і інтерес до таких організацій. Отже, поговоримо докладніше про те, на яких підставах вони створюються, що являють собою, як побудовані й діють.

Наше право об'єднуватися в організації називають свободою асоціацій. 1998 року ухвалено Закон України «Про молодіжні та дитячі громадські організації». Він визначає особливості організаційних і правових засад утворення й діяльності молодіжних і дитячих громадських організацій та державні гарантії забезпечення їхньої діяльності.

Досліджуємо та обговорюємо

Прочитайте витяги із Закону України «Про молодіжні та дитячі громадські організації».

ЗАКОН УКРАЇНИ «ПРО МОЛОДІЖНІ ТА ДИТЯЧІ ГРОМАДСЬКІ ОРГАНІЗАЦІЇ»

Стаття 2. ***Молодіжні громадські організації*** – об'єднання громадян віком від 14 до 35 років, метою яких є здійснення діяльності, спрямованої на задоволення та захист своїх законних соціальних, економічних, творчих, духовних та інших спільних інтересів.

Дитячі громадські організації – об'єднання громадян віком від 6 до 18 років, метою яких є здійснення діяльності, спрямованої на реалізацію та захист своїх прав і свобод, творчих здібностей, задоволення власних інтересів, які не суперечать законодавству, та соціальне становлення як повноправних членів суспільства.

Стаття 3. Молодіжні та дитячі громадські організації утворюються і діють на засадах добровільності, рівноправності їхніх членів, самоврядування, законності та гласності [...] організації зобов'язані доводити до відома громадськості відомості про свою діяльність [...].

Обговорюємо

1. У якому віці дозволено вступати до дитячих і молодіжних організацій?
2. На яких засадах утворюються і діють дитячі та молодіжні організації?

Громадянська реклама

День молодіжних та дитячих громадських організацій – свято України. Відзначають щорічно в останню неділю червня.

У сучасній Україні діють численні дитячі та молодіжні організації. Ознайомимося з окремими прикладами їхньої діяльності.

Козачата (джурята)

Рух дитячих громадських організацій, заснований на козацьких традиціях та вихованні патріотизму й національної свідомості. До козачат приймають учнів середнього шкільного віку. В молодшій школі аналогом козачат нерідко є барвінчата. Мета – залучити дітей і підлітків до занять фізкультурою та спортом, вивчення історії України й козацтва, виховання любові до Батьківщини, доброї волі, віротерпимості, поваги до національно-культурних традицій, патріотичне виховання.

Скаути, гайди

Національна організація скаутів України (НОСУ) – сформована у 2007 році всеукраїнська громадська організація, що представляє Україну у Всесвітній організації скаутського руху. Головними напрямами діяльності є:

- вивчення й відродження найкращих традицій українських національно-патріотичних, молодіжних, дитячих товариств та організацій; розвиток і урізноманітнення форм їхньої діяльності;
- виховання на ідеях свободи, рівності, національної та особистої гідності, шанування родинних зв'язків, працелюбності, взаємодопомоги й самодисципліни;
- виховання національної самосвідомості на засадах християнських чеснот (честі, доброти, шанування батька й матері, милосердя);
- формування дбайливого ставлення до суспільного й державного багатства України, її природи, пам'яток культури й старовини.

Асоціація гайдів України (АГУ) є всеукраїнською дитячою скаутською громадською організацією, яка має на меті сприяння розвиткові та формуванню соціально зрілої жіночої особистості в її власних інтересах та в інтересах держави. АГУ було зареєстровано в Україні у 1996 року, а в 1999-му вона стала асоціативним членом Всесвітньої асоціації дівчат-гайдів і дівчат-скаутів.

Екологічну свідомість у молоді формують такі організації, як **Всеукраїнська дитяча спілка «Екологічна варта»** та **Українська молодіжна екологічна ліга.** Головним завданням є пропаганда знань про стан довкілля, підвищення рівня екологічної освіти та культури громадян.

Існують також міжнародні молодіжні організації, до участі в яких активно долучається українська молодь.

Спілка української молоді (СУМ) – громадська організація, яка об'єднує українську молодь на добровільних засадах у різних країнах світу. Сьогодні СУМ – це багатотисячне членство, яке діє не лише в Україні, а й в українській діаспорі Австралії, Аргентини, Бельгії, Великої Британії, Канади, Франції, Німеччини, США.

Європейський молодіжний парламент – політично і релігійно незалежна, некомерційна організація, яка заохочує європейську молодь активно сприяти громадянському і культурному взаєморозумінню.

Модуль 2 Як створити молодіжну громадську організацію

Порядок створення та реєстрації дитячих і молодіжних громадських організацій регулюється законами України **«Про громадські організації»** та **«Про молодіжні та дитячі громадські організації».**

Засновниками молодіжних і дитячих громадських організацій можуть бути громадяни України, які досягли **14-річного віку.**

Особи старшого віку можуть бути членами молодіжних чи дитячих громадських організацій за умови, якщо їхня кількість у цих організаціях **не перевищує 10 % від загальної кількості членів.**

Громадська організація може бути утворена за місцем проживання (будь-який мікрорайон або кілька мікрорайонів міста) чи за місцем навчання (заклади освіти, у яких діяльність громадської організації здійснюється в позаурочний час). Організація матиме статус загальноміської.

Які етапи треба пройти, щоб створити та зареєструвати дитячу або молодіжну громадську організацію у своїй школі?

Для створення дитячої або молодіжної громадської організації збирається ініціативна група відповідно дітей, підлітків та молоді, які вирішили створити свою організацію за певними інтересами. До неї можуть входити й дорослі. Для ініціативної групи достатньо п'ять–сім осіб.

Завдання ініціативної групи – розробити проект статуту організації та оголосити про проведення загальних (установчих) зборів, на яких планують заснувати дитячу чи молодіжну громадську організацію. Оголошення про проведення загальних зборів можна розмістити у друкованих засобах масової інформації, на інтернет-сторінках, в організаціях, установах, мікрорайонах міста.

У загальних зборах беруть участь усі діти, юнаки, дівчата й дорослі, які виявили бажання та зацікавленість у створенні дитячої чи молодіжної громадської організації. Під час реєстрації відповідальні члени ініціативної групи ведуть облік учасників зборів із зазначенням їхньої дати народження, місця проживання, паспортних даних (даних свідоцтва про народження). Порядок денний загальних зборів передбачає розгляд таких питань.

1. Про утворення громадської організації та затвердження її статуту.
2. Вибори керівних органів, голови, заступника, секретаря.
3. Вибори ревізійної комісії.

Після проведення загальних (установчих) зборів має відбутися легалізація громадської організації через державну реєстрацію.

Громадянська активність

Потренуйтеся в роботі зі створення молодіжної громадської організації.

1. Визначимо умовно, що наша організація матиме назву «**Молоді громадяни та громадянки**».
2. Її мета і завдання – «сприяти залученню молоді до активної громадянської дії».
3. Прочитайте матеріали модуля 2. Ознайомтеся з прикладами дитячих та молодіжних організацій в Україні, порядком їх утворення.
4. Попрацюйте над змістом статуту. Для цього об'єднайтеся в чотири групи. Приготуйте чотири великих аркуші паперу й чотири фломастери різного кольору. Напишіть на аркушах такі заголовки:
   - Напрями діяльності організації. Що конкретно робитиме організація?
   - Права членів організації.
   - Обов'язки членів організації.
   - Правила, за якими здійснюватиметься управління організацією. Хто і як керуватиме організацією?
5. Аркуші закріпіть на стінах у різних кутках класу.
6. Групи по черзі підходять до аркушів з питаннями, обговорюють їх і записують свої пропозиції, після чого переходять до наступного аркуша за сигналом через три хвилини. Якщо група погоджується з думками попередніх груп, вона ставить «+» біля таких записів, а потім дописує свої ідеї. Робота припиняється, коли кожна група попрацювала з кожним аркушем. Група презентує інформацію з того аркуша, біля якого вона була останньою. Таким чином всі учні в класі візьмуть участь у роботі з підготовки установчих зборів та статуту організації.

Застосуйте набуті знання та досвід

1. Дізнайтеся, які громадські організації існують у вашому місті, селищі, мікрорайоні, школі.
2. Відвідайте декілька громадських організацій, щоб побачити, як вони працюють, і поспілкуватись з їхніми представниками.
3. Запросіть громадських діячів і діячок до класу. Зазвичай громадські організації охоче йдуть на такі зустрічі й гостинно запрошують до себе.

Майстерня громадянина

ЯК МОЛОДЬ МОЖЕ ДОСЛІДИТИ ПРОБЛЕМИ В ЖИТТІ ГРОМАДИ

Більшу частину свого часу молоді люди проводять у середовищі місцевої громади, у місці, де вони живуть. Мова йде про двір, мікрорайон, район міста, місто, село, селище. Щоб мешканці цього двору, мікрорайону відчували себе громадою, їм необхідно об'єднатись для вирішення спільних проблем.

Формування шкільної громади не обмежується участю у внутрішньошкільній діяльності, а полягає у налагодженні контактів із місцевою громадою.

Розглядаємо та обговорюємо

1. Що може громада зробити для школи?
2. Що можуть зробити школярі та молодь для громади?

Метаплан – метод аналізу ситуації, обміну думками і збір інформації з певного питання.

Візьміть для кожної групи великий аркуш паперу, розділіть його на чотири частини за зразком, наведеним нижче, і у верхній частині запишіть тему метаплану та заголовки чотирьох рубрик:

ПРОБЛЕМИ МОГО НАСЕЛЕНОГО ПУНКТУ	
1. Наявні проблеми *(Реальний стан речей)*	**3. Як має бути?**
2. Чому існують ці проблеми? *(Причини)*	**4. Пропозиції** *(Як вирішити проблеми)*

Роздайте всім групам невеличкі пачки стікерів чотирьох різних кольорів. Усі учасники груп можуть записувати на стікерах свої відповіді на кожне запитання й наклеювати їх у певній частині таблиці, не сперечаючись і слідкуючи, щоб записи не повторювалися.

Після завершення роботи по черзі групами презентуйте свої варіанти метаплану перед класом.

Порівнюємо та обмінюємося думками

1. Перегляньте першу й останню частини ваших метапланів.
2. Від кого, як на вас, залежить вирішення проблем вашого населеного пункту?
3. Які проблеми молоді мешканці громади можуть вирішити власними силами?
4. З якими питаннями їм доведеться звернутися до влади?

Картка підсумкового оцінювання

Онлайн-версія на *www.citizen.in.ua*

РОЗУМІЄМО

Оберіть правильні відповіді на тестові завдання.

1. Вкажіть, що не є ознакою демократії:

- ☐ наявність законодавчого органу та конституції;
- ☐ виборність органів влади;
- ☐ взаємодія організованих об'єднань суспільства, що відбувається без прямого втручання держави;
- ☐ однопартійність і наявність офіційної державної ідеології.

2. Оберіть принцип виборчого права, за дотримання якого вибори вважатимуться демократичними:

- ☐ право брати участь у виборах усім особам від 18 років, що перебувають на території держави, незалежно від їхнього громадянства;
- ☐ обов'язкова участь усіх, хто має право голосу на виборах;
- ☐ кожен член певної партії може голосувати лише за кандидатів від цієї партії;
- ☐ усі виборці мають рівні права, незалежно від статі, освіти, віросповідання тощо.

3. Ознака, яка властива демократичним політичним партіям:

- ☐ захист і задоволення потреб та інтересів лідерів партії;
- ☐ агітація, пошук і залучення прихильників та виборців, вираження інтересів певних верств населення;
- ☐ обов'язкова участь у виборах до Верховної Ради України та органів місцевого самоврядування;
- ☐ неодмінна наявність молодіжного та дитячого руху підтримки партії.

4. Вкажіть правильне твердження:

- ☐ молодіжні громадські організації – це об'єднання громадян віком від 14 до 30 років, метою яких є здійснення діяльності, спрямованої на задоволення та захист своїх законних соціальних, економічних, творчих, духовних та інших спільних інтересів;
- ☐ дитячі громадські організації – це об'єднання громадян віком від 6 до 14 років, метою яких є здійснення діяльності, спрямованої на реалізацію та захист своїх прав і свобод, творчих здібностей;
- ☐ молодіжні та дитячі громадські організації утворюються і діють на засадах добровільності, рівноправності їхніх членів, самоврядування, законності та гласності;
- ☐ вступ неповнолітніх віком до 14 років до дитячих громадських організацій здійснюється за письмовою згодою батьків, усиновителів, опікунів або піклувальників.

Світ інформації та масмедіа 5

Тема 5.1. ЩО ТАКЕ МАСМЕДІА

Досліджуємо, як у медійних повідомленнях втілюються цінності.

Розуміємо, як розвивалась історія масмедіа, які існують види медіа.

Діємо, складаючи піраміду видів медіа, до яких ми найчастіше звертаємося.

Модуль 1 Що таке масмедіа

- **Масова комунікація** – процес збирання, оброблення та поширення соціальної інформації через спеціальні канали на широку аудиторію.
- **Медіа** (від *англ.* media – засоби, способи) – канали та інструменти, що використовуються, щоб зберігати, передавати й подавати інформацію. Медіа є синонімом до масмедіа, або новинних медіа, але в ширшому розумінні вони означають єдине середовище, яке застосовують, щоб передавати будь-які дані з будь-якою метою.

У XXI столітті людина зусібіч оточена екранами, повідомленнями, плакатами, іграми, зображеннями.

Обговорюємо

Розмістіть у порядку зростання види масмедіа, які ви найчастіше використовуєте.

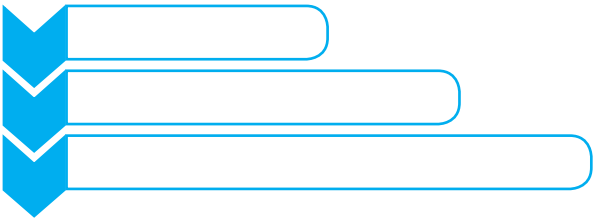

Комунікація сьогодні – неодмінна складова життєдіяльності людини й суспільства. Канали, через які передається інформація, називають масмедіа, або медіа.

Веб-активність

1. Увійдіть за посиланням *www.aup.com.ua/Game/* на онлайн-гру «Медіазнайко».
2. Оберіть тему 2 – «Історія медіа». Розмістіть іконки відповідно до часу появи медіа, щоб відтворити їхню історію.
3. На який час припадає виникнення найбільшої кількості нових видів медіа? З чим це, на вашу думку, пов'язано?

Модуль 2 Що таке медіатекст

- **Медіатекст** (від *латин.* media-textus – засоби, посередники та тканина; сув'язь) – повідомлення, текст будь-якого медійного виду й жанру.
- **Ключове повідомлення, або меседж** – найважливіша ідея, яку реципієнт має сприйняти із публікації, блогу, інтерв'ю, репортажу, ток-шоу, фільму, літературного або музичного твору, реклами.

Інформація є послідовністю словесних, візуальних та інших символів. Ми отримуємо інформацію у вигляді текстів, звуків, зображення. Це повідомлення, які передаються в різних формах.

Поняття «медіатекст» виникло у XX столітті у зв'язку з бурхливим розвитком економіки, коли на зміну традиційному друкованому тексту прийшли нові його види, пов'язані з кінематографом, телебаченням, інтернетом, мобільним зв'язком тощо. Навіть гроші (банкноти) функціонують як медіа, бо містять зображення, які були ретельно підібрані задля того, щоб донести певні повідомлення.

Розглядаємо та обговорюємо

1. Роздивіться банкноти різних держав. Опишіть, що зображено на кожній із них.
2. Об'єднайтеся у пари.
3. Які символи використовують на банкнотах?
4. Чим пишається кожна країна?
5. Чи можна пов'язати характер певних зображень із рівнем демократії у тій чи тій країні?

100 рублів (*Білорусь*)

5 вонів (*Північна Корея*)

1000 манатів (*Туркменістан*)

1 гривня (*Україна*)

50 фунтів стерлінгів (*Велика Британія*)

100 гривень (*УНР*, 1918)

Застосуйте набуті знання та досвід

У піраміді пріоритетів ви визначили медіа, якими найбільше послуговуєтесь. Уявіть, що цих медіа не буде у вашому житті. Назвіть три речі, які з вашого життя зникнуть і які натомість з'являться.

№	З мого життя зникне	У моєму житті з'явиться
1		
2		
3		

Тема 5.2. ЯК МЕДІА ВПЛИВАЮТЬ НА ЛЮДИНУ ТА СУСПІЛЬСТВО

Досліджуємо сутність медійних повідомлень.

Розуміємо, як медіа впливають на публічну й особисту сфери життя, систему цінностей.

Діємо, порівнюючи медіаперсон і реальних людей; світ, що його створюють медіа, і реальне життя.

Модуль 1 Вплив медіа

Інформаційне агентство – спеціалізована установа, яка діє з метою забезпечення оперативною політичною, економічною, соціальною, культурною інформацією редакції газет, журналів, телебачення, радіомовлення.

Досить часто характер нашої поведінки залежить від медіа, яким ми віддаємо перевагу. Медіа – не просто обіг інформації. Вони формують громадську думку та впливають на людей.

Порівнюємо та обмінюємося думками

Як медіа впливають на мене

1. Доберіть у довільній формі 10 останніх новин із різних джерел (соцмережі, новини телебачення, радіо, друковані видання тощо).
2. Проаналізуйте їх із погляду впливу на ваше життя.
3. Дізнайтеся, чи є серед цих новин повідомлення, які поширили інформаційні агентства.

Веб-активність

Інформаційні агентства

1. Ознайомтеся з переліком найвідоміших в Україні інформаційних агентств.
2. Ознайомтеся з найвідомішими світовими інформаційними агентствами.

НАЙБІЛЬШІ УКРАЇНСЬКІ НОВИННІ АГЕНТСТВА

«Укрінформ»
Засновано в 1918 р.
(за радянського часу – РАТАУ)
Сайт: www.ukrinform.ua
Штаб-квартира: Київ (Україна)

УНІАН
Засновано в 1993 р.
Сайт: www.unian.ua
Штаб-квартира: Київ (Україна)

ZIK («Західна інформаційна корпорація»)
Засновано в 2004 р.
Сайт: http://zik.ua
Штаб-квартира: Львів (Україна)

«Інтерфакс-Україна»
Засновано в 1992 р.
Сайт: www.interfax.com.ua
Штаб-квартира: Київ (Україна)

ЛІГАБізнесІнформ
Засновано в 2007 р.
Сайт: www.liga.net
Штаб-квартира: Київ (Україна)

«Українські новини»
Засновано в 1993 р.
Сайт: https://ukranews.com.ua
Штаб-квартира: Київ (Україна)

НАЙБІЛЬШІ СВІТОВІ НОВИННІ АГЕНТСТВА

Associated Press (AP)
Засновано в 1848 р.
Сайт: www.ap.org
Штаб-квартира:
Нью-Йорк (США)

Reuters
Засновано в 1851 р.
Сайт: www.reuters.com
Штаб-квартира:
Лондон (Велика Британія)

Agence France-Presse (AFP)
Засновано в 1944 р.
на базі «Agence Havas»
Сайт: www.afp.com
Штаб-квартира: Париж (Франція)

ВЕЛИКІ РЕГІОНАЛЬНІ АГЕНТСТВА ЗІ СТАТУСОМ ІНТЕРНАЦІОНАЛЬНИХ

Caribbean News Agency (CANA)
Засновано в 1976 р.
Сайт: cananewsonline.com
Штаб-квартира:
Бриджтаун (Барбадос)

Agencia Efe
Засновано в 1939 р.
Сайт: www.efe.com
Штаб-квартира:
Мадрид (Іспанія)

PanAfrican News Agency (PanaPress)
Засновано в 1979 р.
Сайт: www.panapress.com
Штаб-квартира:
Дакар (Сенегал)

Agenzia Nazionale Stampa Assosiata (ANSA)
Засновано в 1945 р.
Сайт: www.ansa.it
Штаб-квартира: Рим (Італія)

Deutsche Presse-Agentur (DPA)
Засновано в 1949 р.
Сайт: www.dpa.com
Штаб-квартира:
Гамбург (Німеччина)

Xīnhuáshè («Сіньхуа»)
Засновано в 1931 р.
Сайт: www.xinhuanet.com
Штаб-квартира: Пекін (Китай)

Модуль 2 Медіа та стереотипи

Ви вже знаєте про стереотипне мислення. Стереотипи є також складником медійного впливу, що прямо чи опосередковано відбивається у нашій свідомості та поведінці. Досить часто медіа відтворюють їх у повідомленнях. Стереотипізація у масмедіа – процес формування недостовірних уявлень про соціальні явища, поведінку людей і навколишній світ.

Розглядаємо та обговорюємо

1. Об'єднайтеся у чотири–п'ять груп. Оберіть для групи друковане громадсько-політичне видання (газету чи журнал).
2. Проаналізуйте їх щодо характеру подання матеріалів, вікової категорії героїв публікацій. Порахуйте, скільки людей і якого віку зображено на фото в часописах, окрім реклами. Свої дані внесіть до загальної таблиці.

Назва медіа	До 5 років	6–14 років	15–19 років	20–29 років	30–45 років	45–55 років	Старші за 55 років
Газета «Нова»							
Журнал «Спорт для всіх»							

3. Проаналізуйте отримані дані.
4. Чи відповідає пропорція представлених у медіа вікових груп демографічному паспорту нашого суспільства? Інформацію можна знайти за QR-кодом.
5. На вашу думку, чи репрезентують медіа суспільство таким, яким воно є?

Застосуйте набуті знання та досвід

1. Найдіть у медіа найтиповіші ситуації, які посилюють стереотипні уявлення про ту чи ту суспільну групу (як позитивні, так і негативні).
2. Поміркуйте про можливі шляхи уникнення таких ситуацій або мінімізації їхнього впливу з боку медіа і з боку споживачів інформації.

Тема 5.3. МЕДІА ТА ДЕМОКРАТІЯ

Досліджуємо поняття четвертої гілки влади; публічної інформації; інформаційного запиту.

Розуміємо феномен вільної преси як необхідної умови функціонування демократичного суспільства.

Діємо, реалізуючи наше право на доступ до публічної інформації.

Модуль 1 Що уможливлює свободу слова

■ **Свобода слова** – принцип, який забезпечує свободу особистості або спільноти формулювати свої думки та ідеї без цензури чи санкцій.

Свобода висловлення поглядів визнається правом людини відповідно до статті 19 Загальної декларації прав людини і Міжнародного пакту угод про громадянські та політичні права.

«Стаття 34. Кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань. Кожен має право на свободу думки й висловлення власних культурних, політичних та релігійних уподобань, оскільки це фундаментальні права людини. Свобода слова, що включає свободу вираження, є однією із засадничих умов демократичного суспільства».

Конституція України

Модуль 2 Чому медіа називають четвертою гілкою влади

Четверта влада (*англ.* Fourth Estate) – словосполучення, яким визначають пресу та її вплив у соціумі.

У демократичному суспільстві медіа зазвичай називають четвертою гілкою влади, оскільки вони мають величезний вплив на життя людей. У країнах, де гарантовано свободу слова, медіа впливають на три гілки влади: законодавчу, виконавчу та судову. Їхня місія – відтворювати достовірну реальність задля демократичних цінностей та ідеалів.

Демократія спирається на медіа у таких аспектах:

- наданні інформації, яка забезпечує громадянину прийняття усвідомленого рішення;
- викритті неправомірних дій і несправедливості;
- захисті громадськості від небезпеки;
- запобіганні введенню в оману;
- створенні можливості для обміну думками та ідеями.

Розглядаємо та обговорюємо

Як ви розумієте вислів: «Медіа – вартовий пес демократії»?

Веб-активність

Коли медіа є четвертою гілкою влади

Індекс сприйняття корупції базується на незалежних дослідженнях та опитуваннях, у яких беруть участь міжнародні фінансові та правозахисні експерти Світового банку, міжнародної правозахисної неурядової організації «Фрідом хаус» (Freedom House), Всесвітнього економічного форуму (World Economic Forum) тощо. Індекс передбачає оцінки від 0 (дуже високий рівень корупції) до 100 (вкрай низький рівень).

Індекс свободи преси – це щорічна класифікація країн, що її укладає та публікує міжнародна недержавна організація «Репортери без кордонів», яка обстоює свободу слова у всьому світі. Менший бал свідчить про більшу свободу преси.

1. Ознайомтеся з рейтингами індексів сприйняття корупції та індексів свободи преси в різних країнах світу.
2. Назвіть по п'ять країн із найвищим та найнижчим рівнем корупції. Назвіть по п'ять країн із найвищим та найнижчим рівнем свободи преси.
3. Порівняйте індекс сприйняття корупції та індекс свободи преси. Чи простежується між ними взаємозв'язок?
4. Поцікавтеся, які показники України в цих індексах.

Модуль 3 Як реалізувати право на доступ до публічної інформації

- **Публічна інформація** – вся без винятку інформація, яка наявна в органах державної влади та місцевого самоврядування країни.
- **Інформаційний запит** – законна вимога громадянина або юридичної особи до розпорядника інформації надати публічну інформацію, якою він володіє.

Термін «публічна інформація» є порівняно новим для України, на противагу країнам усталених демократій, де він став загальноприйнятим, як і практика вільного доступу суспільства до публічної інформації.

2011 року в Україні було ухвалено Закон «Про доступ до публічної інформації», який за рейтингом авторитетних міжнародних організацій тривалий час входив до десятки найкращих у світі законів щодо доступу до інформації.

Громадянська активність

Запитувач має право звернутися до органів державної влади, розпорядників інформації із запитом на останню, незалежно від того, стосується ця інформація його особисто чи ні, без пояснення причини запиту.

Як подати інформаційний запит

Як подати інформаційний запит, можна дізнатися тут: *www.kmu.gov.ua/ua/gromadskosti/dostup-do-publichnoyi-informaciyi/forma-ta-poryadok-podannya-zapitu-na-informaciyu.*

Застосуйте набуті знання та досвід

Подаємо інформаційні запити

1. Проаналізуйте стан справ у вашій місцевій громаді (наприклад, щодо стану довкілля, захисту прав дитини, шкільного самоврядування, статистики ДТП тощо).
2. Об'єднайтеся у групи та складіть перелік із п'яти тем для різних колективних запитів, які вас цікавлять. Підготовлені запити надсилайте на електронну скриньку вчителя.

Тема 5.4. ПРАВА І ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ МЕДІА – ДЕ БАЛАНС

Досліджуємо, які права мають медіа та яка міра їхньої відповідальності.

Розуміємо, як відбуваються процеси регулювання та саморегулювання в медіа.

Діємо, визначаючи рівень достовірності інформації та розпізнаючи неправдиву інформацію.

Модуль 1 Чи може преса (медіа) бути всюдисущою, писати й фільмувати будь-що

У Міжнародному пакті про громадянські та політичні права і в конституціях більшості держав світу (зокрема України) йдеться про те, що право на свободу думки й слова та право на збирання, зберігання та поширення інформації може бути обмежено законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку.

А як бути із приватністю?

Громадянська реклама

Наша свобода залежить від свободи преси. Її обмеження означатиме, що ми її втратили.

Томас Джефферсон, третій президент США

Хто і з яких причин, на вашу думку, може обмежити свободу слова? Наведіть приклади.

Аналізуємо ситуацію

Вбивство Анни Лінд: як реагували медіа

«10 вересня 2003 року... Шоста вечора за стокгольмським часом… По всіх каналах шведського телебачення біжить рядок: "Терміново! Екстрено!". Повідомляється, що на міністра закордонних справ країни Анну Лінд скоєно замах… Невідомий завдав їй кілька ударів ножем, після чого втік із місця злочину. Усе сталося в центрі столиці, в найбільшому супермаркеті, куди Лінд зайшла одна без охорони, повертаючись зі служби додому. Важко поранену пані міністра було доставлено до Каролінської лікарні. Трохи пізніше, у щоденній вечірній газеті "Експресен" (Expressen), яку читає майже 900 тисяч шведів, з'явився репортаж із місця трагедії, який супроводжувався фото з подробицями транспортування пораненої жінки».

(джерело: www.medialiteracy.com.ua)

«Однозначно відповісти на таке запитання складно. В Анни залишилося двоє синів (8 та 10 років), і для них бачити такі знімки було справжнім потрясінням, яке

підсилювало отриману від непоправної втрати психологічну травму... Проте, з іншого боку, Лінд була на той час найвпливовішим політиком у країні, жителі якої цілком могли сподіватися на отримання усіх новин щодо цієї події».

Йоран Андерсон, шведський медіапедагог

Чи порушено право на приватність?

Перед вами червоні та зелені картки. Для відповіді «так» – підніміть червону картку, «ні» – зелену.

1. Знайдіть у стрічці новин інформацію про різні події, що трапилися упродовж дня, тижня, наприклад, замахи, катастрофи, злочини.
2. Виберіть деякі з них і проаналізуйте, яким чином журналісти подають цю інформацію. Визначте, у яких ситуаціях медіа порушували права людини на приватність, підкріплювали стереотипи тощо.

Порівнюємо та обмінюємося думками

З весни 2014 року триває збройний конфлікт на сході України. В останні роки українське суспільство активно обговорює, чи має право держава додатково обмежувати свободу преси й доступ до інформації у висвітленні воєнних дій. Чи не призведе це до приховування правди?

1. Якою є ваша думка з цього питання?
2. Наведіть приклади з історії, коли розвинені демократії застосовують заходи обмеження права на доступ і поширення інформації та свободу слова в умовах ведення військових дій.

Модуль 2 Чи може бути вільною преса, діяльність якої контролюють. Цензура й самоцензура

Цензура – контроль влади за змістом і поширенням інформації, у деяких випадках – приватного листування, з метою обмеження або недопущення поширення ідей і відомостей, визнаних владою шкідливими, небажаними для неї або суспільства загалом.

Журналісти можуть виконувати функцію громадського контролю за умови, що немає тиску на них із боку влади.

Однією з найбільших загроз реалізації свободи слова є цензура. Цензура в медіа має декілька форм:

- вимога узгоджувати певну інформацію перед її оприлюдненням;
- заборона поширення, перешкоджання тиражуванню і поширенню інформації;
- обмеження доступу аудиторії до тих чи тих медіа.

Дискусія

ДПС не пустила в Україну журналістів з Італії, Чехії та Росії

Державна прикордонна служба не допустила для в'їзду в Україну громадян Італії, Чехії та Росії, які планували висвітлювати події 2 травня 2018 року в Одесі.

Про це повідомляє прес-служба Держприкордонслужби.

Зазначено, що впродовж 1 травня ДПС не допустила в'їзд в Україну проросійськи налаштованих осіб – громадян Італії, Чехії та Росії.

«Двох іноземців не пропущено через кордон в аеропорту "Бориспіль" на підставі інформації, яка надійшла від інших правоохоронних органів. Ідеться про громадян Італії та Чехії, які недостовірно висвітлювали події, що відбувалися протягом останнього періоду в Україні», – зазначено в повідомленні.

(джерело: pravda.com.ua/news/2018/05/2/7179295/)

1. Проаналізуйте ситуацію.
2. Яким є ваше ставлення? Обґрунтуйте свою позицію.

Модуль 3 Журналістика під прицілом

Право збирати, обробляти й передавати інформацію без кордонів і втручання органів державної влади – одне з основних прав людини.

Щороку в різних частинах світу журналістів, авторів та звичайних громадян переслідують за висвітлення «заборонених» тем. Якщо раніше жилет із написом «Преса» захищав, то сьогодні він робить його власника мішенню.

Веб-активність

Перейдіть на сторінку Комітету захисту журналістів (*cpj.org/imprisoned/2016.php*) і дослідіть, у яких країнах найбільше ув'язнених або вбитих журналістів. З чим це, на вашу думку, пов'язано?

Складіть перелік журналістів України, які впродовж останніх років були вбиті чи на їхнє життя здійснювали замахи. Дізнайтеся більше про їхню діяльність та можливі мотиви переслідувань.

Застосуйте набуті знання та досвід

На веб-сторінці Комісії з журналістської етики розміщено «Етичний кодекс українського журналіста».

Відвідайте сайт *cje.org.ua/ua*, ознайомтеся з текстом кодексу та дізнайтеся про основні принципи діяльності журналістів, правила подання скарги на діяльність медіа та журналістів.

Тема 5.5. МЕДІАРИНОК І МЕДІАВЛАСНІСТЬ

Досліджуємо різні моделі функціонування медіа в суспільстві.
Розуміємо залежність контенту медіаповідомлень від медіавласника.
Діємо, проводячи веб-дослідження мережі суспільного мовлення України.

Модуль 1 Реклама та її аудиторія

- **Аудиторія** – група людей, для якої призначено певний медіатекст.
- **Цільова аудиторія** – група або великі групи людей, від думки, ставлення, поведінки та дій яких залежить реалізація певного інтересу.

Реклама – це форма комунікації, спрямована на переконання аудиторії придбати певні продукти, ідеї чи послуги. Реклама орієнтована на те, щоб привернути увагу потенційного покупця і сформувати у нього бажання купити чи скористатися товаром або послугою.

Соціальна реклама спрямована на досягнення суспільно корисних цілей і популяризацію загальнолюдських цінностей; її поширення не має на меті отримання матеріального прибутку.

Політичну рекламу використовують для заохочення електорату голосувати за представників тієї чи іншої політичної сили.

Комерційна реклама орієнтована на те, щоб привернути увагу потенційного покупця і сформувати в нього бажання купити чи скористатися товаром або послугою.

Розглядаємо та обговорюємо

Реклама та її аудиторія

1. Знайдіть по одному прикладу політичної, соціальної та комерційної реклами.
2. Визначте аудиторію такої реклами, проаналізуйте візуальні та вербальні особливості її представлення.
3. Визначте, у полі уваги яких медіа можете опинитися ви, ваші батьки, інші люди. Наведіть приклади.
4. У нашому підручнику ви бачите рубрику «Громадянська реклама». До якого типу реклами вона належить?

Модуль 2 Медіавласність

Медіа мають різні форми власності: приватну (комерційну), державну, комунальну або суспільну. Будь-яка особа, яка має достатньо технічних, професійних чи фінансових ресурсів, може подати заявку щодо ліцензії на мовлення та запустити приватний телеканал або радіостанцію; зареєструвати друковане видання чи стати видавцем. Натомість державні ЗМІ фінансуються з державного бюджету за кошти платників податків. Сьогодні в Україні відбуваються процеси роздержавлення таких ЗМІ.

На комерційні медіа поширюються ті самі правила діяльності, що й на комерційні підприємства. Комерційні медіа діють із метою отримання прибутку: вони продають інформацію та розваги своїм аудиторіям. Переважно фінансування здійснюється через розміщення реклами або ж реклами та передплати (як у друкованих виданнях). В Україні приватні медіа, якими найбільше послуговуються українці, – це провідні телеканали (наприклад, «1+1», «Інтер», «Україна», ICTV, СТБ). Їхні власники – олігархи, для яких інформаційний бізнес не є основним і не належить до комерційних пріоритетів.

«Українські медіа, на жаль, поки що залишаються інструментом впливу. [...] Обсяг рекламних грошей, зібраний усіма телеканалами України за 2015 р., становить 130 млн дол. Витрачено – 480 млн. Звідки взяли гроші ці телеканали? Медіавласники доклали зі своїх кишень. Говорити про те, що за таких умов телебачення в Україні якимось дивом могло б стати бізнесом, недоречно».

Роман Андрейко,
генеральний директор ТРК «Люкс»

Ознайомтеся з думкою експерта щодо ролі приватних медіа. Чи погоджуєтесь ви з ним?

Модель суспільного мовлення є альтернативною як до державної, так і до приватної і має слугувати розвиткові людини, суспільства, бути противагою маніпуляціям і пропаганді комерційних та державних ЗМІ.

Суспільне мовлення (синоніми – громадське мовлення, суспільно-правове мовлення) – різновид телерадіомовлення, що служить суспільству (або громадськості), фінансується ним та підзвітне йому. Воно незалежне від політичного та ринкового тиску. На суспільному мовленні мають бути почуті всі голоси, громади, регіони. Громадськість України довгі роки обстоювала можливість існування суспільного мовлення. Ситуація змінилася після Революції гідності. 2015 року було ухвалено Закон «Про суспільне телебачення і радіомовлення України». Передбачається, що з часом буде організовано незалежну модель фінансування. Створення суспільного мовлення – одна з ключових реформ медійної галузі України.

Застосуйте набуті знання та досвід

Складіть рекламу певних сторінок життя та діяльності вашої школи чи громади. Наприклад, це можуть бути добрі умови для навчання, щиросердна атмосфера спілкування або народні промисли, що є у вашому населеному пункті. Таку рекламу може бути надруковано або розміщено в мережі.

Тема 5.6. ЯК МЕДІА МАНІПУЛЮЮТЬ АУДИТОРІЯМИ

Досліджуємо форми та мету медійних маніпуляцій.
Розуміємо, як маніпуляції впливають на наші цінності.
Діємо, критично аналізуючи медіаповідомлення.

Модуль 1 Як медіа маніпулюють «порядком денним» суспільства

Новини – не просте висвітлення реальності, а соціально сконструйована, відредагована реальність. Авторами новин є журналісти, редактори, видавці та власники масмедіа – всі ті учасники процесу оброблення інформації, які стоять між подією та споживачем новин.

Перелік подій, що можуть стати новинами, безмежний, але подія може стати новиною лише за умови, що вона становить інтерес для певної аудиторії.

Зазвичай новину повідомляють працівники медіа – журналісти. Втім, останні нерідко керуються критеріями, в основі яких не важливість події для суспільства, а її «ефектність», резонансність, що забезпечує більше переглядів і вподобань.

Розглядаємо та обговорюємо

Теорія порядку денного полягає в тому, що новини – сконструйована, відредагована реальність. Масмедіа впливають на громадськість уже на етапі добору тем, які вони висвітлюють. Журналісти, редактори, видавці та власники масмедіа, тобто всі безпосередні учасники процесу оброблення інформації, стоять між подією та остаточним споживачем новин.

Перегляньте за посиланням *www.youtube.com/watch?v=nWQXQeqmrq8* відео англійською мовою, яке унаочнює формування медіаконтенту певного характеру.

Медіа формують «порядок денний» (*англ.* agenda) суспільства. Відомо, що людина може запам'ятати дві–три проблеми/питання, про які її інформують. Від того, де розміщено інформацію – заклично на першій сторінці чи без ілюстрацій усередині видання, – залежить і увага аудиторії. Обсяг медійного часу, витраченого на проблему, місце, яке посідає ця новина у випуску теленовин, визначають її впливовість.

Маніпуляція – техніка свідомого викривлення інформації заради формування певного погляду, ставлення до певної особи/явища.

Коли медіа фокусуються лише на кількох питаннях і темах, громадськість схильна сприймати їх як найважливіші.

Зміст медіа контролюють так звані гейткіпери (вартові) (від *англ.* gate – брама і keeper – той, хто оберігає) – це власники медіа; групи впливу/інтересів (стейкхолдери); політики (їхні політичні

консультанти та PR-групи); редактори. Вони вирішують, потрібно чи ні, щоб люди про це дізналися, а також що потребує аудиторія, а без чого вона може обійтися.

Медіа не можуть змусити нас думати певним чином, але вони можуть зробити ті чи ті питання актуальними для нас, вдаючись до маніпуляції. Коли ви користуєтесь інформацією медіа, завжди зважайте на те, хто гейткіпер цієї інформації: журналіст, політик, бізнесмен чи незаангажована особа.

Досліджуємо та обговорюємо

1. Ознайомтеся із різними типами новин.
2. Які теми просуваються найбільше?
3. Про що ви б хотіли дізнатися з новин, але не вдалося?

Модуль 2 Пропаганда

Пропаганда є формою комунікації, спрямованої вплинути на ставлення населення до певного питання.

Маніпуляція і пропаганда тісно пов'язані.

Американський письменник Нейл Постман, який у своїх книжках точно спрогнозував роль медіа в сучасному суспільстві, вважає, що з усіх слів, які ми використовуємо, говорячи про мовлення, слово «пропаганда» є найуживанішим.

Люди використовують медіа, щоб:

- налагоджувати стосунки;
- передавати інформацію;
- розважатися;
- навчатися.

Однак пропагандист не зацікавлений у:

- чиїхось власних роздумах;
- незалежних судженнях;
- представленні різних поглядів;
- різнобічному висвітленні фактів та інформації.

Пропаганда в більших чи менших обсягах є в новинах та журналістських матеріалах, рекламі та зв'язках із громадськістю, а також у сфері освіти, в музиці, телевізійних шоу, фільмах, відеоіграх і соцмережах.

Модуль 3 Джинса, або замовні матеріали

Джинса – сленгове слово, яким послуговуються переважно в медійній спільноті. Синонім терміна – «прихована реклама». Він означає зумисну приховану рекламу чи антирекламу, подану у вигляді новин, авторських текстів, аналітики, телевізійних програм тощо.

Джинсу поділяють на комерційну та політичну. Перша рекламує товари або послуги певної компанії, а друга – політичних діячів/діячок або партії. Джинса намагається маскуватися під журналістські матеріали, але це є маніпуляцією читацькою чи глядацькою аудиторією.

Реклама без чітких позначок (спеціальний графічний символ, анотація, заголовок) – це прихована реклама. Це можуть бути спонсорські банери під час спортивних та культурних заходів, гаджети та одяг певних компаній у музичних відеороликах, фільмах тощо.

Інсценізація

Гра «Червона Шапочка»

Усім відома казка про Червону Шапочку.

Об'єднайтеся у групи, кожна з яких має розповісти історію «Червоної Шапочки» від імені:

- телеканалу «Вовк-ТБ», спрямованого на захист вовків;
- офіційної газети Казкового королівства, яка прославляє подвиги лісорубів та інших жителів;
- радіопередачі, де гостя – захисниця прав дітей, яка виступає проти жорстоких батьків, що відправляють дітей у ліс.

Веб-активність

Перейдіть за посиланням *imi.org.ua/monitorings/dzhynsa-v-rehionalnyh-media-za-visim-misyatsiv-2017-r* на моніторинг, який зробив Інститут масової інформації, і дослідіть, хто найчастіше замовляє джинсу у вашому регіоні.

Модуль 4 Що таке фейк

Фейк – це підробка у широкому сенсі. Англійське слово *fake* перекладається як «підробний, фальшивий». Спершу згаданий термін вживали лише в інтернеті, а потім він набув поширення і в повсякденному житті. Сьогодні фейками називають:

- фотографії, підроблені у фотошопі чи аналогічних програмах, а інколи й відеоролики, змонтовані у відеоредакторі або зняті не на місці подій, в інший час;
- фальшиві новини, які не всі здатні відрізнити від правдивих (те, що раніше називали «газетними качками»);
- сторінки в соцмережах, створені від імені інших (здебільшого відомих) людей.

Веб-активність

1. Перейдіть на сторінку проекту StopFake, який створили 2014 року українські редактори й журналісти для боротьби з поширенням неправдивої інформації про Україну, і пройдіть тест за посиланням *test.stopfake.org/ru*.

Поради від Huffington_Post, популярного американського інтернет-видання ліберального спрямування.

ЯК РОЗПІЗНАТИ ФЕЙКОВУ НОВИНУ

1. Читайте більше, ніж заголовок.
2. Перевірте, яке видання опублікувало цю новину.
3. Перевіряйте дату й час публікації (оприлюднення).
4. З'ясуйте, хто автор.
5. Дивіться, на які джерела посилаються в новині.
6. Звертайте увагу на сумнівні цитати та фотографії.
7. Бережіться упередженості.
8. Подивіться, чи інші видання пишуть про це.
9. Задумайтеся перед тим, як поширювати новину чи поділитися з іншими.

(джерело: ms.detector.media/web/online_media/yak_rozpiznatifeykovu_novinu_v_sotsmerezhakh_rekomendatsii_the_huffington_post/)

Застосуйте набуті знання та досвід

Проаналізуйте вечірні новини на головних телеканалах України щодо наявності у них пропагандистського матеріалу та прихованої реклами. Свої спостереження обґрунтовуйте конкретними прикладами.

Майте на увазі, що люди схильні поширювати неправдиві новини, які викликають у них сильні негативні емоції – страх, огиду, ненависть. Якщо апелюють до ваших емоцій – будьте обережніші.

Тема 5.7. ЯК МЕДІА ПРОВОКУЮТЬ КОНФЛІКТИ

Досліджуємо сутність і методи подолання мови ворожнечі.

Розуміємо, як виявляти «мову ненависті» і проти кого вона спрямована.

Діємо, складаючи пам'ятку «Як уникати мови ворожнечі».

Модуль 1 Що таке мова ворожнечі

Мова ворожнечі (синонім – мова ненависті) – це зміст, що свідомо чи підсвідомо програмує людину на агресію. Мова ворожнечі – це мова нетерпимості, спрямована на несприйняття відмінностей, притаманних іншим людям.

Групи людей розглядаються як «інші», тобто такі, що виходять за межі близького кола знайомих, друзів і осіб, до яких особа ставиться толерантно. В усьому світі саме молоді люди, які вільно почуваються в інтернеті, становлять найбільшу

Мова ворожнечі (від *англ.* hatespeech) – систематичне вживання слів і висловів, що виявляють агресію проти людини або групи осіб за ознакою раси, релігії, статі або сексуальної орієнтації. Інакше кажучи, мова ворожнечі – це вияв дискримінації.

групу винуватців злочинів на ґрунті ненависті в режимі офлайн. *За даними вітчизняних соціологів, найчастіше об'єктами цькування стають:*

- представники ромської нацменшини;
- люди африканського походження;
- люди нетрадиційної сексуальної орієнтації (ЛГБТ);
- представники єврейської національності;
- люди мусульманського віросповідання;
- жінки.

Мова ворожнечі свідомо чи підсвідомо програмує людину на агресію.

Розглядаємо та обговорюємо

1. Перейдіть за посиланням *www.youtube.com/watch?v=l_0K08RLw_c.*
2. Подивіться та обговоріть.

Обговорюємо

Як ви думаєте, чи використовують питання мови ворожнечі з політичною метою? Якщо так, яким чином?

Громадянська активність

1. Ознайомтеся із пам'яткою, як виявити мову ворожнечі у масмедіа та запобігти їй.
2. Виділіть три найважливіші ознаки. Обговоріть їх.
3. Наведіть приклади щодо однієї чи декількох позицій, використавши матеріал із медіа.

Застосуйте набуті знання та досвід

1. Ознайомтеся із досвідом проведення кампанії Nohatespeechmovement за посиланням *www.nohatespeechmovement.org.*
2. Запропонуйте та реалізуйте три дії в межах організованої у школі інформкампанії щодо запобігання мові ворожнечі.

Тема 5.8. ДЛЯ ЧОГО ІСНУЮТЬ СТАНДАРТИ ПОДАННЯ ІНФОРМАЦІЇ

Досліджуємо сутність стандартів подання інформації.

Розуміємо взаємозалежність дотримання стандартів інформації і довіри медіааудиторії.

Діємо, проводячи веб-дослідження, хто є найбільшими медіавласниками України.

Модуль 1 Стандарти подання інформації

Одним із способів оцінити повідомлення є його перевірка на відповідність стандартам.

(джерело: imi.org.ua/monitorings/profesiyni-standarti-informatsiynoji-jurnalistiki/)

Якщо хочете дізнатися більше про цю тематику, скористайтесь онлайн-курсом «Новинна грамотність», який розробили фахівці ГО «Детектор медіа» (*videoteka.php7.postbox.kiev.ua/special-projects/novynna-gramotnist-i22*).

1. Перегляньте сюжети теленовин.
2. Чи помітили ви факти маніпуляції?
3. Чи варто на це звертати увагу, щоб не стати жертвою маніпуляцій з боку власників великих телеканалів?

Модуль 2 Джерела інформації. Факт *vs* думка

- **Думка** – продукт мислення, ставлення до чогось, оцінка. Наявність її поряд із фактом нерідко впливає на його сприйняття. Думка «забарвлює» факт, програмує нас на його сприйняття саме так, як потрібно авторові медіатексту.
- **Факт** (від *латин.* factum – зроблене) означає дійсність, подію, те, що реально відбулося.

Професійна журналістика відрізняє факти від суджень. Факти самоцінні, і їх слід повідомляти в будь-якому разі. Межа між якісними і неякісними медіа проходить саме через «територію факту».

Базові настанови щодо перевірки джерел інформації від медіаексперта й журналістки Людмили Гуменюк:

З'ясувати, з чим ви маєте справу – з фактом чи судженням.

Саме на фактах ґрунтується віра у правдивість історії, вільну від суб'єктивних оцінок новину – у сенсі вислову «факти – священні, коментарі – вільні».

Фактами можуть бути числа, дати, імена, події. Все, чого можна торкнутися, виміряти, перелічити, підтвердити. Головне, що відрізняє факт від оцінки, – об'єктивність. Оцінка завжди відбиває чиюсь суб'єктивну позицію, емоційне ставлення, заклик до якихось дій. Факт не дає оцінок, а також ні до чого не закликає.

1. Прочитайте і визначте, де у наведених реченнях факт, думка, судження, упередження:
   - Сьогодні я прийшов/прийшла до школи на другий урок.
   - Я не підтримую учнів, які не здатні прийти на перший урок.
   - От ти завжди пропускаєш найцікавіші заняття.
   - Мені більше подобається приходити на другий урок.

Застосуйте набуті знання та досвід

1. Перейдіть за посиланням *wz.lviv.ua/article/201038-lvivsku-patrulnu-politsiiu-ocholyv-donetskyi* та ознайомтеся зі статтею. Підкресліть у статті прямою лінією факти, а хвилястою – судження.
2. Поміркуйте, чи довіряєте ви цьому медіа. Аргументуйте свою думку.

Тема 5.9. КРИТИЧНЕ МИСЛЕННЯ, АБО ЧОМУ НЕОБХІДНО БУТИ МЕДІАГРАМОТНИМ

Досліджуємо, як працювати з джерелами.

Розуміємо, чому необхідно бути медіаграмотним.

Діємо, оцінюючи медіаповідомлення щодо дотримання стандартів.

Модуль 1 Які існують джерела інформації

«Інформувати» означає повідомити щось, невідоме раніше.

Існує декілька категорій джерел інформації.

Першоджерела – оригінальні джерела, які не передбачають інтерпретації інформації. До таких належать: тексти, листи, фотографії, щоденники, малюнки, дані науково-дослідних та соціологічних інститутів, органів влади, статистичних установ, архівів тощо.

Вторинні джерела – відомості, отримані з першоджерел. Вони вже пройшли етап інтерпретації, аналізу, узагальнення та критики. Вторинні джерела – це науково-популярні публікації, підручники та інші навчальні матеріали.

Третинні джерела – це перероблені тексти (компіляції) та інші таким чином організовані джерела (реферати, довідники, бібліографії, енциклопедії, бази даних), які формуються з інформації з першоджерел і вторинних джерел.

Найдостовірнішими є першоджерела, а найбільше потребують перевірки третинні джерела.

Досліджуємо та обговорюємо

Об'єднайтеся у чотири групи. Кожна група обирає тему, для якої має знайти першоджерела, вторинні та третинні джерела.

Тема	Першоджерело	Вторинне джерело	Третинне джерело
Теорія відносності Альберта Ейнштейна			
Токіо – місто сакури			
Іван Мазепа – гетьман-меценат			
Права людини в анексованому Криму			

Інструменти для вас. Як перевіряти інформацію щодо достовірності, можна дізнатися з веб-сторінки ресурсу StopFake (*www.stopfake.org/kak-raspoznat-fejk*) – волонтерського інтернет-проекту, створеного для викриття неправдивої інформації про Україну, а також інші держави.

Модуль 2 Медіаграмотність – *musthave* сучасного українця

Досліджуємо та обговорюємо

- **Медіаграмотність** – розуміння способів, за допомогою яких медіа створюють різні типи повідомлень, того, як вони подають інформацію і які методи використовують для організації матеріалу. Це критичний погляд на медіаконтент.
- **Медіаосвіта** – формування медіаграмотності на матеріалах та з допомогою масмедіа, що має на меті критичне сприйняття медіаповідомлень.

Академія української преси спільно з Інститутом соціології НАНУ з 2002 року відстежує діяльність українських медіа щодо відповідності стандартам. Наприклад, у 2017 році у програмах новин українських телеканалів, що інформують більшість населення країни, частка повідомлень з декількома поглядами становила лише 16 %.

(джерело: www.aup.com.ua/monitoring/rezultaty-doslidgennja/)

Як ви вважаєте, чи такий рівень дотримання стандартів інформування є достатнім для того, щоб довіряти зазначеним медіа? Наведіть аргументи.

Розглядаємо та обговорюємо

1. Перегляньте три різні відео на тему медіаграмотності.
   - Фільм № 1 www.youtube.com/watch?v=vtaTeWzy6tQ.
   - Фільм № 2 www.youtube.com/watch?v=GIn4GXkqKps.
   - Фільм № 3 www.youtube.com/watch?v=2VtBjM_ycYM&t=1s.

(Фільми № 2 і 3 створені ГО «Інформаційно-аналітичний центр «Дайджести та Аналітика».)

2. Перелічіть якомога більше аргументів на користь медіаграмотності.
3. Сформулюйте одним реченням ваше послання (меседж), що таке медіаграмотність.
4. Чому медіаграмотність є важливою?

«Державам-учасницям рекомендується підвищувати рівень медіаграмотності в регіоні ОБСЄ, сприяючи більш усвідомленому вибору громадянами джерел інформації».

З рекомендацій Представника ОБСЄ зі свободи ЗМІ країнам-учасницям (2015 р.)

Порівнюємо та обмінюємося думками

1. Якими медіа ви активно користуєтеся?
2. Які цінності вони пропагують?

Модуль 3 Техніки критичного мислення

Критичне мислення – комплекс усвідомлених дій і навичок, які ми застосовуємо, коли оцінюємо інформацію, перевіряючи її на достовірність і наявність маніпуляцій.

Щодня нас «атакують» сотні медіаповідомлень. Кожне з них має якусь функцію: розважати, повідомляти, розчаровувати, залучати, переконувати, щось продати. Будь-яке повідомлення є лише версією, а не достовірною реальністю. Це продукт, який підготовлений людьми з метою впливу.

Чому важливо бути медіаграмотним сьогодні:

- Вся інформація, крім особистого досвіду, є медійованою.
- Медіа створюють потужні ціннісні та поведінкові моделі.
- Медіа впливають на нас без нашого усвідомлення цього.
- Медіа визначають політичне й культурне життя країни та світу.
- Ваш аргумент.

Критичне мислення, погляд (бачення, оцінювання) – одна з ключових технологій медіаграмотності. Це психологічний механізм медіаграмотності, здатність до сприймання повідомлень і подальшого оцінювання у відповідному середовищі та контексті.

Досліджуємо та обговорюємо

Дослідники медіаграмотності розробили наочну схему, яка дає змогу критично проаналізувати ті медіаповідомлення, які ми споживаємо.

Прочитайте «Ключові питання» і визначте:

- питання, над якими ви вже задумувалися;
- питання, над якими ви не розмірковували.

Застосуйте набуті знання та досвід

1. До якої категорії медіакористувачів ви належите?
   - пасивно розумію медіа;
   - активно використовую медіа;
   - взаємодію з іншими через медіа;
   - ефективно використовую медіа.
2. Обґрунтуйте свій вибір.

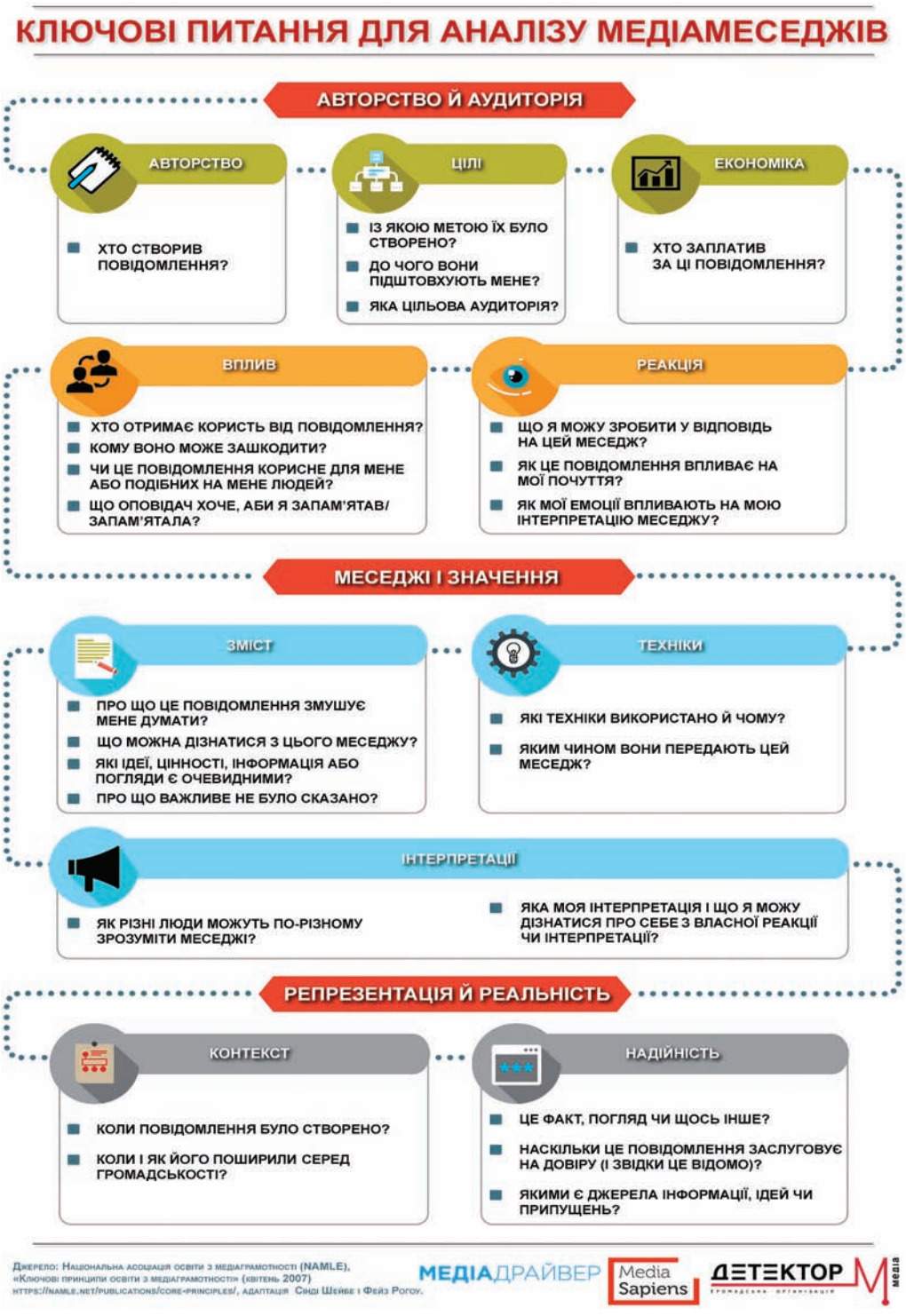

(джерело: ms.detector.media/mediaprosvita/mediaosvita/klyuchovi_pitannya_dlya_analizu_mediamesedzhiv_vizualizatsiya/)

Тема 5.10. ЦИФРОВА ІДЕНТИЧНІСТЬ В ІНТЕРНЕТІ

Досліджуємо характер нашої поведінки офлайн та онлайн.

Розуміємо поняття цифрової ідентичності та особливості формування соціальної та цифрової ідентичності.

Діємо, ідентифікуючи онлайн-інструменти громадянської участі.

Модуль 1 Цифрова ідентичність і соціальні мережі

Онлайн-спільноти стали посередником нашого спілкування в різних соціальних колах. Комунікація, опосередкована комп'ютером, відбувається анонімно. Спілкуючись в інтернеті, можна створювати будь-який образ, тут не існує обмежень, характерних для матеріального світу.

Соцмедіа – це інструменти, які впливають на те, як ми живемо. Facebook заохочує часте оновлення статусів. Фізична відсутність учасників взаємодії призводить до того, що справжні почуття можна приховати або спотворити.

Порівнюємо та обмінюємося думками

Моделі поведінки офлайн та онлайн

Об'єднайтеся у групи по чотири особи. Позначте і/або додайте правильні відповіді у власній анкеті.

Що ви робите коли	Офлайн	Онлайн
у вашого друга день народження		
придбаєте щось оригінальне для себе		
наближається Новий рік		
вам вдалося виборoти нагороду		
відчуваєте злість чи агресію		
бачите знайомого на вулиці		

Поміркуйте

1. Які спільні та відмінні риси ви помітили у відповідях стосовно офлайнової та онлайнової поведінки? Чим вони зумовлені?
2. Чи є щось, що здивувало вас у ваших відповідях?
3. Простіше поспілкуватися з кимось офлайн чи онлайн? Чому? Обговоріть ці запитання у групах.

Громадянська активність

Онлайн-флешмоби – це лише один із засобів, які дають змогу висловити свою громадянську позицію, підтримку через онлайн-інструменти.

До третьої річниці арешту українського режисера Олега Сенцова та інших фігурантів «справи кримських терористів», ув'язнених у Росії, громадянська ініціатива «ЄвромайданSOS» запустила онлайн-флешмоб на їхню підтримку. Про це організатори повідомили на сторінці кампанії LetMyPeopleGo у Facebook.

(джерело: ua.krymr.com/a/news/28479700.html)

Оберіть особистість, яку ви хотіли б підтримати через інструменти онлайн-флешмобу.

Модуль 2 Що таке цифрова ідентичність

■ **Цифрова ідентичність** (або ідентичність онлайн) – сукупність інформації, дані, які унікально описують особу, організацію або електронне обладнання, що існує в інтернеті.

Чи не щодня ви заходите в інтернет, відкриваєте акаунти, створюєте паролі тощо. Все це залишається в пам'яті мережі й називається цифровим слідом.

Цифрова ідентичність – це добірки інформації, отриманої в результаті онлайн-діяльності особи. До неї належать: імена користувачів і паролі, операції пошуку в інтернеті, дата народження, соціальне забезпечення та історія покупок. Цифрова ідентичність є версією соціальної ідентичності людини. Інша назва – ідентифікація в інтернеті.

Пошук Google запам'ятовує історію запитів. Цю інформацію часто використовують власники веб-сайтів і рекламодавці для ідентифікації та відстеження користувачів задля надання їм цілеспрямованої інформації та реклами.

Досліджуємо та аналізуємо

1. Проаналізуйте характер реклами, яка потрапляє до вас під час інтернет-переглядів.
2. Чи можете ви вловити закономірність/близькість між темами ваших зацікавлень в інтернеті та змістом реклами, яку ви отримуєте?
3. З чим це пов'язано і як це функціонує, на вашу думку? Наведіть приклади.
4. Подумайте, як можна запобігти таким впливам.

Модуль 3 Приватність і конфіденційність у віртуальному світі

Завдяки інтернету ми здійснюємо банківські перекази й організовуємо соціальні кампанії, навчаємося і спілкуємося. Коли ми робимо щось важливе, то хочемо, щоб неавторизовані люди не мали доступу до певної інформації. Кожен із нас потребує конфіденційності. І кожен сам визначає її межі. Захистити конфіденційність в інтернеті непросто: наші особисті дані через цифровий слід часто продають з маркетинговою метою. А отже, особливу увагу слід звертати на спілкування в мережі з незнайомцями і компаніями. Тут варто послуговуватися принципом обмеженої довіри.

Застосуйте набуті знання та досвід

1. Що ми можемо дізнатися про інших, переглядаючи їхні профілі в соцмережах?
2. Вибрані відповіді запишіть на дошці.

Допоміжні питання

- Чи люди, які публікують інформацію про себе, справді хочуть, щоб ми так багато знали про них?
- Чи має вся інформація бути доступною будь-якому користувачеві сайту?
- Які з цих даних є приватними?
- Чи хотіли б ви поділитися такою кількістю інформації про себе? Яку інформацію ви повинні особливо захистити?

3. Укладіть п'ять порад для молодших учнів – «Моя поведінка в соцмережах». Поділіться з учнями вашої школи.

Тема 5.11. ЯК УБЕЗПЕЧИТИ СЕБЕ У ВІРТУАЛЬНОМУ СВІТІ

Дізнаємося, як захистити свої права і приватність у віртуальному світі.

Розуміємо, які маркери дій кіберзлочинців.

Діємо, застосовуючи алгоритм дій, якщо ви чи ваші знайомі стали жертвою кіберхуліганів.

Модуль 1 Кіберзлочинність

Понад 30 % дитячої порнографії в інтернеті розміщують провайдери з СНД, і найчастіше у порнографічних роликах та фото фігурують діти з України та Білорусі.

(джерело: Міжнародна правозахисна організація End Child Prostitution, Child Pornography & Trafficking of Children for Sexual Purposes)

Кіберзлочини – це шахрайство, здирництво, несанкціонований доступ до персональної інформації користувачів та автоматизованих баз даних, розміщення протиправного контенту, який пропагує екстремізм, тероризм, порнографію, расизм тощо.

Об'єктом кіберзлочинів може стати кожен інтернет-користувач. На персональному рівні кіберзлочинність – це різні форми агресії, що ґрунтуються на висміюванні, публікації компромату, залякуванні або приниженні інших людей. Залякування в інтернеті – це глузування, виключення когось зі спільноти, публікація фотографій, погрози через мобільні телефони. Наслідки можуть бути небезпечними: самоізоляція, депресія, в окремих випадках спроба самогубства.

Грумінг – це онлайн-стеження за дітьми та молоддю, сексуальні домагання. Відбувається через контакти різними способами з людьми, яких вони добре не знають. Ризики не очевидні, коли грумер відправляє через інтернет свій контакт дитині та завойовує довіру з подальшим наміром зустрітися.

Основні маркери ризиків:

- використання чатів;
- розмови про секс онлайн;
- відправлення особистої інформації або фотографії людям, знайомство з якими відбулося через інтернет.

Секстинг – це поширення або обмін сексуально відвертими текстами, фотографіями та відео через мобільний телефон або інтернет-додатки, як-от: WhatsApp, Facebook, YouTube, Instagram, Twitter тощо. Ганебність секстингу полягає в тому, що це несанкціоноване перенаправлення інтимного образу особи без її згоди.

Кібербулінг – це залякування через інтернет або соцмедіа. До нього належать: відправлення негативного повідомлення, глузування, розсилання фотографій або відео в мережі. Побутує думка, що шкільний задвірок, де збиралися неблагополучні та несоціалізовані діти, які, проте, «тримали в руках» усіх інших, тепер перемістився в інтернет-простір.

Є чотири ключові теми/ситуації, від яких молоді люди – користувачі інтернету можуть постраждати:

- спілкування з незнайомцями (грумінг), інтернет-зловживання;
- погрози, переслідування (кібербулінг, кіберхуліганство);
- секстинг;
- шахрайство, крадіжки та віртуальні фінансові пастки.

Обговорюємо

Легше коментувати, критикувати та ображати офлайн чи онлайн? Чому?

Громадянська активність

Об'єднайтеся в кілька груп. Кожна група має вигадати фіктивного персонажа, який зазнав кіберзалякування. Учасники/учасниці створюють сценарій такого цькування, вказуючи, що саме найбільше лякає цю людину. На завершення слід написати короткого листа з пропозицією психологічної допомоги або поінформувати дорослих про ці факти. Яку з цих двох форм обрати, група має вирішити самостійно.

Модуль 2 Права людини/дитини в інтернеті

Від часу створення Загальної декларації прав людини технології активно розвивалися, докорінно змінивши життя людей у всьому світі. Вважають, що аналогічні права людини мають діяти також і в інтернет-просторі.

Конвенція про права дитини забезпечує доступ до інформації і медіа (ст. 17).

Такий каталог основних прав можна знайти в Європейській конвенції з прав людини й Конституції України.

ЩО РОБИТИ, ЯКЩО ВИ СТАЛИ ЖЕРТВОЮ КІБЕРЗАЛЯКУВАННЯ?

Крок 1. Якщо хтось вас образив онлайн, дуже важливо перечекати перші хвилини, поки пориви гніву чи страху минуть. Спробуйте утриматися й не відповідати.

Крок 2. Збережіть докази. Якщо вас образили в мережі, переконайтеся, що у вас є запис. Відразу ж зробіть скріншот.

Крок 3. Якщо це відбулося декілька разів, розпочніть вести щоденник фіксації, де записуватимете все, що відбувалося. Описуйте всі деталі.

Крок 4. Зверніться до тих, кому довіряєте: друзів, батьків, учителів. Не мовчіть про образи.

Майстерня громадянина

www.citizen.in.ua

ЯК СТВОРИТИ ЯКІСНУ НОВИНУ?

Створи новину про життя твоєї громади

Новина – текст, побудований на фактах. Під час планування виокреміть найважливіші моменти, створіть рейтинг фактів у порядку спадання рівня важливості. Вирішіть, що є найважливішим, а тому має потрапити і в текст, і в заголовок.

Є кілька основних правил.

- Найголовніше, що ви хочете сказати, розміщується спочатку. Адже багато читачів не дочитують статтю до кінця, і вони можуть просто не дізнатися, що ви бажаєте їм розповісти!
- Завжди давайте відповіді на запитання: «Що? Де? Коли? Як? Чому?». Заголовок – надзвичайно трудомістка і важлива річ, адже часто визначає, чи зверне увагу читач на вашу новину. Він має бути зрозумілим, коротким, без складних слів.
- Далі йде преамбула, або, як кажуть журналісти, лід. Це – короткий виклад журналістського матеріалу, що розміщується після заголовка перед основним текстом. Він має бути коротким і стисло передавати зміст матеріалу. Якщо надалі у вас є інтерв'ю (пряма мова), в ліді бажано навести цитату. Зазвичай в ліді намагаються надати відповідь на запитання «що?».
- Основний текст. У ньому ви маєте дати відповіді на всі інші запитання: «Де? Коли? Як? Чому?». Вдало сприймається межування цитат із розповіддю. Намагайтесь писати стисло і сухо. Якісна новина не перевищує 1800 знаків. Дослідження показали, що читачі вибирають саме такі тексти.
- Завершивши текст, обов'язково перечитайте його!

Отак наші шведські колеги бачать якісну новину: *www.mediekompass.se.*

Взаємодія громадян і держави в досягненні суспільного добробуту

6

Тема 6.1. ДЛЯ ЧОГО ПОТРІБНА ЕКОНОМІКА

Досліджуємо потреби людей і суспільства та способи задоволення цих потреб.
Розуміємо власне місце в економічних процесах та участь у них членів родини.
Діємо, аналізуючи та оцінюючи показники економічної діяльності.

Модуль 1 Економіка починається з потреб

- **Потреби** – усвідомлене відчуття нестачі чогось необхідного для життєдіяльності організму та розвитку особистості.
- **Блага** – все те, що задовольняє потреби.

Щодня ви спостерігаєте, як господарюють ваші батьки, знайомі й, напевно, допомагаєте їм. Праця заради отримання певних благ, продуктів, поліпшення умов власного побуту є щоденною економічною діяльністю кожної людини. Без такої діяльності особа не може забезпечувати власні потреби й мати гідне життя.

Саме потреби є основним джерелом і спонукальним мотивом різних **форм активності людей.**

Потреби класифікують за різними критеріями:

- *за засобами задоволення* – матеріальні й духовні;
- *за способами задоволення* – індивідуальні й колективні.

Існує також класифікація потреб людини, що створена американським психологом Абрамом Маслоу.

Піраміда Маслоу

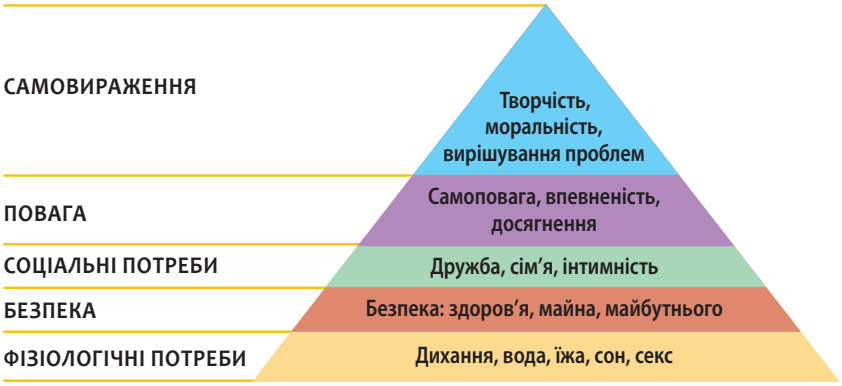

З огляду на культурні, національні, релігійні та інші відмінності та умови проживання потреби людей різноманітні та швидко збільшуються з розвитком цивілізації.

На перших етапах свого розвитку людина переважно задовольняла свої потреби природними речами: рослини – для їжі, печери – для житла. Їх можна було вільно знайти в довколишньому середовищі, і їх було достатньо для тієї чисельності населення планети. Такі блага називають *вільними,* або *неекономічними*, оскільки їх можна отримати вільно (безкоштовно), не конкуруючи за них.

Однак зміни природних умов вимагали пошуку нових способів життєзабезпечення, і згодом люди зрозуміли, що виробництво певних благ сприяє зростанню добробуту й стабільності. Блага, які вироблялися (будівлі, збіжжя, знаряддя праці), завжди потребували ресурсів – витрат часу, знань, певних матеріалів і сировини, – а отже, були обмеженими. Саме тому всі вироблені людьми блага називають *економічними*, оскільки для їх отримання люди вступають у певні відносини, конкурують за них, оплачують їх привласнення та використовують індивідуально, або приватно.

Для повноцінного існування окремих людських спільнот також необхідні блага, які забезпечують спільні потреби: безпека кордонів, законодавство й система охорони громадського порядку, освіта, міський благоустрій тощо. Такі блага називають *суспільними*, оскільки їх створюють для всієї спільноти, люди користуються ними колективно, а за їх використання не конкурують. Виробництво таких благ потребує участі держави і/або спільних суспільних зусиль.

Обговорюємо **Особисті та суспільні потреби**

1. Чи можливе задоволення особистих потреб без участі інших людей і зусиль суспільства?
2. Поміркуйте і дайте відповіді на запитання.
   - Які потреби особистості можна реалізувати самотужки, а які – за участі інших людей, підприємств, громади?
   - Які спільні потреби є у родини, міської (селищної) громади, громадян країни?
   - На кого покладено організаційні функції задоволення колективних потреб громад і населення країни загалом?

Модуль 2 Процеси, що забезпечують задоволення потреб

Виробництво – свідома спільна діяльність людей зі створення нових благ, які неможливо отримати в природі.

Задля життєзабезпечення людям доводиться здійснювати певні види діяльності, вступати в економічні відносини для одержання кінцевого результату – блага.

З цього погляду економіка – особлива сфера життя людей, що охоплює процеси виробництва благ, розподілу доходів, обмін благами та їх споживання.

Результатом виробництва в сучасних умовах є товари, послуги й виконані роботи.

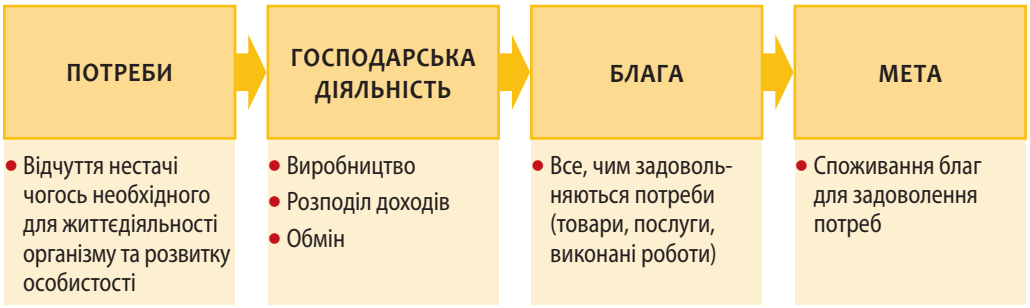

- **Розподіл** – процес формування доходів людей, що беруть участь у суспільному виробництві.
- **Обмін** – процес руху товарів і послуг від виробника до споживача, який відбувається внаслідок операцій купівлі-продажу.
- **Споживання** – процес вживання та використання благ для задоволення потреб.

Процес виробництва ускладнювався з розвитком цивілізації – від виготовлення простих благ за допомогою ручної праці та мінімуму ресурсів до сучасного виробництва на великих підприємствах, у якому використовують новітні технології та штучні матеріали.

Як у реальній економіці розподіляють створені блага між усіма членами суспільства?

Економіка сьогодні передбачає кілька можливостей участі людей у виробництві:

1) безпосередню участь у виробничій діяльності як організатора бізнесу – підприємця або найманого працівника;
2) вкладення у виробництво власних ресурсів без особистої участі у процесі виготовлення продукції чи послуг на підприємстві, як-от акціонерний капітал, надання нерухомості в оренду тощо.

Зрозуміло, що з появою грошей вироблені блага не розподіляються безпосередньо між власниками ресурсів або учасниками процесу виробництва. **Їхня можливість отримати результати виробництва оцінюється у грошовому вигляді як доходи:** зарплата працівника чи прибуток підприємця, дивіденди акціонера чи роялті винахідника. Таким чином процес виробництва благ в економіці стає основою для розподілу доходів між тими, хто в той чи той спосіб бере участь у суспільному виробництві.

А вже за отримані грошові доходи можна придбати необхідні вам блага. Цей процес називають обміном або купівлею-продажем, оскільки в сучасних умовах здійснюється за допомогою грошей. Саме він забезпечує рух товарів і послуг до кінцевого споживача, який задовольняє ними свої потреби.

Кінцевим процесом у задоволенні потреб є безпосереднє споживання товарів і послуг. Заради цього й організується виробництво та існує реальна економіка, яка охоплює всі названі вище процеси.

Досліджуємо та обговорюємо

Родина в сучасних економічних процесах

І вдома, і на роботі члени родини беруть участь в економічних процесах.

1. Заповніть таблицю, а потім обговоріть її у класі.

Економічні процеси	Участь членів родини у цих процесах вдома	Участь членів родини у цих процесах у суспільстві
Виробництво – процес створення нових благ, надання послуг, виконання робіт	*Наприклад,* батько приготував піцу на вечерю	*Наприклад,* мати-стоматолог вилікувала зуб пацієнтові
Розподіл – процес формування грошових доходів унаслідок участі у виробництві		
Обмін – процес руху товарів від виробника до споживача внаслідок операцій купівлі-продажу або бартеру		
Споживання – процес уживання та використання благ		

2. Дайте відповіді на запитання.

- Чим відрізняються основні економічні процеси в домашньому господарстві та в суспільстві?
- Які процеси переважають у домашньому господарстві, а які – в суспільстві? Чи берете ви участь у процесах виробництва, обміну, розподілу й споживання вдома?

Модуль 3 Хто є основні учасники (суб'єкти) економічних відносин

Суб'єктами економіки (економічних відносин) є фізичні особи (люди) та юридичні особи (підприємства, організації, установи), що беруть участь у процесах виробництва, розподілу, обміну й споживання: виробники та споживачі, роботодавці та наймані працівники, покупці та продавці, землевласники та землекористувачі.

Порівнюємо та обмінюємося думками

Суб'єкти економічних відносин

Розгляньте таблицю й визначте:

- які відносини виникають між суб'єктами у правій та лівій колонках;
- чому в різних галузях економіки учасники відносин мають різні назви, наприклад продавець/покупець, орендодавець/орендар тощо.

Стоматологічна клініка	Людина, у якої болить зуб
Магазин канцелярського приладдя	Учень/учениця
Будівельна компанія	Замовниця будівництва квартири
Підприємство, що виготовляє торти	Професійний кулінар
Міністерство оборони країни	Підприємство, що шиє наплічники для бійців
Банк	Власниця тимчасово вільних коштів
Власник земельної ділянки сільськогосподарського призначення	Підприємство, що вирощує овочі

Застосуйте набуті знання та досвід

Якою є кінцева мета економіки та як її вимірюють?

Громадянська реклама

Економіка – це мистецтво задовольняти безмежні потреби за допомогою обмежених ресурсів.

Лоренс Пітер

Економічний показник – числовий вимірник, який характеризує стан економіки (виробництва, обміну, розподілу або споживання), динаміки змін, що в ній відбуваються, та її ефективності.

Головною метою економіки як сфери життя є щонайповніше задоволення потреб кожної людини й суспільства загалом. Однак, оскільки реальна економіка має різні масштаби – світова, національна, економіка домогосподарства чи підприємства, її учасники визначають найактуальніші цілі на певні моменти. Чи досягла конкретна економіка своєї мети, визначають за допомогою економічних показників.

1. Відвідайте сайт Державної служби статистики України *www.ukrstat.gov.ua*.
2. Ознайомтеся з таблицями міжнародних порівнянь показників функціонування економіки України та інших країн світу. Поміркуйте, як ці показники характеризують добробут українців і громадян інших країн.

   Шлях доступу: *www.ukrstat.gov.ua* → Публікації → Комплексна статистика → Статистичний щорічник України → Розділ 28 → Таблиця 28.11.

Тема 6.2. ЯК ЗАБЕЗПЕЧИТИ СТАЛИЙ РОЗВИТОК

Досліджуємо процес виробництва на прикладі виробництва цукру.

Розуміємо проблему обмеженості та вичерпності виробничих ресурсів і необхідність більш ефективного їх використання.

Діємо, створюючи плакат «Як ми можемо зменшити шкоду довкіллю».

Модуль 1 Які проблеми породжує обмеженість ресурсів

Виробництво благ – основа добробуту. Будь-який процес виробництва або надання послуг починається із залучення різноманітних ресурсів: природних, капітальних, трудових, інформаційних. Частина ресурсів, наприклад корисні копалини, є абсолютно обмежені, оскільки їх неможливо відтворити після використання у виробничому процесі. Частина ресурсів, наприклад трудові, капітальні, є відтворюваними, втім, обмеженими щодо сьогоднішніх виробничих потреб у них. Тому обмеженість ресурсів – це основна проблема економіки, яка зумовлює певні наслідки для всіх учасників виробництва:

1) наявні ресурси визначають сьогоденну межу обсягів виробництва;
2) наявні ресурси слід використовувати в повному обсязі та якомога продуктивніше;
3) замість тих ресурсів, запаси яких вичерпуються, потрібно залучати принципово нові, інноваційні ресурси;
4) суспільству доводиться обирати, на що саме спрямувати наявні й обмежені ресурси, оскільки за умови повного використання ресурсів збільшення обсягів виробництва одного з товарів можливе лише через зменшення обсягів випуску іншого товару;
5) виникає потреба економії та раціонального використання ресурсів.

Прості міркування свідчать: що більше виробляється різноманітних благ, то ліпше задовольняються потреби. Однак для більших обсягів виробництва потрібно застосовувати більший обсяг ресурсів. Такий спосіб виробництва називають *екстенсивним*.

Обмеженість ресурсів і постійне зростання потреб ставлять перед людьми завдання таким чином організовувати господарську діяльність, щоб створювати більше товарів і послуг без істотного збільшення залучених ресурсів. Такий спосіб виробництва має назву *інтенсивний*.

Розглядаємо та обговорюємо

Як виробляють цукор

Дайте відповідь на запитання.

Які ресурси потрібні на кожному етапі виробництва цукру? Розподіліть їх за поданою нижче класифікацією.

ЦУКРОВИЙ БУРЯК

- Вирощування
- Збирання

ЦУКРОВИЙ ЗАВОД

- Миття
- Подрібнення
- Виварювання
- Кристалізація

РЕЗУЛЬТАТ

- Цукор – 10–16 %
- Жом – 80 %
- Меляса – 4 %
- Стічні води
- Забруднення повітря

КЛАСИФІКАЦІЯ РЕСУРСІВ

Природні	Трудові	Капітальні	Інформація	Підприємницькі здібності
Ґрунти, земельні ділянки, корисні копалини, водоймища, рослинний і тваринний світ, кліматичні умови тощо	Працездатне населення, що має потрібну професійну підготовку, кваліфікацію і навички	Будівлі, споруди, машини, механізми, обладнання, устаткування, деталі й напівфабрикати	Знання, досягнення наук, інновації, товарні та фірмові знаки, технології, патенти на використання технологій, ринкові стратегії	Унікальна здатність окремих людей просувати інновації на ринок через ризикову діяльність

Модуль 2 Які наслідки для довкілля має сучасне виробництво

Прагнення суспільства виробляти більше благ для задоволення потреб у сучасних умовах призводить не тільки до втрати певних природних ресурсів, що не можуть бути відтворені, а й має інші негативні наслідки:

– забруднення ґрунтів, водоймищ, океанів, атмосфери промисловими викидами;

– зростання обсягів сміття, під захоронення яких доводиться виділяти дедалі більші площі землі;

– руйнування природних ландшафтів під час видобування корисних копалин або вирубування лісів;

– зміна клімату в масштабах усієї планети.

Екологічні проблеми стали такими глибокими й загрозливими, що не лише науковці б'ють на сполох – уже й лідери більшості країн світу визнали їх нагальність. Ще наприкінці минулого сторіччя фахівці проголосили ідею сталого розвитку та втілили її в офіційну програму на Міжнародній конференції з навко-

лишнього середовища і розвитку в Ріо-де-Жанейро (Саміт Землі) 1992 року. Ця конференція розглядала довкілля й соціально-економічний розвиток як взаємопов'язані та взаємозалежні сфери.

Сталий розвиток пов'язують із гармонійним досягненням таких цілей:

- високої якості довколишнього середовища та здорової економіки для всіх народів світу;
- задоволення потреб людей і збереження сталого розвитку упродовж тривалого періоду.

Сталий розвиток передбачає відповідальне ставлення суспільства, кожного виробника і споживача до наслідків впливу господарської діяльності на довкілля.

Обговорюємо

Забезпечуємо себе і турбуємося про майбутні покоління

Поверніться до теми виробництва цукру й дайте відповіді на запитання.

1. Які наслідки для навколишнього середовища має цукрове виробництво на стадії вирощування цукрового буряку й на стадії його перероблення?
2. Запропонуйте способи зменшення впливу цієї галузі на довкілля, використовуючи такі поняття, як ресурсоощадні технології, безвідходне виробництво, очисні споруди тощо.
3. Складіть план дій фермера, який вирощує цукрові буряки, і власників цукрового заводу зі збереження навколишнього середовища. Про що підприємцям варто подумати сьогодні та яких заходів слід ужити?

Модуль 3 Чому виробничі ресурси потрібно використовувати максимально ефективно

Ефективність – співвідношення результатів виробництва та витрат ресурсів.

На це запитання будь-хто дасть правильну відповідь, чи не так? Однак як виміряти цю максимальну ефективність? Для цього економісти розробили методику розрахунку показників ефективності.

Кожен виробничий ресурс має свій показник ефективності. Наприклад, показники врожайності сільськогосподарських культур є показником ефективності природного ресурсу – землі; продуктивність праці – показник використання трудових ресурсів. Існують також показники капіталовіддачі та енергомісткості. Загалом ефективність може вимірюватися прибутковістю виробництва продукції, для цього використовують показник рентабельності – співвідношення прибутку і витрат.

Аналізуємо та обговорюємо

Показники ефективності виробництва цукру в Україні та Франції

На початку 2017 року аграрне інформаційне агентство «Агравері» оприлюднило експертну оцінку результатів роботи цукрової галузі Франції та України за 2016 р.

ПОКАЗНИКИ	ФРАНЦІЯ*	УКРАЇНА
Посівна площа, *тис. га*	383	292
Валовий збір, *млн т*	34	14
Урожайність, *т/га*	88,1	48,1
Цукристість, *%*	18,3	17,7
Виробництво цукру, *млн т*	4,45	2,01
Частка експорту, *%*	30	25
Кількість заводів	25	42
Виробництво цукру на 1 га, *кг*	11,7	6,9
Кількість п/в і фермерів	26 000	1 000
Задіяно в галузі, *тис. осіб*	44,5	75
Споживання на 1 особу, *кг*	22	36

* Для порівняння взяті показники за 2015–2016 маркетинговий рік.

Проаналізуйте наведені показники й дайте відповіді, в якій країні ефективніше використовують:

– землю;
– капітальні ресурси;
– трудові ресурси.

Застосуйте набуті знання та досвід

Розробіть плакат або іконографічне повідомлення на тему: «Як ми можемо зменшити шкоду довкіллю», навівши в ньому прості регулярні щоденні дії звичайної людини, які допоможуть заощаджувати воду, газ, електроенергію, зменшити викиди сміття тощо.

Тема 6.3. ЯК ПРАЦЮЄ РИНКОВА ЕКОНОМІКА

Досліджуємо інтереси учасників ринкових відносин і ринкові механізми.

Розуміємо функції підприємств, домогосподарств та держави в ринковій економіці.

Діємо, аналізуючи наслідки несплати податків.

Модуль 1 Принципи ринкової економіки

Економіка будь-якої країни має бути організована таким чином, щоб найповніше задовольняти потреби громадян і суспільства загалом. Утім, потреби населення постійно зростають, змінюються якісно, тоді як ресурси для їхнього задоволення є обмеженими й вичерпуються – це головна проблема будь-якої економіки. «Що виробляти?», «як виробляти?», «для кого виробляти?» – хто має давати відповіді виробникам? Як спрямовувати дефіцитні ресурси на виробництво лише тих товарів і послуг, що мають найвищий попит? За всі часи розвитку людської цивілізації знайдено лише один спосіб організації економічного життя, який ефективно розв'язує ці питання, – ринкова економіка.

Ринкова економіка – спосіб організації економічного життя (економічна система), за якого узгодження інтересів учасників економічних відносин і отримання відповідей на питання «що виробляти?», «як виробляти?», «для кого виробляти?» відбувається на ринках

ПРИНЦИПИ РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ

Економічна свобода – базується на приватній формі власності. Означає вільний вибір видів діяльності, напрямів витрат і споживання	**Конкуренція** – мирне змагання за повноту реалізації власних інтересів	**Автоматизм регулювання** – узгодження інтересів продавців і покупців здійснюється завдяки добровільним ринковим угодам і вільному ціноутворенню

Відповідно до принципів ринкової економіки основними власниками всіх ресурсів є населення, яке в економіці представлено домогосподарствами. Підприємства мають залучити ресурси для виробництва товарів і послуг. Перша взаємодія домогосподарств і підприємств відбувається на ринках виробничих ресурсів, на яких домогосподарства виступають продавцями, а підприємства – покупцями. На ринку, внаслідок здійснення продавцями і покупцями добровільних угод купівлі-продажу, ресурси переходять у розпорядження підприємств, а домогосподарства отримують доходи. Гроші, які підприємства платять за ресурси, є їхніми витратами й одночасно – доходами домогосподарств. Так завершується перше півколо кругообігу.

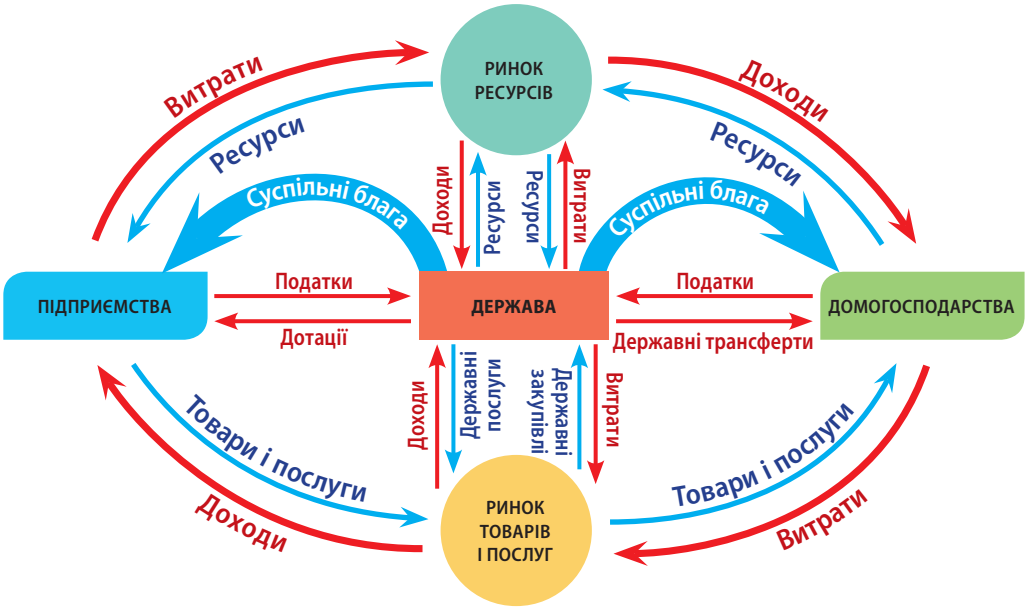

Економічний кругообіг у ринковій економіці

Далі підприємства за допомогою залучених ресурсів виробляють товари та послуги, які потрібні споживачам – домогосподарствам.

Друга взаємодія виробників і домогосподарств відбувається на товарних ринках, де підприємства виступають продавцями, а домогосподарства – покупцями. Домогосподарства витрачають свої доходи на придбання різноманітних товарів і послуг для задоволення своїх потреб, а підприємства отримують грошові доходи.

Унаслідок руху грошових коштів формуються:

– прибутки або збитки підприємств;

– заощадження або борги домогосподарств.

Водночас певні проблеми ринок неспроможний розв'язати, наприклад, приватному сектору невигідно виробляти блага колективного споживання, тобто суспільні блага; з часом конкуренція внаслідок злиття і поглинання компаній може затухати й утворюються монополії; у результаті спадів та економічних криз підприємства можуть масово банкрутувати, що призводить до безробіття й зубожіння частини населення; підприємці з метою економії на витратах не прагнуть піклуватися про довкілля. Саме для подолання цих вад ринкової економіки суспільство потребує участі держави.

■ **Соціальна держава** являє собою тип такої держави, яка прагне створити кожному громадянинові максимально сприятливі умови існування, можливості для реалізації його індивідуальних талантів і здібностей, забезпечити високий рівень соціальної захищеності.

Сьогодні йдеться про те, що держава має брати на себе турботу зі створення умов для формування матеріального добробуту громадян, забезпечувати регулювання економіки з огляду на необхідність збереження екологічних умов існування, захищати економічні й соціальні права людини.

<table>
<tr><th>Цілі державного впливу</th><th>Економічні функції держави</th><th>Засоби державного впливу</th></tr>
<tr><td rowspan="3">Створення сприятливих умов для функціонування вільних ринків</td><td>Забезпечення правової бази</td><td rowspan="6">Прямі заборони й дозволи в законах та інших правових актах

Штрафи

Дотації підприємствам для збільшення виробництва суспільно необхідної продукції

Державний сектор: виробництво суспільних благ

Державні замовлення товарів і послуг у приватних підприємств

Субсидії та соціальні допомоги населенню

Зміна рівнів оподаткування та державних видатків для регулювання економіки

Регулювання грошової маси в обігу

Стимулювання експорту та вплив на розміри імпорту через митну політику, регулювання валютного курсу</td></tr>
<tr><td>Захист прав власності</td></tr>
<tr><td>Захист конкуренції</td></tr>
<tr><td rowspan="3">Коригування вад ринкових механізмів</td><td>Продукування суспільних благ</td></tr>
<tr><td>Захист довкілля</td></tr>
<tr><td>Перерозподіл доходів та захист соціально вразливих верств населення</td></tr>
<tr><td></td><td>Стабілізація економіки та забезпечення економічного зростання</td></tr>
</table>

Метою соціальної держави є забезпечення гідного існування всіх громадян. Фактично для такої держави діє гасло: «Держава існує для людини, для захисту її загальновизнаних прав і свобод».

Розглядаємо та обговорюємо

Роль домогосподарств, підприємств і держави в ринковій економіці

Розгляньте схему економічного кругообігу в ринковій економіці й визначте:

- Якими інтересами керуються підприємства і домогосподарства на кожному ринку окремо?
- Чи завжди їхні інтереси легко реалізовуються?
- Якою є роль домогосподарств і підприємств в економіці?
- Чи має держава втручатися у процес укладання добровільних угод між підприємствами й домогосподарствами, що здійснюються на ринках?

Модуль 2 Попит і пропозиція, ринкова ціна

Ринок – відносини між продавцями і покупцями певного товару (ресурсу чи блага), які представлені операціями купівлі-продажу за допомогою грошей.

Більшість людей, говорячи про ринок, мають на увазі місце, на якому продаються одночасно сільськогосподарські товари, одяг і предмети першої необхідності. Однак з погляду економічної науки ринок – це система товарно-грошових відносин у сфері обміну виробничих ресурсів і благ.

Продавці	Покупці
здійснюють пропозицію товару	*формують попит на товар*
Пропозиція (*англ.* supply) – готовність продавців продати різну кількість певного товару за різними цінами	**Попит** (*англ.* demand) – готовність покупців купувати різну кількість певного товару за різними цінами упродовж певного періоду
Обсяг пропозиції (*англ.* quantity supply) – обсяг товару, що продавці готові запропонувати за певною ціною	**Обсяг попиту** (*англ.* quantity demand) – кількість товару, що готові купити покупці за певною ціною
Закон пропозиції: залежність між ціною та обсягом продажу пряма, тобто що вища ціна, то більше товарів готові продавати продавці	**Закон попиту:** залежність між ціною і обсягом товару обернена, тобто що вища ціна, то менше купуватимуть покупці

Результатом взаємодії великої кількості продавців і покупців є ринкова рівновага – стан ринку, коли збігаються інтереси більшості учасників ринкових угод і встановлюється ринкова рівноважна ціна.

Якщо хтось із продавців наполягатиме на ціні, яка вища за готовність покупців платити, він залишиться з нерозпроданим товаром або добровільно знижуватиме ціну.

Якщо покупці не знайдуть товар за прийнятною для себе ціною, вони підуть із ринку без товару або змушені будуть платити більше.

Урешті-решт, з огляду на інтереси більшості продавців і покупців, встановлюється рівноважна ринкова ціна.

Ринкова рівноважна ціна відіграє важливу роль в економіці:

Рівноважна ринкова ціна (ціна ринкової рівноваги) – ціна, що встановлюється за умов рівності обсягу попиту й обсягу пропозиції на ринку ($Q_d = Q_s$), «ціна, що очищує ринок».

- інформує покупців про можливості придбання певних благ, а продавців – про наміри покупців;
- регулює обсяги виробництва певного товару, даючи сигнали виробникам про те, за який товар споживачі готові платити більше;
- дає змогу визначати суспільно необхідні витрати на виробництво певної продукції, винагороджуючи тих виробників, які виробляють товари з найменшою собівартістю.

Порушення ринкової рівноваги відбувається тоді, коли ціна примусово встановлюється не на рівні рівноважної, а вище чи нижче за неї, що призводить до появи *дефіциту* – незадоволеного попиту, або *надлишку* – непроданого товару. Примусове встановлення ціни на ринку можливе лише у разі змови продавців між собою або за наказом уряду. В обох випадках наслідки примусового встановлення ціни є гіршими за стан ринкової рівноваги.

Однак ринки ніколи не перебувають у спокої. Постійна зміна попиту та пропозиції на всіх ринках – цілком незалежна від дій підприємців і покупців реальність. Пояснюється це тим, що і на попит, і на пропозицію впливають різноманітні чинники, які можуть їх збільшувати або зменшувати на конкретних ринках у певний період. Відповідно до змін попиту та пропозиції змінюється і ринкова ціна.

Чинники, що збільшують або зменшують	
попит	**пропозицію**
1) зміна кількості покупців; 2) зміна доходів покупців; 3) зміна смаків покупців (сезон, мода, вплив реклами); 4) зміна очікувань покупців; 5) зміна цін товарів-замінників або супутніх товарів	1) зміна кількості продавців; 2) зміна вартості ресурсів, що використані у виробництві товару; 3) зміна економічних умов (спад ділової активності, зміна розмірів оподаткування); 4) зміна технологій виробництва та їхньої продуктивності; 5) природні та техногенні катастрофи (аварії, погіршення кліматичних умов, землетруси, війни тощо) або поява нових ресурсів і технологій

Обговорюємо

Аналізуємо попит і пропозицію

Ситуація: вам потрібно придбати зошити до нового навчального року. Визначте оптимальний період для закупівлі зошитів. Якщо держава змусить виробників зошитів продавати їх за сталою ціною незалежно від періоду року, чиї інтереси це задовольнятиме?

Модуль 3 Навіщо ми сплачуємо податки

■ **Державний бюджет** – план доходів і видатків держави на певний календарний рік, який пропонується урядом і затверджується Верховною Радою України згідно із Законом «Про Державний бюджет України».

Залучення й використання державою фінансових коштів для вирішення завдань загальнонаціонального значення та фінансування органів державного управління щорічно прописується в державному бюджеті.

Державний бюджет має дохідну й видаткову частини. Основні джерела надходження коштів до бюджету і напрями державних витрат наведено на малюнку. Залежно від цілей податково-бюджетної політики, яку проводить у конкретний період уряд, бюджет може бути зведений із нульовим балансом, із дефіцитом або

Податково-бюджетна політика уряду

профіцитом. *Дефіцит* означає, що видатки бюджету плануються більші, ніж очікується надходжень, *профіцит* – перевищення доходів над видатками. Наприклад, у період економічної кризи, коли обсяг податкових відрахувань від підприємців і громадян зменшується, уряд може прийняти рішення про перевищення видатків державного бюджету над його доходами. Це означає, що для фінансування державних витрат понад доходи уряд має взяти кошти в борг або у своїх громадян, або в інших держав, чи у міжнародних фінансових організацій. Таким чином утворюється *державний борг.* У періоди економічного зростання або внаслідок цілеспрямованої державної політики доходи можуть перевищувати заплановані видатки (профіцитний бюджет), тоді надлишок коштів спрямовується на обслуговування державного боргу або на розвиток економіки.

Левова частка доходів Державного бюджету України (близько 70 %) формується через податки.

В Україні всі види податків та механізм їх стягування прописано в Податковому кодексі.

Загальнодержавні податки в Україні	
Прямі	**Непрямі**
Сплачуються безпосередньо з доходів або майна	*Сплачуються під час здійснення торговельних або інших операцій*
Податок на доходи фізичних осіб (2017 р. – 18 %) Податок на прибуток підприємств (2017 р. – 18 %) Податок на нерухоме майно	Податок на додану вартість (16,67 % від ціни товару) Акцизи Мита

Окрім загальнодержавних, є ще місцеві податки, які сплачуються у бюджети місцевих громад (обласні, міські, районні, селищні бюджети).

До місцевих податків належать: плата за землю, податок на нерухоме майно, єдиний податок для юридичних та фізичних осіб, транспортний податок.

«Стаття 67. Кожен зобов'язаний сплачувати податки і збори в порядку і розмірах, встановлених законом. Усі громадяни щорічно подають до податкових інспекцій за місцем проживання декларації про свій майновий стан та доходи за минулий рік у порядку, встановленому законом».

Конституція України

Громадянська реклама

Чи можна нарікати на неякісну медицину, освіту, погані дороги, якщо ви не сплачуєте податки?

Дискусія

До чого призводить ухиляння від сплати податків

1. Чому громадяни та громадянки ухиляються від сплати податків?
2. Поміркуйте і запишіть у зошиті ваші міркування про причини й наслідки ухилення від сплати податків.

Причини ухиляння громадян/підприємств від сплати податків	Наслідки для неплатника податків	Наслідки для суспільства загалом

3. Які заходи слід ужити державі, суспільству, громаді, родині, щоб сплата податків сприймалася як справа честі?

Застосуйте набуті знання та досвід

Підготуйте бліц-дослідження характерних ознак ринкових економік розвинених країн світу (одна країна на вибір) і представте їх у класі. Порівняйте результати своїх досліджень.

Веб-активність

За посиланнями ви можете докладніше дізнатися про:

- Державний бюджет України – *https://bank.gov.ua/NBUStatService/v1/statdirectory/budget?period=m&date=YYYYMM*;
- зовнішній борг України – *https://bank.gov.ua/NBUStatService/v1/statdirectory/grossextdebt?date=YYYYMM*;
- особливості сплати різних видів податків: Фіскальна служба України – *sfs.gov.ua/podatki-ta-zbori.*

Тема 6.4. ДОМАШНЄ ГОСПОДАРСТВО ЯК ВЛАСНИК І СПОЖИВАЧ

Досліджуємо способи отримання доходів членами родини.

Розуміємо зміст права власності.

Діємо, аналізуючи інформацію про товар на етикетці.

Модуль 1 Ресурси домогосподарств

- **Домогосподарство** – група людей, що проживають в одному житловому приміщенні, забезпечують себе усім необхідним для життя, ведуть спільне господарство, повністю об'єднують власні доходи і спільно витрачають їх.
- **Володіння** означає виключний фізичний контроль за об'єктом власності з боку суб'єкта, що в сучасних умовах закріплюється певними документами: актом купівлі-продажу, свідоцтвом про власність, актом дарування, заповітом, рішенням суду тощо.

З моделі кругообігу ресурсів, товарів і грошей легко визначити суб'єкт, заради якого й відбувається вся господарська діяльність. Це сім'я, родина. Саме в сім'ї найповніше відбивається стан економіки будь-якої країни й досягнення її головної мети – задоволення потреб.

Економісти розрізняють поняття «сім'я» і «домогосподарство».

Домогосподарство може складатися і з однієї особи, і з декількох людей різних поколінь.

Величезне значення у формуванні добробуту людей має право власності на ресурси. Що більше ресурсів є у власності домогосподарства, то заможнішими є його члени. Право власності з юридичного погляду має три аспекти: **володіння, користування, розпорядження**.

- **Користування** – право особистого використання споживчих властивостей об'єкта.
- **Розпорядження** – право вирішувати, хто і як може використовувати об'єкт власності, а також визначати його долю.

Якщо розглянути житло як основний об'єкт власності родини, то власником його можуть бути або хтось із дорослих, або всі члени родини. Разом вони також можуть користуватися будинком чи квартирою або здавати їх в оренду. Право вирішувати долю житла можуть тільки ті власники, які є дієздатними.

РЕСУРСИ ДОМОГОСПОДАРСТВ

- Нерухоме майно
- Професійні навички
- Підприємницькі здібності
- Цінні папери
- Депозити
- Винаходи, твори

ДОХОДИ ДОМОГОСПОДАРСТВ

- Рента, орендна плата
- Заробітна плата, гонорари
- Прибуток від власної справи
- Дивіденди
- Відсоток за банківськими вкладами
- Роялті, гонорари

ВИТРАТИ ДОМОГОСПОДАРСТВ

- Харчування
- Житло і комунальні послуги
- Одяг і взуття
- Побутові речі
- Меблі, техніка
- Медичне обслуговування
- Освіта
- Культура і відпочинок

Структура ресурсів, доходів і витрат домогосподарств

Аналізуємо ситуацію

Багатство і право власності

Ситуація: Ваша старенька бабуся, що живе з вами в одній квартирі, є власником дачної ділянки з будинком. Але вона вже не може обробляти землю, тому ваші батьки і ви доглядаєте за садом, вирощуєте овочі на городі й відпочиваєте влітку в дачному будинку.

1. Поясніть, хто і як реалізує право володіння, користування і розпорядження ділянкою.
2. Чи отримуються доходи від садового господарства у цьому випадку? Чи завжди доходи мають грошову форму?
3. Як можна було б використати таке господарство для отримання саме грошових доходів?

Модуль 2 Доходи домогосподарств

Усе, чим володіє домогосподарство, є його багатством. З власного досвіду ви знаєте, що знайомі вам родини мають не однакове багатство і різний обсяг доходів. Однак не варто плутати багатство з поточними доходами. Майно і ресурси

у власності (багатство) є лише джерелом доходів. Від того, як розпоряджатиметься домогосподарство своїм багатством, залежатиме рівень його доходів, а отже, й рівень задоволення потреб.

Розглядаємо та обговорюємо

1. Якою є структура доходів домогосподарств?
2. Розгляньте діаграми і дайте відповіді на запитання.

- Що схожого та відмінного в структурі доходів населення України і США?
- Як відрізняються частки в доходах українців і американців, що отримуються від держави?

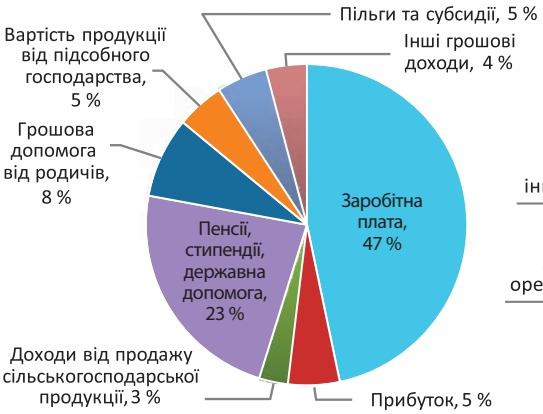

Структура сукупних доходів домогосподарств України у 2016 р.

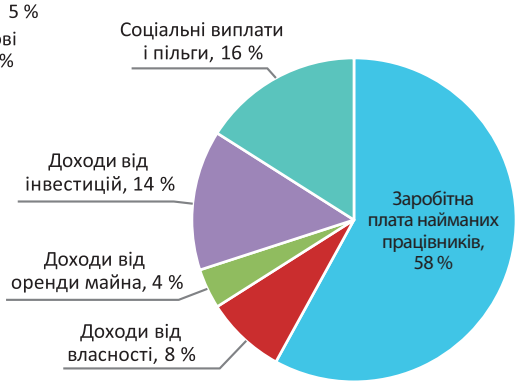

Структура сукупних доходів населення США у 2016 р.

Модуль 3 Як домогосподарства витрачають свої доходи

Грошові доходи домогосподарств від продажу ресурсів здебільшого спрямовують на придбання різноманітних благ. У цьому процесі споживання і реалізується задоволення поточних потреб родин. Виробники так зацікавлені в грошах домогосподарств, що, користуючись досягненнями сучасного маркетингу, ще на стадії розроблення товару вивчають потреби споживачів і надають товару таких рис і якостей, щоб споживач радо витрачав на нього власні доходи.

На сайті Державної служби статистики *www.ukrstat.gov.ua/* можна знайти докладну інформацію про структуру грошових витрат українських домогосподарств за поточний рік.

Структура споживання родин може свідчити й про рівень заможності. Німецький економіст Ернст Енгель відстежував статистичну залежність між рівнем споживання харчових продуктів і рівнем доходів. У економічній науці вона отримала назву закон Енгеля. Відповідно до нього, що бідніша сім'я, то більшу частку всіх витрат вона має виділити на придбання харчових продуктів. Мірою зростання доходів сім'ї питома вага витрат на харчування скорочується, частка витрат на житло, світло, одяг, паливо майже не змінюється, а питома вага всіх інших витрат зростає. Це підтверджується і даними статистики витрат українських родин.

Частка витрат домогосподарств України у 2016 р.

Розмір місячного грошового доходу в гривнях за місяць на одного члена домогосподарства	Частка витрат на харчові продукти
Менш як 480 грн	69 %
Понад 3720 грн	40 %

1. Дізнайтеся в інтернеті про витрати населення на харчові продукти у розвинених демократичних країнах.
2. Порівняйте цю інформацію із даними в Україні. Висновки прокоментуйте.

Модуль 4 Як планувати й контролювати сімейний бюджет

Бюджет домогосподарства – план або фактичне підсумування доходів і витрат домогосподарства за певний період (місяць, рік).

Для розуміння розмірів власних доходів і витрат члени родини, що ведуть спільне домашнє господарство, мають контролювати власний бюджет.

Основна мета ведення обліку доходів і витрат полягає в тому, щоб забезпечити необхідний рівень задоволення потреб, не перевантажуючи сімейну економіку зайвими боргами і створюючи запаси грошових коштів на майбутнє. Заощаджувати можна лише тоді, коли добре розумієш, на що витрачаються гроші.

Співвідношення місячних доходів і місячних витрат може бути додатне або від'ємне.

Перевищення доходів над витратами означає, що родина може створювати власний грошовий фонд заощадження або інвестувати надлишкові кошти в цінні папери тощо. Це робить домашню економіку стабільнішою, гарантує родині джерело існування у разі надзвичайних економічних ситуацій.

Перевищення витрат над доходами означає, що родина або змушена розпродавати ті ресурси, що є в наявності (зменшувати своє багатство), або брати позики (кредити) для оплати витрат. Якщо такі випадки пов'язані з несприятливим періодом у житті родини й відбуваються нечасто, є надія, що з часом усе налагодиться. Однак постійне зведення бюджету в такий спосіб свідчить про повну фінансову та економічну безвідповідальність її членів. Ресурси рано чи пізно закінчаться, борги перевищать платоспроможність, і жодна фінансова установа не надасть нового кредиту. Рівень споживання зменшуватиметься, допоки домогосподарство не перетне межу бідності.

Веб-активність

Пройдіть за посиланнями, щоб навчитися планувати та контролювати власний бюджет: *simeinyi-budzhet.ua/moneyandlove/simeinyi-budzhet/* та *dityinfo.com/simeine-dozvillya/kontrol-ta-planuvannya-simeinogo-byudzhetu-korisni-rekomendacii.html*.

Модуль 5 Чи грамотний ви споживач

Права споживачів закріплено Конституцією України.

«Стаття 42. Держава захищає права споживачів, здійснює контроль за якістю і безпечністю продукції та усіх видів послуг і робіт, сприяє діяльності громадських організацій споживачів».

Конституція України

Захист прав споживачів забезпечується також Законом України «Про захист прав споживачів». Цей закон регулює відносини між споживачами товарів, (робіт, послуг) та виробниками, виконавцями, продавцями різних форм власності, а також встановлює права споживачів.

Досліджуємо та обговорюємо

Про що інформує етикетка товару

Принесіть на урок упаковку будь-якого харчового продукту, наприклад придбаного в шкільному буфеті соку чи печива, і проаналізуйте, чи дотримали виробники право споживача на своєчасну, повну й достовірну інформацію про товар. Порівняйте вимоги закону щодо відомостей, які мають бути на етикетці/упаковці, та які на ній подано.

ЗАКОН УКРАЇНИ «ПРО ЗАХИСТ ПРАВ СПОЖИВАЧІВ»

Стаття 15. Право споживача на інформацію про продукцію
[...] Інформація про продукцію повинна містити:

1) назву товару, найменування або відтворення знака для товарів і послуг, за якими вони реалізуються;
3) дані про основні властивості продукції, номінальну кількість (масу, об'єм тощо), умови використання;
4) відомості про вміст шкідливих для здоров'я речовин;
5) позначку про наявність у складі продукції генетично модифікованих організмів;
6) дані про ціну (тариф), умови та правила придбання продукції;
7) дату виготовлення;
8) відомості про умови зберігання;
9) гарантійні зобов'язання виробника (виконавця);
10) правила та умови ефективного і безпечного використання продукції;
11) строк придатності (строк служби) товару;
12) найменування та місцезнаходження виробника.

Для консультацій щодо захисту ваших споживацьких прав пройдіть за посиланням *www.consumerunion.com.ua* на сайт Всеукраїнської громадської організації «Союз споживачів України».

Застосуйте набуті знання та досвід

Як раціонально витратити кошти

Уявіть, що ваша родина виграла в національну лотерею певну суму грошей, наприклад 100 тисяч гривень. На сімейній раді розглядаються варіанти використання цих грошей, запропоновані членами родини (тато, мама, син-підліток, донька-випускниця, бабуся):

- зимовий родинний відпочинок у Карпатах;
- відкриття депозитного рахунку в банку й отримання відсотків;
- придбання нового ефективного котла для опалювання оселі;
- оплата додаткових занять з англійської мови та математики для підготовки до ЗНО доньки;
- придбання мрії сина – мопеда;
- оплата лікування очей для бабусі у приватній клініці.

Запропонуйте критерії оцінки всіх варіантів. Чим керуватиметься родина у своєму рішенні? Як узгоджуватимуться інтереси всіх членів родини? Яку ще потрібно мати інформацію для прийняття рішення у цьому випадку?

Тема 6.5. У ЧОМУ ПОЛЯГАЄ СУТНІСТЬ ПІДПРИЄМНИЦТВА

Досліджуємо внесок підприємців у досягнення людства.

Розуміємо відмінність між доходами і прибутками.

Діємо, визначаючи шляхи узгодження інтересів підприємця і суспільства.

Модуль 1 Хто такий підприємець

Людина з будь-якою освітою і професійною підготовкою час від часу постає перед вибором: працювати за наймом чи розпочати власний бізнес? Упродовж дорослого життя це питання виникає мало не в кожного. Деякі відповідають на це питання однозначно: краще працювати на себе. Таких людей називають бізнесменами, або підприємцями. Соціологи та економісти вважають, що підприємливість – дуже рідкісний виробничий ресурс, який притаманний лише 7–10 % населення. Тому він є таким цінним.

Громадянська реклама

Підприємець – революціонер в економіці. Прибуток для нього – лише символ успіху. Головне – вступити на незвіданий шлях там, де закінчується звичний порядок.

Йозеф Шумпетер

Згідно зі статтею 4 Господарського кодексу України **підприємництво** – самостійна, ініціативна, систематична, здійснювана на власний ризик діяльність із виробництва товарів, надання послуг та виконання робіт (господарська діяльність) із метою одержання прибутку.

З попередніх тем вам відомо, що підприємці виконують важливі функції в ринковій економіці:

– організовують виробництво товарів і послуг;
– створюють робочі місця;
– впроваджують науково-технічні досягнення у виробництво;
– платять податки державі.

Проте найбільш значущою функцією підприємців є здатність брати на себе ризик. Ця риса набуває особливої ваги під час організації виробництва принципово нових товарів, з якими ще не знайомі споживачі, використання сучасних технологій або відкриття нових ринків збуту. Щоразу підприємець ризикує втратити не тільки капітал, який вклав у бізнес, а й час, здоров'я, репутацію тощо.

Головною умовою започаткування підприємницької діяльності в Україні є її державна реєстрація.

Здійснюється ця процедура Державним реєстратором, що призначений місцевими органами влади, за заявою громадянина і на підставі поданих ним юридичних документів. Закінчується – наданням Свідоцтва про державну реєстрацію фізичної особи-підприємця чи юридичної особи підприємства і внесенням даних про цього суб'єкта до Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань (ЄДРПОУ).

Розглядаємо та обговорюємо

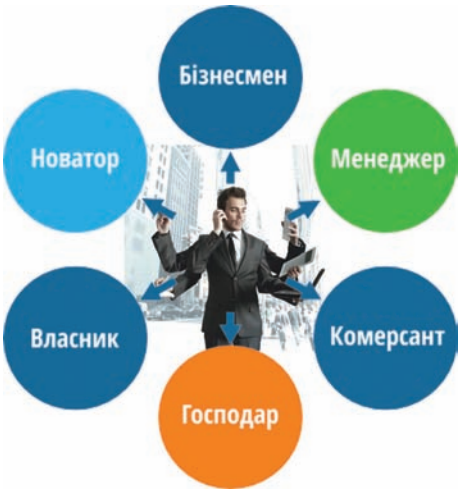

Як його називати?

Підприємець/підприємиця, бізнесмен/бізнесвумен, комерсант/комерсантка, менеджер/менеджерка, господар/господиня, власник/власниця, новатор/новаторка – це синоніми?

Проаналізуйте кожен термін з погляду ознак підприємництва: свободи рішень, ризикованості, прагнення прибутку, інноваційності, державної реєстрації. Зробіть висновки щодо того, в якому контексті варто використовувати наведені слова як синоніми поняття «підприємець/підприємиця».

Модуль 2 Якими є права та обов'язки підприємця

Відповідно до Господарського кодексу та інших законів України підприємець має і права, і обов'язки, а також несе адміністративну і кримінальну відповідальність за свої дії та наслідки власної господарської діяльності.

Права підприємця	Обов'язки підприємця
• вільний вибір видів діяльності; • вибір постачальників та споживачів продукції, що виробляється; • самостійне формування програми діяльності; • залучення ресурсів; • встановлення цін на продукцію; • розпоряджання прибутком та іншим майном; • організація внутрішньої структури бізнесу та створення філій; • вільне наймання працівників; • здійснення зовнішньоекономічної діяльності; • державна підтримка	• забезпечити належні й безпечні умови праці працівникам; • забезпечити оплату праці не нижчу від визначеної законом та її своєчасне одержання працівниками; • забезпечити інші соціальні гарантії, зокрема соціальне й медичне страхування, та соціальне забезпечення відповідно до законодавства України; • вести фінансовий облік та сплачувати податки; • не завдавати шкоди довкіллю; • дотримуватися законодавства України; • не порушувати законні права та інтереси інших

Ліцензія – дозвільний документ, що видається Кабінетом Міністрів України або уповноваженим ним органом виконавчої влади, згідно з яким його власник має право на здійснення певного виду підприємницької діяльності, що потребує такого дозволу.

Існують певні обмеження для осіб, що планують розпочинати власну справу, – від цілковитої заборони займатися виготовленням певної продукції (послуг) до часткового обмеження. Приватним підприємцям заборонено, наприклад, виробництво зброї, вибухових і отруйних речовин, наркотичних і психотропних засобів, виготовлення орденів тощо.

Здійснення інших видів діяльності обумовлюється спеціальними дозволами – **ліцензіями**.

Наявності ліцензії потребує не будь-яка підприємницька діяльність, а тільки та, що зазначена в Законі України «Про ліцензування видів господарської діяльності». Переважно це такі види виробничої діяльності, які можуть вплинути на життя та здоров'я людей, безпеку населення та держави. Видання ліцензій передбачає перевірку підприємця та його працівників на здатність забезпечити безпеку споживачам, суспільству та державі.

Також держава встановила коло осіб, яким заборонено здійснювати підприємницьку діяльність, це – недієздатні особи; народні депутати; посадові й службові особи органів державної влади та органів місцевого самоврядування; військовослужбовці; судді, працівники прокуратури, правоохоронних органів; особи, яких суд обмежив у праві обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю (впродовж строку такого обмеження); особи, засуджені за корисливі злочини (до зняття чи погашення судимості).

Модуль 3 Відповідальність підприємця

Соціальна відповідальність бізнесу – добровільний внесок бізнесу в розвиток суспільства у соціальній, економічній та екологічній сферах, пов'язаних з основною діяльністю компанії.

Не завжди інтереси підприємців і суспільства збігаються. Саме тому сьогодні точиться багато дискусій щодо відповідальності бізнесу перед населенням, місцевою громадою.

Виокремлюють чотири основні типи соціальної відповідальності бізнесу.

Економічна відповідальність передбачає створення робочих місць і сплату податків для підтримки життєдіяльності держави.

Юридична відповідальність – дотримання бізнесом місцевих і міжнародних законів.

Етична відповідальність вимагає дотримання компанією та її співробітниками загальнолюдських норм поведінки у взаєминах одне з одним, конкурентами, державою та суспільством.

Добровільна відповідальність – інвестування у проекти, що приносять значну користь суспільству, але не мають прямої віддачі. Це захист довкілля, інвестиції у здоров'я та грамотність населення, інфраструктуру, боротьбу з бідністю тощо.

Модуль 4 Правовий захист бізнесу

Одним із ризиків підприємницької діяльності є неправомірні дії інших підприємців, фізичних осіб та й самої держави, що вчинені проти конкретного підприємця.

НЕПРАВОМІРНІ ДІЇ ЩОДО БІЗНЕСУ	
з боку інших юридичних та фізичних осіб	**з боку держави**
• недобросовісна конкуренція; • рейдерське захоплення; • прояви монопольного тиску	• безпідставні перевірки органів контролю; • незаконне втручання та перешкоджання господарській діяльності під час здійснення державного контролю та нагляду; • створення адміністративно-бюрократичних перешкод у реєстрації, ліцензуванні, патентуванні й провадженні підприємницької діяльності

Право на захист – передбачена законодавством можливість особи самостійно застосовувати дозволені законом засоби впливу на порушника або звернутися до відповідного органу з вимогою спонукати порушника до певної поведінки.

Мінімізація такого ризику потребує активного правового захисту.

В Україні створена достатня нормативна база підприємництва. Права й інтереси суб'єктів підприємницької діяльності гарантуються багатьма правовими нормами: Конституцією України, Господарським і Цивільним кодексами, законами України тощо.

Проте практика підприємництва свідчить, що законодавча база повною мірою не забезпечує поєднання свободи підприємництва і конкуренції з належним захистом прав підприємців в Україні.

Закріплені законами права підприємців потребують активної участі бізнес-спільноти як в удосконаленні законодавчої бази, так і в підвищенні рівня реалізації чинного законодавства та використання тих правових засобів, за допомогою яких можна запобігти, припинити, усунути порушення прав. До таких правових засобів належать:

- нотаріальний захист, який передбачає юридичне посвідчення угод про набуття та передання прав власності;
- адміністративний захист, що дає змогу оскаржити у тих чи тих вищих органах влади дії уповноважених державних службовців або дії інших підприємницьких структур;
- претензійний порядок урегулювання спорів, що допоможе без звернення до суду владнати бізнесові конфлікти;
- судовий захист, що надає можливість звернення до суду з позовом до правопорушників.

Застосуйте набуті знання та досвід

Підприємницький інтерес та інтереси суспільства

Визначте інтереси підприємця та інтереси суспільства у наведених ситуаціях. Поясніть причини розбіжності інтересів і запропонуйте шляхи їх узгодження.

Інтереси підприємця	Ситуації	Інтереси громади
	Біля школи відкрився кіоск, де приватний підприємець продає на розлив алкогольні напої	
	На приватному підприємстві, що випускає футболки, в цехах не працює вентиляція влітку й опалення взимку	
	Частину зарплати, що перевищує мінімальний рівень, підприємець виплачує працівникам у конвертах	
	Хімічне підприємство, не маючи очисних споруд, викидає в повітря велику кількість забрудників, що призводить до пошкодження рослин навколо і спричинює підвищену захворюваність дихальних шляхів мешканців міста	
	Підприємці продають населенню гриби та ягоди, що їх зібрано в Чорнобильській зоні відчуження, повідомляючи покупців, що товар із чистих регіонів Прикарпаття	
	Задля виконання замовлення підприємець вимагає від працівників працювати у вихідні й у будні понад вісім годин, не підвищуючи зарплати	

Тема 6.6. ЩО ПРОДАЄТЬСЯ НА РИНКУ ПРАЦІ

Досліджуємо попит і пропозицію на ринку праці.

Розуміємо власні потреби у професійній підготовці.

Діємо, визначаючи розмір заробітної плати.

Модуль 1 Хто є дійовими особами на ринку праці

Ринок праці належить до ресурсних ринків. Це ринки, на яких продавцями є домогосподарства, а покупцями – підприємства.

Представники домогосподарств – працездатні особи віком від 15 до 70 років, які мають певну освіту й професійну підготовку, – пропонують на цьому ринку професійні послуги праці.

Підприємства, організації, установи усіх форм власності, що мають вільні робочі місця – вакансії, купують послуги праці, наймаючи на роботу працівників.

Людина працездатного віку може виконувати будь-яку роботу, якщо має необхідну професійну підготовку і відповідні навички. Однак є види роботи, які не потребують значного обсягу знань і вмінь, наприклад, робота двірника, підсобного робітника, прибиральниці. А для інших, як-от лікар-хірург, інженер-конструктор, податковий консультант тощо, потрібно тривалий час навчатися та практикувати.

Професійно-кваліфікаційний рівень працівників

Професія – вид діяльності, який потребує відповідних знань, навичок	Лікар	Учитель
Спеціальність – сукупність набутих через спеціальну підготовку та досвід роботи знань, умінь і навичок, необхідних для виконання певного виду трудової діяльності в межах певної професії	Терапевт Хірург	Учитель математики Учитель англійської мови
Кваліфікація – рівень підготовленості, майстерності, ступінь готовності до виконання праці за визначеною спеціальністю чи посадою, що визначається розрядом, класом чи іншими атестаційними категоріями	Друга категорія Перша категорія Вища категорія	

Як і на будь-якому іншому ринку, на ринку праці для полегшення обміну діють різноманітні посередники, основним завданням яких є збирання і поширення інформації про наявні вакансії, наприклад Державна служба зайнятості, приватні агенції з працевлаштування. Роботодавці й пошукачі роботи можуть скористатися послугами цих посередників, а можуть укласти трудові угоди без їхньої участі.

Ціною на ринку праці є ставка зарплати.

Ставка зарплати – сума винагороди за послуги праці, що сплачується або за одиницю робочого часу, або за нормовану кількість виробленої продукції (роботи).

Якби ринок праці був абсолютно вільним і досконало конкурентним, через взаємодію попиту з боку роботодавців на послуги праці певного виду та пропозиції з боку осіб, що мають відповідну професійну підготовку, встановлювалася б така ставка зарплати, яка врівноважувала б інтереси і роботодавця, і найманого працівника.

Однак сучасні ринки праці не є абсолютно вільними та конкурентними з деяких причин:

- ринки праці є регульованими державою, оскільки всі відносини на них законодавчо виписані у Трудовому кодексі та інших законах (наприклад, держава встановлює мінімальний рівень заробітної плати, менше від якого не можна оплачувати роботу навіть некваліфікованому працівникові);
- ринки праці часто бувають монополізовані, коли містоформувальне підприємство є єдиним покупцем послуг праці для містян;
- працівники певних професій об'єднуються у професійні спілки для захисту своїх інтересів і можуть спільно вимагати збільшення ставок зарплати, надбавок, змін умов праці тощо.

Модуль 2 Як визначається рівень оплати праці

Заробітна плата – сума, що сплачується найманому працівникові за виконану роботу за певний період (наприклад, в Україні – за місяць, у США – за тиждень).

Виокремлюють дві основні форми оплати праці – **погодинну** й **відрядну.**

За наведеним механізмом нараховують основну заробітну плату. Однак кожен працівник може отримувати ще й додаткову заробітну плату, яку нараховують до основної, – це премії, надбавки тощо. Таким чином кінцева сума нарахованої зарплати може бути значно більшою за основний оклад і різною навіть у тих працівників, що виконують однакову роботу.

Погодинна	Відрядна
Сума зарплати (СЗП) обчислюється залежно від кваліфікації та/і фактично відпрацьованого часу	**Сума зарплати** (СЗП) залежить від обсягів виготовленої продукції
СЗП = Ставка зарплати за одну годину × × Відпрацьований час	*СЗП = Нормативна ставка зарплати × × Обсяг виготовленої продукції*
Ставка зарплати встановлюється за одну годину	Ставка зарплати встановлюється у вигляді норми плати за певну кількість продукції

На руки працівник отримає зарплату за вирахуванням усіх податків та обов'язкових платежів. Таку кінцеву суму оплати називають отриманою, або чистою зарплатою.

Окрім зарплати, підприємства можуть пропонувати своїм працівникам **соціальний пакет**.

Базовий соціальний пакет	Мотиваційний соціальний пакет	Компенсаційний соціальний пакет
• забезпечення необхідних для виконання роботи умов праці, передбачених законодавством про працю, колективним договором і угодою сторін; • загальнообов'язкове державне соціальне страхування; • виплата в повному обсязі належної заробітної плати; • надання соціальних пільг і гарантій, передбачених колективним договором, угодою	• забезпечення здоров'я (оплата особистої медичної страховки або лікування); • розвиток корпоративної культури (оплата дрес-коду, представницькі витрати); • навчання, підвищення кваліфікації; • відпочинок та розваги; • мотивація праці (премії, бонуси тощо)	• відшкодування особистих витрат, пов'язаних із роботою: – на мобільний зв'язок, – транспорт, – оренду чи придбання житла в іншому місті тощо

Веб-активність

Рівень оплати праці

1. Пройдіть за посиланням *ua.trud.com* для пошуку інформації щодо рівня оплати праці в Україні та попиту на певні професії.
2. Визначте середні зарплати працівників у різних сферах економічної діяльності.

Застосуйте набуті знання та досвід

Чому сума зарплати різна?

1. Нарахуйте основну зарплату двом працівникам швейної фабрики, якщо вам відомі ставки оплати праці й обсяг пошитих за місяць футболок.

Працівник	Тарифний розряд	Ставка оплати праці за 100 виробів, *грн*	Обсяг пошитих футболок за місяць	Сума зарплати
Бойко Ірина	5	2500	500	
Іванець Дарина	7	3500	200	

2. Поясніть, чому сума зарплати буде різною у таких працівників:
   - співак обласної філармонії та відомий співак;
   - два вчителі, що працюють в одній школі;
   - будівельники у районному центрі й у Києві;
   - шахтар і водій таксі.

Тема 6.7. ЯК КОРУПЦІЯ ПОЗБАВЛЯЄ НАС МОЖЛИВОСТЕЙ

Досліджуємо прояви корупції у повсякденному житті.

Розуміємо наслідки корупції для суспільства.

Діємо, ознайомлюючись із роботою системи державних закупівель ProZorro.

Модуль 1 Що таке корупція

Корупція – негативне суспільне явище, яке виявляється у злочинному використанні службовими особами, громадськими й політичними діячами їхніх прав і посадових можливостей з метою особистого збагачення.

Захист інтересів є усталеною практикою демократичної держави та невіддільною частиною громадської та бізнес-діяльності. Однак без належного законодавчого поля та дієвого контролю захист інтересів може вийти за рамки закону й перетворитись на корупцію.

У більшості країн світу, і в Україні зокрема, такі дії є протизаконними, на відміну від адвокації чи навіть лобіювання.

Корупція дає можливість посадовій особі отримати неправомірну (нечесну) вигоду від використання наданих їй службових повноважень та можливостей.

У багатьох енциклопедіях і словниках корупцію тлумачать через дослівний переклад із латинської *corruption* – «корозія, роз'їдання, руйнування».

Кожне з визначень, від найпростішого до найскладнішого, означає по суті одне й те саме – це, з одного боку, незаконні дії державної посадової особи, яка бере, випрошує або вимагає гроші чи інші винагороди від громадян чи бізнесу, а з іншого – це дії громадян, які з власної ініціативи пропонують таким посадовим особам винагороду з метою оминути закон та отримати для себе перевагу або іншу особисту вигоду.

Корупція – це щось далеке від нас чи вона близько й ми стикаємося з нею досить часто?

Звичайно, яскравим наочним випадком корупції є хабарництво, коли чиновник за гроші чи якесь інше «заохочення» робить те, чого не має права робити, чи, навпаки, – не робить того, що повинен робити відповідно до своїх посадових обов'язків.

МІЖНАРОДНІ АНТИКОРУПЦІЙНІ РЕЙТИНГИ ТА ІНДЕКСИ

2017 року Україна посіла 131-ше місце з-поміж 176 країн у рейтингу сприйняття корупції, визначеному антикорупційною організацією Transparency International. Це місце поділили з нею Росія, Казахстан, Іран і Непал. Таке низьке місце є дуже незадовільним для України, яка обрала вектор європейської інтеграції, оскільки більшість країн ЄС посідають місця вгорі рейтингу.

Найменш корумпованими країнами Transparency International називає Данію, Нову Зеландію, Фінляндію, Швецію, Норвегію, Сінгапур, Нідерланди, Канаду й Німеччину.

(джерело: ua.censor.net.ua/n424781)

Як можуть виглядати корупційні діяння

Кілька прикладів дій, коли гроші (хабарі) чи інші «подяки й подарунки» надаються:

- як компенсація у лікарнях чи університетах, де «дякують» лікарю або викладачу, нерідко ставлячись до цього як до вияву людяності та «плати за його важку працю». Цей вид корупції часто виправдовують як джерело компенсації низьких заробітних плат;
- як засіб уникнення відповідальності, коли громадяни самі порушили закон і їх переслідують правоохоронні органи та суд;
- як засіб подолання бюрократичних перепон, коли потрібно прискорити якусь процедуру, оскільки це дає змогу зберегти час та розв'язати питання;
- як засіб отримання переваги у веденні свого бізнесу. Коли громадяни-підприємці хочуть гарантовано отримати доступ до державних ресурсів, надаючи послуги, що оминають конкурсні процедури.

Аналізуємо ситуацію

Корупційні довідки

Громадянину Нетребченку потрібно оформити закордонний паспорт для подорожі в іншу країну, і це можна зробити лише у сервісному центрі або відділенні Державної міграційної служби.

За законом процедура має тривати не більш як 20 робочих днів. Проте на практиці вона затягується, оскільки працівники органів, що видають паспорти, вимагають додаткові документи, які не передбачені жодними законами та процедурами, або починають «керувати чергою», пропускаючи уперед тих, хто зміг за окрему плату «заохотити» чиновника.

Громадянин Нетребченко вирішує заплатити чиновнику додаткову суму за прискорення оформлення документа.

1. Чи стикались ви з такими проблемами у вашому житті? Чи є у вашому колі спілкування люди, що постраждали від них?
2. Чи завжди хабар є гарантією розв'язання проблеми?
3. Чи бачите ви зв'язок між хабарами під час оформлення паспортів і поширенням корупції в державі?
4. Чи готові ви повідомляти про вимагання неправомірної вигоди у правоохоронні органи або ЗМІ? Якщо ні, чому?
5. Чи відчуваєте ви, що частково особисто відповідаєте за розв'язання цієї проблеми? Якою може бути ваша роль сьогодні й у дорослому житті?
6. Проаналізуйте наслідки можливих дій у групах методом мозкового штурму й заповніть матрицю наслідків. (Під час цієї роботи будь-які пропозиції приймаються без критики та пояснення.)

Наслідки рішення взяти участь у корупційному діянні	Для суспільства	Для особи
Позитивні		
Негативні		

7. Складіть алгоритм дій для будь-якого громадянина України з метою уникнення корупційних дій.

Модуль 2 Чому корупція становить загрозу

Кожна людина хоче жити ліпше і сподівається на гідне життя у своїй країні.

Корупція – це багатолике зло, яке набуває різноманітних форм та завдає шкоди скрізь і кожному. Чому вона позбавляє нас шансів на краще життя?

Корупція воює на боці ворога	Через корупцію армія не отримує достатньо коштів, а люди, які змушені були покинути власні будинки на сході України, не отримують належної допомоги
Корупція відлякує інвесторів	Інвестиції, які могли б створити нові робочі місця, не йдуть до країни, оскільки не забезпечено рівних і прозорих умов для ведення бізнесу, не захищено права власності
Корупція вбиває	Аварійні будівлі, які допущені до експлуатації через хабарі, призводять до загибелі людей; нетверезі водії, що відкуповуються від відповідальності, вбивають людей
Корупція зменшує шанси на освіту	Обдарована молодь обмежена у вступі до провідних ВНЗ; хабарництво викладачів ВНЗ під час іспитів та курсових робіт за гроші знижує якість підготовки фахівців
Корупція краде	Сплачені громадянами податки осідають у кишенях корупціонерів, а не спрямовуються на розбудову важливих для громадян та їхніх дітей установ (поліклінік, дитячих садків, шкіл) та надання якісних послуг населенню

Корупція має ще більш значущі негативні наслідки для суспільства: хабар непомітно, а подекуди й виразно розхитує *суспільні норми поведінки й моралі.*

Громадянська реклама

Даючи хабарі й не повідомляючи про випадки вимагання незаконних платежів, ми самі створюємо так званий ринок корупції та заохочуємо корупціонерів підтримувати наявні та створювати нові корупційні схеми.

В Україні діє Закон «Про запобігання корупції», який містить усі необхідні норми для усунення корупційних ризиків. Однак будь-який, навіть найкращий закон не забезпечить дотримання законності без активної громадянської позиції, яка унеможливить корупційні порушення щодо вас та інших громадян.

Завдання подолання корупції в Україні містяться в усіх стратегічних документах – як внутрішніх (коаліційна угода між парламентськими фракціями, стратегії та річні програми дій уряду), так і зовнішніх (Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, Порядок денний її імплементації, Програма співпраці з Міжнародним валютним фондом).

Суттєве зниження рівня корупції є однією з ключових умов, за якою оцінюють перспективи інтеграції України до Європейського Союзу (ЄС) та отримання міжнародної фінансової допомоги, зокрема кредитування з боку Міжнародного валютного фонду (МВФ). Виконання низки зобов'язань в імплементації антикорупційної реформи вже уможливило лібералізацію візового режиму між Україною та ЄС і безвізові подорожі українців до більшості країн Європи.

Досліджуємо та обговорюємо

Трагічні наслідки корупції

Корупція небезпечна не лише тим, що завдає економічної шкоди. Подекуди корупційні діяння становлять безпосередню загрозу здоров'ю або навіть життю людини. Розглянемо декілька прикладів і визначимо, яку саме загрозу становлять описані нижче корупційні дії.

- Підприємець платить службі пожежного контролю за фіктивний акт протипожежної безпеки.
- Поліцейський, беручи хабара, відпускає п'яного водія.
- Лікар лікує лише тих хворих, які йому певним чином віддячили.

Модуль 3 Корупційні ризики та протидія корупції

- **Превенція** (попередження) – запобігання корупційним правопорушенням.
- **Розслідування та санкції** – покарання тих, хто вже вчинив корупційні правопорушення.
- **Інформування та виховання** – зміна способу дій громадян та бізнесу задля того, щоб корупція стала небезпечною й морально неприйнятною.

Корупції можна і треба протидіяти. І протидія корупції не обмежується тим, щоб посадити хабарників. Це ціла система різноманітних законів та дій, що покликані викорінити корупцію як суспільне явище.

Для цього існують три основні напрями діяльності суспільства та держави: превенція; санкції; інформування та виховання.

Тільки злагоджена та ефективна робота за цими трьома напрямами може забезпечити реальний успіх антикорупційної реформи.

Дуже важливо, щоб у країні діяли й застосовувалися закони, які максимально зменшують простір для корупційних дій і гарантують невідворотне покарання для корупціонерів.

- **Недоброчесність** – порушення чиновником моральних і етичних норм поведінки або свідоме нехтування ними.
- **Конфлікт інтересів** – наявність суперечностей між приватними інтересами й повноваженнями, коли чиновник під впливом власного інтересу приймає незаконне рішення.
- **Безконтрольність службовця** – брак належних механізмів оскарження та перевірки діяльності чиновника.
- **Наявність дискреційних повноважень службовця** – можливість чиновника прийняти будь-яке рішення на власний розсуд.

Також мають ефективно виконувати свою роботу новостворені спеціалізовані антикорупційні інституції: Національне антикорупційне бюро України (НАБУ) та Національне агентство з питань запобігання корупції (НАЗК).

Саме вони здійснюють контроль за дотриманням антикорупційного законодавства, виявляють порушення та ініціюють притягнення корупціонерів до відповідальності.

Сьогодні в нашій державі, як і в більшості країн Європи, пріоритетне значення має не боротьба з корупцією, а запобігання їй. Адже не допустити порушення набагато важливіше й ефективніше, ніж виправляти наслідки чиїхось дій.

Для цього проводять спеціальну процедуру – виявлення корупційних ризиків та їх усунення. Тобто потрібно зробити так, щоб корупція або не мала сенсу, або для неї просто не було місця в суспільстві.

Наприклад, ми часто звертаємося до державних установ за отриманням послуг. Це й лікарні, і центри адміністративних послуг, і органи соціального страхування, і поліція, і суди. І в діяльності кожної з перелічених установ трапляються такі корупційні ризики, як недоброчесність, конфлікт інтересів, безконтрольність, протиправне використання службових повноважень.

За умови вчасного виявлення корупційних ризиків ми можемо запобігати порушенням. Для цього, зокрема, проводять антикорупційні навчання чиновників, або ж встановлюють спеціальні обмеження на отримання подарунків, або ж визначають спеціальні алгоритми їхнього спілкування із громадянами, які звертаються за послугою, тощо.

Аналізуємо та обговорюємо

Як практично запобігати корупції

1. Прочитайте історію про закупівлю жалюзі для школи й виконайте завдання.

Придбання жалюзі

Під час закупівель за бюджетні гроші дуже важливо забезпечити, щоб купувалися якісні товари за справедливою ціною, щоб не було «відкатів» та нераціонального витрачання бюджетних коштів.

Для цього в Україні створено систему державних закупівель ProZorro. Це так званий аукціон «на зниження», на якому на публічні торги виставляють певний товар за стартову ціну, а потім учасники на кожному кроці аукціону пропонують нижчу ціну. Тобто ціна постійно знижується. Торги тривають доти, доки не залишиться лише один учасник, який запропонує найнижчу ціну.

У школі треба закупити нові жалюзі для актової зали. Під час підготовки тендерної пропозиції школа провела моніторинг цін на цей товар.

Фірми називали суму від 55 до 60 тис. грн. Зауважимо, що дружина директора школи працює головним бухгалтером у компанії, що також подала пропозицію.

Після того як директор закладу наголосив, що жодних «відкатів» на закупівлі не буде, ціна пропозиції знизилася до 45 тис. грн.

Урешті-решт після проведення тендеру жалюзі були закуплені за 32 тис. грн, тобто вдвічі дешевше від початкової пропозиції.

Для тієї ж актової зали потрібно було придбати звукове обладнання. На перший запит компанія-продавець вказала ціну 96 тис. грн.

Після проведення торгів на ProZorro вартість обладнання та його монтажу становила 62,5 тис. грн.

2. Обговоріть у класі:

- Чому в наведеному прикладі ціна на жалюзі впала удвічі?
- На які цілі можна використати заощаджені кошти?
- Чи допомагає система ProZorro боротися з корупцією та заощаджувати кошти платників податків? Як саме?
- Що таке конфлікт інтересів? На вашу думку, які мали бути дії директора щодо участі в тендері компанії, у якій працює його дружина?

3. Проаналізуйте у групах методом мозкового штурму варіанти можливих корупційних дій під час закупівлі та їхні потенційні наслідки. Заповніть матрицю наслідків. (Під час цієї роботи будь-які думки й аргументи приймаються без критики.)

Наслідки рішення взяти участь у корупційному діянні	**Для директора / посадової особи**	**Для школи**	**Для суспільства**
Позитивні			
Негативні			

Застосуйте набуті знання та досвід

1. Відвідайте сайт державних закупівель ProZorro *www.prozorro.gov.ua* та ознайомтеся з принципом його роботи.

2. Складіть алгоритм дій для представника державного органу/установи/підприємства для забезпечення прозорого та ефективного процесу закупівель за бюджетні кошти, без корупції. Як громадяни, зокрема школярі, можуть на це вплинути/проконтролювати?

Як започаткувати власну справу

Діємо

Шукаємо й обговорюємо підприємницьку ідею

Крок 1. Складіть у зошиті якомога більший перелік ваших умінь, захоплень, мрій у наведеній таблиці:

Я умію добре робити	Я цим захоплююсь	Я про це мрію

Крок 2. Виберіть той вид діяльності, що є в усіх трьох колонках таблиці. Підкресліть його.

Крок 3. Поділіться з однокласниками/однокласницями вашими міркуваннями й виберіть тих, хто має уміння та уподобання, подібні до ваших.

Крок 4. Об'єднайтеся з однокласниками/однокласницями в групу й складіть перелік того, що ви можете у вибраній вами сфері діяльності:

- виробляти нове;
- перепродавати вже наявне на ринку;
- надавати послуги.

Крок 5. Сформулюйте спільну бізнес-ідею.

Крок 6. Розробіть «Алгоритм започаткування власної справи».

Крок 7. Підготуйте електронну презентацію і захистіть ваш спільний бізнес-проект перед класом.

Як знайти роботу

Аналізуємо та обговорюємо

Кого шукають роботодавці

Роботодавцеві не потрібен просто працівник. Він шукає на вакантну посаду працівника певної професії та відповідного кваліфікаційного рівня.

1. Перегляньте оголошення роботодавців у місцевих газетах і на спеціалізованих вебсайтах і дайте відповіді на запитання.
2. Які професії та спеціальності мають найбільший попит у роботодавців?
3. Яку оплату й соціальний пакет пропонують роботодавці?
4. Виберіть одне оголошення і проаналізуйте, які вимоги є у роботодавця до освіти, досвіду, роботи кандидата. Які можуть бути додаткові вимоги?
5. Які ще можуть бути джерела інформації про вакантні місця у вашому населеному пункті?

Діємо

Складаємо резюме

Складіть своє резюме для оголошення про вакантну посаду, яку ви вибрали.

Резюме – документ, у якому подають короткі відомості про навчання, трудову діяльність та професійні успіхи й досягнення особи, щоб привернути увагу майбутнього роботодавця.

Резюме пишуть заздалегідь і як шаблон зберігають в електронному форматі. У разі потреби до нього вносять зміни й доповнення.

Структура резюме:

- назва;
- прізвище, ім'я, по батькові особи, яка складає резюме;
- мета складання резюме;
- дата і рік народження;
- родинний стан;
- досвід роботи;
- освіта (випускникам і студентам доцільніше цей пункт подавати перед досвідом роботи);
- додаткова інформація (знання мов, навички роботи на ПК, наявність водійських прав);
- контактний телефон;
- дата заповнення (не обов'язково, факсимільний апарат чи комп'ютер автоматично фіксують дату отримання резюме).

Обсяг – не більш як два аркуші формату А4.

Картка підсумкового оцінювання

Онлайн-версія на *www.citizen.in.ua*

РОЗУМІЄМО

Дайте правильні відповіді на тестові завдання.

1. Оберіть найточніше закінчення твердження: «Економіка як сфера життя існує задля...»:

- ☐ виробництва матеріальних благ;
- ☐ задоволення потреб людей і суспільства;
- ☐ використання природних ресурсів;
- ☐ збереження навколишнього середовища.

2. Укажіть головну проблему економіки:

- ☐ нерівномірність технологічного рівня виробництва в різних регіонах світу;
- ☐ глобальні зміни природно-кліматичних умов господарювання;
- ☐ суперечність між обмеженістю ресурсів і постійним зростанням потреб;
- ☐ воєнні конфлікти й терористичні загрози.

3. Укажіть, як координуються дії учасників ринкових відносин і узгоджуються їхні інтереси в ринковій економіці:

- ☐ за допомогою жорсткого державного регулювання та контролю;
- ☐ внаслідок примусу і погроз із боку сильнішого й впливовішого учасника відносин;
- ☐ за допомогою дотримання учасниками правил поведінки, закріплених законами;
- ☐ внаслідок укладання добровільних угод між учасниками.

4. Виберіть найточніше закінчення твердження «Державний бюджет – це...»:

- ☐ фінансовий план доходів і видатків держави на певний календарний рік;
- ☐ податки, що сплачують державі громадяни та підприємці;
- ☐ валютні резерви держави, що зберігаються національним банком;
- ☐ кошти для фінансування державних установ і підприємств.

5. Установіть відповідність між учасниками ринкових відносин і доходами, які вони отримують:

• Підприємець	• Заробітна плата
• Найманий працівник	• Процент
• Власник банківського вкладу	• Дивіденди
• Співвласник акціонерного товариства	• Прибуток
	• Гонорар

ДОСЛІДЖУЄМО

Складіть логічну схему щодо ролей, які відіграють економічні суб'єкти в ринковій економіці:

а) підприємці;
б) уряд;
в) домогосподарства.

Цілі та інтереси	Підприємці – це	Значення для економіки
– максимізація прибутку – – – –		– основні виробники благ – – – –

ДІЄМО

Напишіть есе (до 300 слів), орієнтуючись на такі запитання:

- Які поняття, явища, проблеми ви розглядали у цьому розділі?
- Які з них становили для вас найбільший інтерес? Чому?
- Які з них не були для вас цікавими? Чому?
- Які відповіді на поставлені питання ви знайшли?
- До яких подальших роздумів вони вас підштовхнули?
- Яких нових навичок та знань ви набули?
- Де вони зможуть стати вам у пригоді?

Україна, Європа, світ 7

Тема 7.1. ЯКИМ Є ВПЛИВ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ НА ЕКОНОМІКУ, КУЛЬТУРУ, ДОВКІЛЛЯ, ЛЮДИНУ

Досліджуємо масштаб і сфери впливу глобалізації.

Розуміємо суть глобалізації та можливості її впливу на наше життя.

Діємо, аргументовано дискутуючи про можливості збереження суверенітету національних держав в умовах глобалізації.

Модуль 1 У чому сутність глобалізації

Глобалізація (від *фр.* та *англ.* global – загальний, всесвітній; від *латин.* globus – куля) – економічні, торговельні, фінансові, технологічні, політичні, соціальні, трудові, інформаційні та інші процеси, що мають глобальний масштаб і планетарний характер.

Сучасний світ попри все своє різноманіття є єдиним, і його частини тісно взаємопов'язані. Людство розвивається, розширюючи зв'язки й контакти на усіх рівнях. Люди дедалі більше усвідомлюють себе як єдину спільність, у якій кожен пов'язаний із багатьма тисячами інших осіб у всіх куточках Землі. Відбувається посилення контактів між громадянами різних країн, організаціями та іноземними державами, зростає взаємозалежність між ними.

Саме цей процес називають глобалізацією.

Поняття «глобалізація» має такі основні аспекти: зменшення перешкод для економічної, політичної й культурної взаємодії країн та народів; тенденції до утворення більш уніфікованого економічного, політичного та культурного простору; заснування структур глобальної керованості.

Досліджуємо та обговорюємо

1. Розгляньте відомі у світі логотипи. Де ви могли їх бачити у своєму житті?
2. Згадайте, знайдіть в інтернеті логотипи провідних світових брендів.
3. Згрупуйте їх за різними сферами: економіка, освіта, культура, спорт, екологія, комунікація, транспорт, фінанси тощо.

Економіка	?	?	?	?	
Освіта	?	?		?	?
Культура		?	?	?	?
Молодь	?		?	?	?
Спорт		?	?	?	?
Екологія	?	?	?		?
Соціальні комунікації	?	?	?	?	?
Транспорт	?		?	?	?
Фінанси	?	?	?	?	

Модуль 2 Якими є масштаби глобалізації

Глобалізація означає залучення великої частини людства в єдину відкриту систему суспільно-політичних, економічних та культурних зв'язків на основі новітніх інформаційних технологій та телекомунікацій. Водночас цей процес веде до зростання взаємодії і між державами, і безпосередньо поміж людьми.

Рівень залучення країни до глобалізаційних процесів можна з'ясувати за допомогою індексу глобалізації. Наприклад, індекс глобалізації, що його розраховують швейцарські фахівці, враховує три групи показників:

- показники економічної глобалізації (обсяги зовнішньої торгівлі держави, прямих іноземних інвестицій, заробітну плату, рівень торговельних бар'єрів тощо);
- показники соціальної глобалізації (мобільність населення, міжнародних поштових відправлень, грошових переказів, кількість користувачів інтернету, телеканалів, періодичних та інших видань тощо);
- показники політичної глобалізації (членство в міжнародних організаціях, участь країни в місіях Ради Безпеки ООН, кількість іноземних дипломатичних представництв, міжнародних домовленостей тощо).

Громадянська реклама

У країнах із вищим рівнем глобалізації вищий рівень доходів на одну особу, тоді як індекс сприйняття корупції – нижчий.

Зазвичай за умови вищого рівня глобалізації спостерігаються й вищі показники суспільного добробуту, як-от індекси людського розвитку, економічної свободи, конкурентності бізнесу, а от індекс сприйняття корупції є нижчим. Загалом рівень залучення України до глобалізаційних процесів оцінюють як помірний.

Веб-активність

Ознайомтеся з рейтингом країн світу за Індексом глобальної конкурентоспроможності 2017–2018 за посиланням *http://edclub.com.ua/analityka/pozyciya-ukrayiny-v-reytyngu-krayin-svitu-za-indeksom-globalnoyi-konkurentospromozhnosti-2.*

Визначте індекс глобальної конкурентоспроможності України та чинники впливу на цю ситуацію.

Модуль 3 Якими є наслідки глобалізації

Ставлення до глобалізації у середовищі фахівців і серед жителів нашої планети загалом є суперечливим, а часом і діаметрально протилежним. Це пов'язано з різними поглядами на наслідки глобалізації, в якій одні вбачають серйозну загрозу світовій системі, а інші – засіб подальшого прогресу.

Дискусія

Переваги та виклики глобалізації

Ознайомтеся зі змістом документів та визначте свою позицію щодо глобалізаційних процесів, вислухайте позиції ваших однокласників, обговоріть їх.

Антиглобалізм – загальний термін, що описує політичну позицію людей, які протистоять політиці глобалізації. Прихильники антиглобалізму об'єднані ідеєю протистояння політичній владі транснаціональних корпорацій і міжнародних економічних організацій, як-от Світова організація торгівлі, МВФ, Світовий банк, що діють в інтересах великого капіталу. Цей процес, на їхню думку, послаблює національні держави, шкодить демократії, правам людини, довкіллю й особливо – суспільствам тих країн, що розвиваються.

«Головним завданням, що стоїть перед нами сьогодні, є забезпечення того, щоб глобалізація стала позитивним чинником для всіх народів світу. Це мотивовано тим, що глобалізація хоча й відкриває широкі можливості, її благами зараз користуються досить нерівномірно, так само нерівномірно розподіляються її витрати. Глобалізація може мати всеохопний і справедливий характер лише завдяки широкомасштабним і наполегливим зусиллям щодо формування спільного майбутнього, заснованого на нашій спільній належності до роду людського в усьому його різноманітті».

Декларація тисячоліття Організації Об'єднаних Націй *(прийнята 8 вересня 2000 року)*

«Врешті-решт, глобалізація – продукт людської діяльності, а не сил природи. І в наших силах керувати цим процесом набагато краще, ніж ми це робимо тепер».

Кофі Аннан,
Генеральний секретар ООН (1997–2006 роки)

«…Є незаперечні підстави вважати, що чим більше в людей інформації, тим легше вони можуть дізнаватися, як живуть інші. Це також дало їм сильні стимули прагнути до свободи і боротися за неї. Отже, очевидним є зв'язок між новими технологіями соціальних і транспортних комунікацій і політичними революціями 1990-х років, які відкрили кордони і породили хвилю демократизації…».

Мойзес Наїм,
політик і економіст, головний редактор часопису «Foreign Policy» (1996–2010 роки)

«Ми не можемо одночасно підтримувати демократію, національне самовизначення та економічну глобалізацію. Якщо нам потрібна більш глибока глобалізація, потрібно відмовитися або від національної держави, або від демократичної політики. Якщо ми хочемо зберігати й зміцнювати демократію, нам доведеться робити вибір між національною державою і міжнародною економічною інтеграцією».

Дені Родрик,
професор Гарвардського університету

«“Повернемо контроль над країною” – таким було переможне гасло прихильників брекзиту – британських виборців, які підтримали вихід з ЄС… Їхній підхід полягає в гальмуванні глобалізації і зміцненні демократії в межах національних держав».

Хав'єр Солана,
Генеральний секретар НАТО (1995–1999 роки)

Застосуйте набуті знання та досвід

На основі проведеної дискусії підготуйте плакат на підтримку глобалізаційних процесів або навпаки – який би виявляв протест проти глобалізації. Розмістіть такі плакати у вашому класі чи школі, обговоріть їхній зміст.

Тема 7.2. ЩО ЗАГРОЖУЄ СТАБІЛЬНОМУ Й БЕЗПЕЧНОМУ ІСНУВАННЮ СУЧАСНОГО СВІТУ

Досліджуємо глобальні ризики розвитку людської цивілізації.

Розуміємо причини та наслідки міграційних процесів в Україні та світі; взаємозалежність життя місцевої громади, України, Європи та світу.

Діємо, проводячи дослідження/опитування «Мігранти – наші сусіди»

Модуль 1 У чому сутність глобальних проблем людства

Глобальні проблеми людства – комплекс проблем і ситуацій, що торкаються життєвих інтересів усіх народів світу, характеризуються динамічністю, потребують колективних зусиль світової громадськості й від розв'язання яких залежить подальший прогрес людства та збереження цивілізації.

Перед світовою цивілізацією відкрито нові можливості розвитку. Водночас з'являються нові виклики та загрози. І хоча в історії людства неодноразово поставали складні проблеми, однак лише в останні десятиліття почали вивчати процеси, що відбуваються у природі й суспільстві, з погляду виживання людської цивілізації.

Досліджуємо та обговорюємо

Проаналізуйте подану інформацію. Обговоріть, чому звернення вчених має назву «Попередження людству».

2017 року понад 15 тисяч учених зі 184 країн підписали документ, що окреслює глобальні загрози цивілізації – друге «Попередження людству». Перше «Попередження людству» вийшло 1992 року. Головна проблема, на думку авторів документа, – глобальна зміна клімату. Від 1992 року середня температура підвищилася більш ніж на півградуса за Цельсієм, а щорічні викиди вуглекислого газу зросли на 62 %. Також зменшилася кількість лісів, скоротилася кількість риби.

«Скоро буде надто пізно, щоб відхилитися від нашої траєкторії падіння», – зауважують вчені.

ГЛОБАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ

- **Потребують зусиль усієї світової спільноти**
- **Вимагають невідкладних рішень**
- **Торкаються інтересів усіх народів і держав**
- **Мають планетарний, загальносвітовий характер**
- **Загрожують усьому людству**

Топ-5 найімовірніших ризиків визначають у щорічній «Доповіді про глобальні ризики», яку за традицією готують експерти напередодні Всесвітнього економічного форуму в Давосі. Мається на увазі, що саме співпраця між політиками, бізнесменами й громадянським суспільством сприятиме заміні короткострокових ситуативних рішень на довгострокові стратегії управління безпекою.

Серед імовірних глобальних ризиків неодноразово називали такі:

- екстремальні погодні явища;
- великомасштабна вимушена міграція;
- значні стихійні лиха;
- великомасштабні терористичні атаки;
- глобальний інцидент із шахрайством / крадіжкою даних.

Досліджуємо та обговорюємо

1. Проаналізуйте інформацію про діяльність Всесвітнього економічного форуму (*reports.weforum.org/global-risks-2018/files/2018/01/II.-Risks-evolution-table-mid.png*).
2. Які головні загрози людству визначають експерти Всесвітнього економічного форуму в Давосі?
3. Чи можете ви назвати приклади таких проблем, які локалізуються у вашому населеному пункті, регіоні, нашій країні?

Модуль 2 Як міграція впливає на ситуацію у світі та Україні

Міграція населення (від *латин.* migratio – переселення) – переміщення людей через кордони тих чи тих територій зі зміною місця проживання назавжди або на тривалий час.

Історію людства можна назвати епохою людських переселень. Слово «міграція» означає рух населення, метою якого є зміна проживання назавжди чи на певний період. Міграціями зазвичай вважають масові переселення людей під впливом певних історичних процесів. Найпоширенішими мотивами міграцій є економічні, соціально-побутові, політичні, релігійні, воєнні чинники, а також стихійні лиха.

Зовнішні міграції – переміщення населення між країнами, групами країн. Характеризуючи зовнішні міграції, уживають терміни «еміграція» (виїзд населення з країни), «імміграція» (в'їзд населення в країну). Якщо людина залишила свою країну, вона стає емігрантом, а переїхавши до іншої країни – відповідно іммігрантом.

Внутрішні міграції – це переміщення населення в межах тієї чи іншої країни, між її регіонами, населеними пунктами.

Веб-активність

1. Ознайомтеся зі статистикою щодо міграцій, розробленою аналітичним центром CEDOS (*cedos.org.ua/uk/migration/mihratsiina-kryza-v-yes-statystyka-ta-analiz-polityky*).
2. Визначте: динаміку збільшення кількості біженців у світі; розподіл біженців по регіонах у світі; основні країни ЄС, які приймають біженців.

Міграційні процеси, що постали перед людством, значним чином стосуються й України. 2014 року Україна зазнала збройної агресії з боку Російської Федерації. Внаслідок військового конфлікту на сході України та окупації Криму, станом на 2 травня 2018 року, за даними Міністерства соціальної політики України, взято на облік 1 500 186 переселенців із Донбасу та Криму. Серед вимушених переселенців приблизно 170 тисяч дітей.

Застосуйте набуті знання та досвід

1. Відшукайте у своїй громаді людей, які нещодавно переїхали до вас, чи поспілкуйтеся через інтернет з тими, які залишили ваш край. Поставте їм декілька запитань.
   - Що змусило їх змінити місце проживання?
   - Які очікування, надії чи побоювання пов'язували мігранти зі зміною місця проживання?
   - Як люди влаштовувалися на новому місці?
   - Як місцеві жителі зреагували на новоприбулих?
   - Чи змогли мігранти повноцінно інтегруватися в місцеву громаду?
2. Підготуйте одну із таких історій для представлення у класі.

Тема 7.3. ЯКИМИ Є СУЧАСНІ МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ

Досліджуємо основні тенденції розвитку сучасних міжнародних відносин.

Розуміємо принципи міжнародних відносин.

Діємо, проводячи дослідження сучасного міжнародного безпекового середовища.

Модуль 1 Які відносини є міжнародними

Міжнародні відносини – система транскордонних соціальних взаємодій, суб'єктами яких є держави, міжнародні міжурядові та міжнародні неурядові організації, транснаціональні корпорації та, за особливих умов, приватні особи.

Упродовж історичного розвитку людської цивілізації міжнародні відносини завжди посідали значне місце у політичному та суспільному житті. На межі тисячоліть під впливом глобалізації їхнє значення суттєво зросло, оскільки сучасні країни перебувають у різноманітних і багатогранних взаємодіях.

Аналізуємо ситуацію

1. Проаналізуйте інформацію, подану нижче. Визначте основних учасників міжнародних відносин.
2. Які засоби переважають у взаємодії учасників міжнародних відносин на сучасному етапі?
3. Зіставте наведені приклади з різними сферами міжнародних відносин: економічною, політичною, військовою, культурною.

22 вересня 2000 року в румунському місті Ботошани було підписано угоду про утворення Єврорегіону «Верхній Прут», до складу якого увійшли Чернівецька область України, повіти Республіки Молдова, а також Румунії. Український уряд визначив Єврорегіон «Верхній Прут» як пілотний для «експериментального опрацювання в його межах механізмів транскордонної співпраці як елементів процесу європейської інтеграції і розбудови регіональної політики».

Військовослужбовці Оперативної групи російських військ (ОГРВ) проводять навчання у Придністровському регіоні Республіки Молдова, де вони перебувають незаконно.

Унаслідок хімічної атаки в Сирії у квітні 2018 року постраждали понад тисяча людей і загинули щонайменше 70.

Міжнародна коаліція на чолі із США заявила про звільнення від бойовиків терористичної організації «Ісламська держава» (ІДІЛ) 7,5 млн осіб. Про це повідомляє прес-служба Глобальної коаліції у Твіттері. Як відомо, міжнародна коаліція під керівництвом США об'єднує понад 70 країн – більшість членів ЄС, усі 27 членів НАТО та ін. Вона діє проти ІДІЛ в Іраку з дозволу місцевої влади.

Естонія, Литва та Словенія підписали меморандум про порозуміння та співпрацю з Китаєм щодо впровадження економічної ініціативи «Один пояс – один шлях».

У першу добу дії безвізового режиму, який набув чинності 11 червня 2017 року, загальна кількість пасажирів з України, що перетнули митний кордон із країнами Європейського Союзу, зросла на 7 % та становила 53 428 осіб.

Модуль 2 Як міжнародне право врегульовує систему безпеки у світі

- **Міжнародне право** – система юридичних принципів і норм договірного й звичаєвого характеру, які виникають у результаті погодження між державою та іншими суб'єктами міжнародної спільноти й регулюють відносини задля мирного співіснування.
- **Міжнародна безпека** – система міжнародних відносин, що заснована на дотриманні усіма державами загальновизнаних принципів і норм міжнародного права та виключає вирішення спірних питань і розбіжностей між ними за допомогою сили або загрози.

Міжнародні відносини регулюються нормами міжнародного права. Основні принципи міжнародного права закріплено в Статуті ООН (Преамбула, статті 1 і 2).

ПРИНЦИПИ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

- Незастосування сили або загрози силою
- Невтручання у внутрішні справи
- Співробітництво держав
- Суверенна рівність держав
- Непорушність державних кордонів
- Рівноправ'я та самовизначення народів
- Мирне розв'язання міжнародних суперечок

Саме на дотриманні сторонами основних принципів міжнародного права ґрунтується мирне співіснування, система міжнародної безпеки. Той факт, що немає прямої чи прихованої загрози виникнення конфліктів, або здатність провідних держав світу й міжнародних організацій ефективно їм протистояти сприяє міжнародній співпраці. Лише за таких умов можуть виникати близькі й навіть спільні інтереси, потреба в реалізації яких визначається необхідністю знайти адекватні відповіді на нові виклики безпеці, пов'язані передусім із глобальними проблемами людства.

Поміркуйте

Сьогодні міжнародне безпекове середовище перебуває у стані кризи, сутність якої полягає у руйнуванні засад світового ладу, сформованого після Другої світової війни та закріпленого у Статуті ООН, Гельсінському Заключному акті, у базових документах інших міжнародних організацій і підтвердженого численними дво- і багатосторонніми угодами.

1. Наведіть приклади проявів кризи міжнародного безпекового середовища.
2. Які можуть бути відповіді на сучасні виклики міжнародного безпекового середовища? Що може бути гарантією дотримання міжнародної безпеки?

Модуль 3 Яку роль відіграє Міжнародне гуманітарне право

Відповідно до основних принципів міжнародного права та положень Статуту ООН держави повинні вирішувати міжнародні суперечки мирними засобами. Втім, попри те, що збройні конфлікти заборонено, вони усе ж відбуваються. Людство досі не навчилося мирно співіснувати. На сьогодні немає дієвого міжнародного механізму, який би не допускав виникнення збройних конфліктів. Міжнародне

■ **Міжнародне гуманітарне право** (МГП, інші назви – право війни, право військових конфліктів) – галузь міжнародного права, головна мета якої полягає в гуманізації ведення військових дій та полегшення страждань жертв війни. Застосовується як у міжнародних, так і внутрішніх збройних конфліктах. МГП складається, з одного боку, з так званого Женевського права, яке містить норми щодо захисту жертв конфліктів, а з іншого – з Гаазького права, що включає правила, які належать до засобів і способів ведення бойових дій.

право враховує це й містить спеціальну систему міжнародно-правових норм і механізмів їхньої реалізації – Міжнародне гуманітарне право (право збройних конфліктів), спрямоване саме на захист жертв збройних конфліктів, на захист прав людини в ситуаціях, коли загальні механізми захисту не працюють чи малоефективні.

Громадянська реклама

У періоди миру держави повинні творити якомога більше добра, а в період війни – якомога менше зла.

Шарль-Луї Монтеск'є,
французький правник, політик і письменник XVIII ст.

Веб-активність

Де і чому відбуваються конфлікти

Американський Центр всеохопного миру, за даними на початок 2017 року, нарахував 36 воєн. Безпосередню участь у них беруть 28 держав. З них майже половина має затягнуті конфлікти – такі, що тривають понад 10 років. Це Афганістан (36 років), Колумбія (39 років), М'янма (66 років), Сомалі (26 років) та ін. (*https://www.irinnews.org/maps-and-graphics/2017/04/04/updated-mapped-world-war*).

1. Ознайомтеся з інтерактивною картою за вказаною електронною адресою. Дізнайтеся про стан розвитку подій у найконфліктніших регіонах світу.
2. Знайдіть на карті інформацію про збройний конфлікт на сході України.
3. Визначте, як довго триває той чи той конфлікт, скільки людей загинуло, що стало його причиною і як він розвивається у теперішній час.

Модуль 4 Як тероризм впливає на міжнародну безпеку

■ **Тероризм** – суспільно небезпечна діяльність, яка полягає у свідомому, цілеспрямованому застосуванні насильства через захоплення заручників, підпали, убивства, тортури, залякування населення та органів влади або вчинення інших посягань на життя чи здоров'я безневинних людей, або погрози вчинення злочинних дій із метою досягнення злочинних цілей.

11 вересня 2001 року терористи на захоплених пасажирських літаках атакували дві вежі Всесвітнього торговельного центру Нью-Йорку (США), внаслідок чого загинули близько 3 тисяч людей. Під час рятувальної операції загинуло понад 300 пожежників і співробітників поліції. Третій викрадений літак врізався в будівлю Пентагону у Вашингтоні, четвертий, імовірно, був спрямований на Білий дім у Вашингтоні, але не долетів до цілі. Відповідальність за теракти взяли на себе терористи з Аль-Каїди. Події 11 вересня у США стали найбільшим і найжахливішим терористичним актом в історії людства.

17 липня 2014 року над територією України сталася авіаційна катастрофа рейсового пасажирського літака компанії «Малайзійські авіалінії», унаслідок якої загинули всі пасажири та екіпаж (загалом 298 осіб). Літак був збитий із району м. Сніжне (смт Первомайський) зенітно-ракетним комплексом «Бук», привезеним із Російської Федерації.

(джерело: Рада з питань безпеки Нідерландів (The Dutch Safety Board) https://www.onderzoeksraad.nl/en/onderzoek/2049/investigation-crash-mh17-17-july-2014)

За кількістю жертв катастрофа «Боїнга 777» стала найбільшою в історії України і найсмертоноснішим збиттям пасажирського літака за всю історію людства.

Досліджуємо та обговорюємо

1. Пригадайте, які ще найбільш відомі терористичні акти відбулися у світі упродовж останніх років.
2. Які причини, на вашу думку, спонукають терористів здійснювати злочинні дії?
3. Яким чином ми можемо запобігти тероризму?

На сучасному етапі, з огляду на надзвичайну небезпечність такого явища, як тероризм, дедалі частіше виникає реальна небезпека того, що, зіткнувшись із загрозою конкретних виявів цього злочину, держава може вжити занадто жорстких заходів і вдатися до репресій і порушень прав людини не лише стосовно терористів і тих, хто їх підтримують, а й щодо іншої частини суспільства, права і свободи якої можуть утискатися під час виявлення, затримання й засудження терористів.

Досліджуємо та обговорюємо

Про які проблеми боротьби з тероризмом ідеться у коментарях політиків?

«Кінцева мета терористів – розколоти суспільство навпіл. У тому числі провокуючи репресії, дискримінацію та ворожнечу. Вони прагнуть одночасно довести свою правоту, отримати підтвердження своїх передбачень про широке переслідування й водночас залучити нових послідовників. Вони прагнуть створити настрій поразки перед обличчям нападів і поляризованих реакцій».

Френк Ла Ру,
Помічник Генерального директора з питань комунікації та інформації ЮНЕСКО

Прем'єр-міністр Великої Британії **Тереза Мей** заявила, що змінить закони про захист прав людини, якщо вони стануть на заваді боротьбі з тероризмом. За її словами, методи боротьби необхідно змінювати.

«…Ми не можемо у боротьбі з тероризмом поступитися основними цінностями […]. Зокрема, необхідно завжди поважати права людини й дотримуватися законності. Тероризм за своєю суттю є прямим посяганням на права людини й законність. Якщо ми у своїх діях у відповідь пожертвуємо ними, ми подаруємо перемогу терористам».

Кофі Аннан,
Генеральний секретар ООН (1997–2006 роки)

Застосуйте набуті знання та досвід

1. Ознайомтеся з онлайн-картою Індексу глобального тероризму (*http://visionofhumanity.org/indexes/terrorism-index/*).
2. Визначте країни, у яких відбувається найбільше терористичних актів.
3. Складіть відповідну таблицю або діаграму.
4. Чим зумовлена така картина в сучасному світі?

ТЕМА 7.4. ЯК ЗДІЙСНЮЄТЬСЯ СПІВПРАЦЯ В ЄВРОПІ ТА СВІТІ

Досліджуємо діяльність провідних міжнародних організацій, зокрема ООН.

Розуміємо, яке місце посідає Україна в системі міжнародного співробітництва.

Діємо, долучаючись до кампанії, присвяченої досягненню Цілей сталого розвитку.

Модуль 1 Як діє система міжнародної співпраці

- **Міжнародна співпраця** – процес взаємодії двох або декількох держав, у якому є неможливим застосування збройного насильства й домінують спільні пошуки реалізації спільних інтересів.
- **Міжнародні організації** – об'єднання трьох або більше незалежних держав, їхніх урядів, інших міжурядових організацій, спрямоване на вирішення певних спільних питань чи організації проектів.

Світ сьогодні є єдиним організмом, функціонування якого потребує узгоджених дій урядів, представників громадськості, ділових кіл різних країн. Важко знайти країну, яка б не контактувала з іншими державами. Для координації діяльності світової спільноти, здійснення багатосторонньої дипломатії та міжнародної співпраці, владнання суперечок, подолання глобальних і регіональних проблем створено низку міжнародних організацій.

Міжнародна співпраця знижує ризик конфліктів, дає можливість обмінюватися досвідом та реалізовувати спільні проекти розвитку. Різноманітні міжнародні організації – об'єднання держав або національних громад, у тому числі неурядового характеру, сприяють досягненню спільних цілей у політиці, економіці, соціальній сфері, науці, культурі тощо.

Досліджуємо та обговорюємо

1. Об'єднайтеся у групи відповідно до певних сфер міжнародної співпраці (торгівля; митні правила; освіта; прикордонне врегулювання; військово-політична сфера; охорона природи; розвиток комунікаційних мереж; контроль над озброєнням).
2. У яких формах може відбуватися міжнародна співпраця у кожній зі сфер? (Наприклад, у сфері охорони природи це можуть бути екологічні експедиції, наукові дослідження, конференції, обміни студентами тощо.)
3. Наведіть приклади, як міжнародна співпраця впливає на життя вашої громади або у яких формах вона може виявлятися.
4. Чи сприяє міжнародна співпраця зростанню добробуту місцевого населення? Якщо так, то яким чином?

Модуль 2 Як Організація Об'єднаних Націй захищає права та сприяє миру

Унікальною організацією, яка об'єднала більшість країн світу в ім'я загального миру й соціального прогресу, є Організація Об'єднаних Націй (ООН). Упродовж майже 50 років після Другої світової війни вона є найбільш впливовою організацією глобального рівня, що виконує роль арбітра у міжнародних суперечках, сприяє послабленню напруги та зміцненню міждержавної стабільності. Україна, перебуваючи у складі СРСР, стала однією з країн-засновниць ООН. На сьогодні членами Організації є 193 держави. ООН має шість головних органів: Генеральну Асамблею, Раду Безпеки, Економічну і соціальну раду, Раду з опіки, Міжнародний суд і Секретаріат.

На Раду Безпеки, згідно зі Статутом, покладено головну відповідальність за підтримання міжнародного миру і безпеки. До Ради Безпеки ООН входять п'ять постійних членів – Велика Британія, Китай, Росія, США, Франція – і десять членів, які обираються рішенням Генеральної Асамблеї на два роки за географічною ознакою. П'ять постійних членів Ради Безпеки мають право вето, яке дає змогу відкидати проект будь-яких змістовних резолюцій ООН, незалежно від рівня підтримки, якою користується цей проект.

На відміну від інших органів ООН, Рада Безпеки має право приймати рішення, які обов'язкові для виконання всіми членами ООН.

Веб-активність

1. Відвідайте офіційний сайт ООН, ознайомтеся докладніше з глобальними питаннями порядку денного ООН.

(www.un.org/en/sections/issues-depth/global-issues-fast-facts/index.html)

2. Які проблеми, виклики стоять перед людством?
3. Які з них, на вашу думку, є пріоритетними нині? Які є особливо важливими для нашої країни? Вашого регіону?

Модуль 3 Збереження міжнародного миру й безпеки

У сучасних міжнародних відносинах є багато суперечностей та конфліктів, насамперед внутрішньодержавного характеру, які створюють велику загрозу міжнародному миру й безпеці. Це зумовлює розвиток такої форми світового співробітництва, як миротворча діяльність. Провідна роль у цій сфері належить Організації Об'єднаних Націй. Одним з інструментів для врегулювання конфліктів є застосування військової сили у формі міжнародних миротворчих місій. Наша держава надає важливе значення питанню зміцнення ООН як центру багатосторонніх зусиль у вирішенні складних і комплексних викликів. Україна виходить із необхідності належної реалізації підсумкових документів самітів ООН щодо питань сталого розвитку, подальшого реформування ООН, підвищення ефективності її діяльності, забезпечення реформи Ради Безпеки ООН, посилення ролі Генеральної Асамблеї ООН як найбільш представницького політичного органу світу.

Наша держава є однією з країн-лідерів у залученні до миротворчих операцій ООН.

Модуль 4 Програма сталого розвитку ООН

Цілі сталого розвитку – цільові показники майбутнього міжнародного розвитку, що були ухвалені на саміті Організації Об'єднаних Націй (відомі також як Глобальні цілі сталого розвитку). Цілі сталого розвитку ухвалено на період від 2015 до 2030 року, вони налічують 17 глобальних цілей, у межах яких 169 конкретних цільових показників.

Глобальні проблеми не знають кордонів, їх ефективне розв'язання вимагає постійної наполегливої роботи й співпраці всіх народів планети. Жодна держава, хоч би якою могутньою вона є, не в змозі самостійно вирішити ці проблеми. Усвідомлення загальної взаємозалежності й висунення на перший план завдань суспільства дасть змогу запобігти соціальним та економічним катастрофам.

Програма сталого розвитку ООН передбачає світовий розвиток, що відповідає потребам сучасності й потребує узгоджених зусиль для створення всеосяжного, сталого та стійкого майбутнього для людей та планети. Для досягнення сталого розвитку надзвичайно важливо гармонізувати три основні елементи: економічне зростання, соціальну інтеграцію та охорону довкілля.

Застосуйте набуті знання та досвід

1. На веб-ресурсі *sdg.org.ua/ua* ознайомтеся з можливостями практичної реалізації програми ООН «Цілі сталого розвитку».
2. Запишіть та обговоріть їх. Створіть плакат задля інформування місцевої громадськості про можливості залучення до кампанії, присвяченої досягненню Цілей сталого розвитку у місцевій громаді.

Тема 7.5. ЯКІ МОЖЛИВОСТІ ВІДКРИВАЄ УКРАЇНІ СПІВПРАЦЯ З МІЖНАРОДНИМИ ОРГАНІЗАЦІЯМИ

Досліджуємо роль і значення міжнародних організацій для регіону, світу та України.

Розуміємо взаємозалежність життя місцевої громади, України, Європи та світу.

Діємо, проводячи веб-дослідження участі України в ООН, ОБСЄ, Раді Європи, СОТ та інших організаціях.

«Україна як європейська держава здійснює відкриту зовнішню політику і прагне рівноправного взаємовигідного співробітництва з усіма зацікавленими партнерами, виходячи передусім із необхідності гарантування безпеки, суверенітету та захисту територіальної цілісності. Серед пріоритетів національних інтересів України є інтеграція України в європейський політичний, економічний, правовий простір з метою набуття членства в Європейському Союзі та в євроатлантичний безпековий простір з метою набуття членства в Організації Північноатлантичного договору; розвиток рівноправних взаємовигідних відносин з іншими державами світу в інтересах України».

Закон України «Про основи національної безпеки України»

Модуль 1 Якими є масштаби і характер діяльності України в міжнародних організаціях

У сучасному глобалізованому світі життєздатність і перспективи розвитку кожної країни залежать від обсягів її внеску у вирішення загальноцивілізаційних проблем. Наша країна бере активну участь у діяльності багатьох міжнародних організацій. У більшості з них Україна набула статусу повноправного члена, у деяких – поки що спостерігача.

Приєднання до тієї чи іншої міжнародної організації накладає на нашу державу певні обов'язки як політичного, так і фінансового характеру. Кожна міжнародна організація, членом якої є Україна, має свої специфічні функції та напрями співробітництва, наприклад політичний, соціально-економічний, військово-технічний, культурно-освітній та науковий.

Веб-активність

Скориставшись інформацією, поданою на сайті Міністерства закордонних справ України (mfa.gov.ua/ua/index/sitemap/), заповніть таблицю.

Міжнародні організації, в яких Україна бере участь	Представництва міжнародних структур та організацій в Україні

Модуль 2 Як Україна співпрацює з ООН, ОБСЄ, Радою Європи, СОТ

Україна бере активну участь у формуванні політичних умов на міжнародній арені як член багатьох впливових міжнародних організацій. У їхніх межах вона провадить активну роботу, обстоюючи не лише загальні, а й національні інтереси нашої держави.

Україна й ООН

Представництво ООН в Україні працює одночасно у чотирьох напрямах, втілюючи короткострокові, середньострокові й довгострокові програми.

ЗАВДАННЯ ООН В УКРАЇНІ

- Відновлення, стабілізація та реабілітація сходу України та інших регіонів.
- Гуманітарне реагування, зокрема надання допомоги постраждалим від конфлікту регіонам і внутрішньо переміщеним особам (ВПО).
- Підтримка довгострокових загальнонаціональних реформ управління задля забезпечення верховенства закону і зміцнення соціальної стабільності та демократичного управління.
- Консультування та надання допомоги урядові України у виконанні рекомендацій механізмів ООН із прав людини, а також тих, що наводяться в доповідях Місії ООН з прав людини в Україні.

Україна і Рада Європи

Україна стала членом Ради Європи 9 листопада 1995 року.

Окремою інституцією у рамках Ради Європи є Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ) – контрольний орган Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод.

ГОЛОВНІ НАПРЯМИ СПІВПРАЦІ УКРАЇНИ З РАДОЮ ЄВРОПИ

- Захист прав людини.
- Конституційна реформа та функціонування демократичних інституцій.
- Реформа системи кримінальної юстиції та реформування правоохоронних органів.
- Забезпечення виконання в Україні рішень Європейського суду з прав людини.
- Зміцнення демократичного управління та реформа місцевого самоврядування, зокрема децентралізація.
- Боротьба з корупцією.
- Реформа судової системи.

Україна й ОБСЄ

Україна є учасницею Організації з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ) від 30 січня 1992 року.

ПРІОРИТЕТИ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНИ В ОБСЄ

- Зміцнення потенціалу ОБСЄ як платформи для політичного діалогу та інструменту раннього попередження, запобігання конфліктам, врегулювання кризових і конфліктних ситуацій та постконфліктного відновлення.
- Дотримання Російською Федерацією основоположних принципів згідно з Гельсінським заключним актом НБСЄ 1975 року та зобов'язань у рамках ОБСЄ внаслідок військової агресії на сході України, окупації та анексії АР Крим та м. Севастополь.
- Сприяння процесу пошуку моделей мирного врегулювання придністровського конфлікту та забезпечення посередницької ролі ОБСЄ у рамках врегулювання грузинського та нагірнокарабаського конфліктів.
- Посилення потенціалу ОБСЄ у боротьбі з транснаціональними викликами та загрозами безпеці.

Зважаючи на порушення Російською Федерацією своїх зобов'язань стосовно гарантування територіальної цілісності та суверенітету України, 21 березня 2014 року держави – учасниці ОБСЄ прийняли рішення про направлення в Україну Спеціальної моніторингової місії ОБСЄ, основним завданням якої є моніторинг за дотриманням режиму припинення вогню, відведенням важкого озброєння та встановлення сталого моніторингу ділянки українсько-російського державного кордону, непідконтрольного уряду України, а також виведення з території нашої держави всіх іноземних збройних формувань, воєнної техніки та найманців.

Україна і СОТ

Світова організація торгівлі (СОТ) – це міжнародна організація, метою якої є розроблення системи правових норм міжнародної торгівлі та контроль за їх дотриманням. Головними цілями організації є забезпечення тривалого й стабільного функціонування системи міжнародних торговельних зв'язків, лібералізація міжнародної торгівлі, поступове скасування митних і торговельних обмежень, забезпечення прозорості торговельних процедур.

Україна стала членом цієї організації у 2008 році. Вступ України до СОТ відкрив перспективи для розвитку національної економіки. Україна на рівних умовах та правах з іншими членами організації бере безпосередню участь у формуванні новітніх правил торгівлі на світовому ринку. Уряд України здійснює активну зовнішньоторговельну політику завдяки участі нашої країни у багатосторонніх торговельних переговорах та проводить ефективну роботу, спрямова-

ну на реалізацію переваг членства України у СОТ із метою розширення експортних можливостей вітчизняних товаровиробників та захисту економічних інтересів держави на зовнішніх ринках.

Порівнюємо та аналізуємо

1. Об'єднайтеся в групи. Обговоріть участь України в ООН, ОБСЄ, Раді Європи, СОТ.
2. Які переваги для України дає належність до міжнародних організацій?

Модуль 3 Яку роль у міжнародній співпраці відіграють неурядові організації (НУО)

Міжнародна співпраця виходить далеко за межі міждержавних взаємодій: міжнародні неурядові організації стають суб'єктами світової політики. Якщо 1990 року у світі існувало близько сотні громадських організацій, що діяли в глобальному масштабі, сьогодні їх налічується десятки тисяч, і їхня кількість зростає. Основним механізмом діяльності міжнародних неурядових організацій у період глобалізації є мобілізація світової спільноти.

Веб-активність

Об'єднайтеся в пари, зайдіть на сайт однієї з відомих вам міжнародних організацій, наприклад, «Г'юман Райтс Вотч» (Human Rights Watch), «Союз українок», «Репортери без кордонів», ФІФА, «Ґрінпіс» (Greenpeace), «Червоний хрест» / «Червоний півмісяць», «Євроклio» (EUROCLIO) тощо. Проаналізуйте діяльність цієї організації та коротко представте її у класі.

Громадянська реклама

Міжнародні організації мають чіткі цілі, пов'язані з гуманітарними цінностями; діють швидко, адже не потребують затвердження їхніх дій парламентом і подеколи навіть сприятливої громадської думки; мають достатній досвід для підтримки особливих потреб людей; можуть звернутися безпосередньо до громадськості.

Застосуйте набуті знання та досвід

1. Визначте, які міжнародні організації діють в Україні, у вашому регіоні, громаді?
2. Які приклади позитивного впливу їхньої діяльності ви можете навести?
3. З якими проблемами стикаються активісти міжнародних організацій під час роботи в Україні?
4. Яким чином міжнародні організації сприяють співпраці у світі, збереженню миру та безпеки?

Тема 7.6. ЯК І ЧОМУ ВІДБУВАЄТЬСЯ ПРОЦЕС ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Досліджуємо основні завдання та функції інституцій ЄС.

Розуміємо виклики, які зумовили процеси європейської інтеграції.

Діємо, добираючи з різних джерел інформацію про європейську політику добросусідства.

Модуль 1 Яким був шлях європейців до об'єднаної Європи

- **Інтеграція** (від *латин.* integrum – ціле, integratio – відновлення) – поєднання, взаємопроникнення. Це процес об'єднання будь-яких елементів (частин) в одне ціле. Процес взаємозближення й утворення взаємозв'язків.
- **Європейська інтеграція** – процес політичної, юридичної, економічної (а подекуди соціальної та культурної) інтеграції європейських держав, зокрема й частково розташованих в Європі. Сьогодні європейська інтеграція досягається переважно завдяки розширенню Європейського Союзу та Ради Європи.

Ідея об'єднання європейських держав започаткована у далекому минулому. Вже від XI століття почали зароджуватися уявлення про Європу як про щось єдине, а у XIV столітті з'являються європейські проекти, плани об'єднання Європи на основі договору, формуються ідейні передумови інтеграції в річищі «європейської ідеї».

Вперше процес європейської інтеграції набув інституційного оформлення на рівні економічної інтеграції в межах однієї галузі. 9 травня 1950 року міністр закордонних справ Франції Моріс Шуман запропонував так званий план Шумана, який полягав у створенні спільного ринку вугільної й сталеливарної продукції західноєвропейських країн.

У еволюції європейської інтеграції XX століття виокремлюють декілька етапів.

- **ЗОНА ВІЛЬНОЇ ТОРГІВЛІ** (1958–1969)
  Цілковите скасування митних тарифів у взаємній торгівлі за умови збереження національних митних тарифів у відносинах із третіми країнами.
- **МИТНИЙ СОЮЗ** (1968–1986)
  Розширення сфери узгоджених дій (охорона довкілля, технологічний розвиток, наукові дослідження).
- **СПІЛЬНИЙ РИНОК, ЄДИНИЙ ВНУТРІШНІЙ РИНОК** (1987–1992)
  Економічну інтеграцію було доповнено співпрацею у сфері зовнішньої та оборонної політики.
- **ЕКОНОМІЧНИЙ ТА ВАЛЮТНИЙ СОЮЗ** (з 1993 р. до сьогодні)
  Єдиний внутрішній ринок доповнився введенням єдиної валюти ЄС – євро.

Модуль 2 Якими є цілі та цінності ЄС

Маастрихтський договір (*англ.* Maastricht Treaty), 1992 р. – угода про утворення Європейського Союзу.

Європейський Союз (ЄС, Євросоюз, *англ.* European Union, EU) – економічний та політичний союз 28 держав, що розташовані здебільшого в Європі. Бере початок від двох утворень шести країн Європейської спільноти з вугілля та сталі, заснованої 1951 року, та Європейської економічної спільноти, утвореної 1958 року. У сучасному вигляді існує на основі Договору про Європейський Союз, підписаного 7 лютого 1992 року в місті Маастрихт (Нідерланди) і чинного від 1 листопада 1993 року.

Європейський Союз – унікальне об'єднання країн Європи, які через створення спільного ринку, економічного та валютного союзу, а також завдяки реалізації спільної політики й діяльності мають на меті забезпечити безперервне економічне зростання, соціальний розвиток і згуртованість країн-учасниць.

Обговорюємо та аналізуємо

1. Ознайомтеся з основними положеннями статті 5 Маастрихтського договору.
2. Порівняйте цей текст із Розділом 1 Конституції України, визначте спільні положення.

- Європейський Союз бореться із соціальною маргіналізацією і дискримінацією, сприяє соціальній справедливості й соціальному захисту, рівності жінок і чоловіків, солідарності поколінь та охороні прав дитини.
- Європейський Союз сприяє економічному, соціальному й територіальному згуртуванню і солідарності держав-членів.
- Європейський Союз шанує багатство свого культурного й мовного різноманіття та піклується про збереження і розвиток європейської культурної спадщини.
- Європейський Союз створює економічний і валютний союз, грошовою одиницею якого є євро.
- У своїх відносинах із рештою світу Європейський Союз стверджує і просуває свої цінності та інтереси і дбає про захист своїх громадян. Він сприяє миру, безпеці, сталому розвитку планети, солідарності й взаємній повазі народів, вільній та справедливій торгівлі, викоріненню бідності та захисту прав людини, у тому числі прав дитини.

ГОЛОВНІ ЦІЛІ ДІЯЛЬНОСТІ ЄС

- Сприяти миру, підтримувати свободу, безпеку та справедливість.
- Стійкий розвиток.
- Боротися із соціальною ізоляцією та дискримінацією.
- Сприяти науково-технічному прогресу.
- Посилювати економічну, соціальну та територіальну єдність.
- Поважати багате культурне та мовне розмаїття.

Цінності ЄС є загальними для країн-членів у суспільстві, в якому переважає інтеграція, толерантність, справедливість, солідарність і недискримінація. Такі цінності є невіддільною частиною європейського способу життя.

ЦІННОСТІ ЄС

- Людська гідність
- Свобода
- Демократія
- Рівність
- Верховенство права
- Права людини

Модуль 3 Як працюють інституції ЄС

ЄС діє через систему наднаціональних інституцій та спільно узгоджених рішень держав-членів.

Розглядаємо та обговорюємо

СУД ЄС – забезпечує законність

ЄВРОПЕЙСЬКА КОМІСІЯ – «впровадження спільних інтересів», орган виконавчої влади, колегія якої складається з 28 комісарів (по одному від кожної країни)

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СУД АУДИТОРІВ – контролює управління фінансами

РАДА ЄС – «голос держав-членів», законодавчий орган, що представляє держави-члени. Кожна з них має певну кількість голосів, яка відповідає чисельності її населення

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ПАРЛАМЕНТ – «голос народу», законодавчий орган ЄС, який представляє громадян його держав-членів і обирається ними безпосередньо

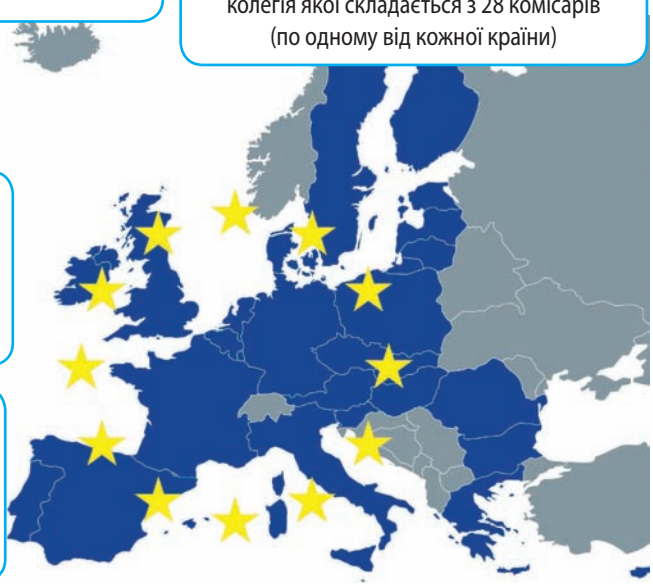

Веб-активність

Скориставшись інтернет-ресурсами (*www.goethe.de/ins/ua/uk/spr/eng/kin/kin/kin.html* та *europa.dovidka.com.ua/*), визначте основні завдання й функції інституцій ЄС.

Модуль 4 Як відбувається розширення ЄС

Членом інтеграційного об'єднання має право стати будь-яка європейська держава, що дотримується демократичних принципів суспільного ладу. Внутрішнє законодавство держави-кандидата має бути приведене у відповідність до норм права ЄС. Крім того, необхідний високий рівень економічного розвитку, що відповідає середнім показникам ЄС. Наприклад, дефіцит бюджету не має перевищувати 3 % ВВП, а державний борг – 60 % ВВП.

Обговорюємо

Ознайомтеся з цитатою європейського політика. Про які проблеми та перспективи розвитку Європейського Союзу йде мова?

«Саме коли ми відзначаємо 60-ту річницю підписання Римського договору, настав час для об'єднаної Європи 27 (держав-членів) сформувати бачення свого майбутнього. Прийшов час для лідерства, єдності й спільної рішучості [...]. Це початок процесу, а не кінець, і я сподіваюся, що тепер відбудеться чесна та широка дискусія. Майбутнє Європи у наших руках».

Жан-Клод Юнкер,
Президент Європейської комісії (2017)

Застосуйте набуті знання та досвід

1. Відвідайте сайт ЄС *(europa. eu/european-union/about-eu/countries_en)* і, користуючись інтерактивною картою, визначте етапи розширення європейського регіонального об'єднання.
2. Скільки країн об'єднує ЄС? Які країни мають статус кандидатів у члени ЄС? Які країни підписали угоду про стабілізацію та асоціацію, яка зазвичай передує заяві на членство?

Тема 7.7. ЯК РЕАЛІЗУЄТЬСЯ ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ВЕКТОР РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

Досліджуємо умови вступу України до Європейського Союзу.

Розуміємо важливість європейського вектора розвитку України.

Діємо, проводячи веб-дослідження зобов'язань, які має виконати Україна згідно з додатками до Угоди про асоціацію з Європейським Союзом.

Модуль 1 Яку політику здійснює ЄС щодо сусідів

У 2004 році, разом із розширенням Європейського Союзу, до якого вступили ще 10 країн, було вироблено нову політику ЄС – Європейську політику сусідства. Вона поширювалася на 16 сусідів Євросоюзу, у тому числі на Україну, і мала на

Східне партнерство – зовнішня політика Європейського Союзу, яка охоплює 28 країн – членів ЄС та шість східноєвропейських країн: Україну, Молдову, Грузію, Азербайджан, Білорусь та Вірменію. Ініціативу було формально започатковано на Празькому установчому саміті Східного партнерства 7 травня 2009 року.

меті сприяти стабільності, безпеці та економічному розвитку сусідніх країн. У травні 2008 року Польща та Швеція запропонували нову ініціативу, спрямовану на співпрацю з пострадянськими країнами – Східне партнерство – як невіддільну частину Європейської політики сусідства.

Європейська політика сусідства (ЄПС) виконує роль стратегії «партнерства із сусідами» Євросоюзу й покликана охопити співпрацю із суміжними державами ЄС. ЄПС спрямована на реалізацію політико-економічних можливостей задля посилення міжнародної співпраці, що виникли внаслідок розширення ЄС; сприяє зміцненню регіональної стабільності, безпеки та добробуту; є допоміжним механізмом підтримання політичного діалогу, економічної та культурної кооперації; запобігає відчуженню між розширеним ЄС і його сусідами.

Основна мета Східного партнерства – сприяння політичним та економічним реформам у країнах-партнерах через:

- укладання угоди про асоціацію;
- створення зони вільної торгівлі (ЗВТ);
- лібералізацію візового режиму з ЄС;
- підтримку стабільності та безпеки в регіоні;
- розвиток енергетичної галузі;
- захист довкілля.

Веб-активність

Докладну інформацію про Східне партнерство ви можете отримати, скориставшись ресурсом *eap-csf.org.ua/eastern-partnership/pro-shidne-partnerstvo/* на національній платформі Форуму громадянського суспільства Східного партнерства.

Дізнайтеся, чи діють у вашій громаді програми міжнародної співпраці в рамках програми Східного партнерства.

Модуль 2 Яку роль відіграє Угода про асоціацію між Україною та ЄС

Для України у різні періоди незалежності Європейський Союз означав вектор розвитку, мрію, перспективу членства. Сьогодні країни ЄС є найбільшим торговельним партнером України, джерелом надходження природного газу, місцем навчання й проведення відпустки багатьох українців. Саме Угода про асоціацію між Україною та ЄС є інструментом і дороговказом для внутрішніх перетворень, які дають можливість Україні надалі стати повноцінним членом ЄС.

Роботу над текстом Угоди було завершено 2013 року, а її підписання відбулося вже у 2014 році після Революції гідності.

16 вересня 2014 року Верховна Рада України та Європейський парламент синхронно ратифікували Угоду про асоціацію між Україною та ЄС. Ця Угода за своїм обсягом і тематичним охопленням є найбільшим міжнародно-правовим документом за всю історію України та найбільшим міжнародним договором із третьою країною, що його колись укладав Європейський Союз.

Угода визначає якісно новий формат відносин між Україною та ЄС на принципах «політичної асоціації та економічної інтеграції» і слугує стратегічним орієнтиром системних соціально-економічних реформ в Україні.

ЦІЛІ АСОЦІАЦІЇ МІЖ УКРАЇНОЮ ТА ЄС

- Сприяти поступовому зближенню Сторін, ґрунтуючись на спільних цінностях і тісних привілейованих зв'язках, а також поглиблюючи зв'язок України з політикою ЄС та її участь у програмах та агентствах ЄС.
- Забезпечити необхідні рамки для посиленого політичного діалогу в усіх сферах, які становлять взаємний інтерес.
- Запровадити умови для посилених економічних і торговельних відносин, які вестимуть до поступової інтеграції України до внутрішнього ринку ЄС, у тому числі завдяки створенню поглибленої та всеохопної зони вільної торгівлі.
- Посилювати співпрацю у сферах юстиції, свободи та безпеки з метою забезпечення верховенства права та поваги до прав людини й основоположних свобод.
- Запровадити умови для дедалі тіснішої співпраці в інших сферах, які становлять взаємний інтерес.
- Сприяти, зберігати й зміцнювати мир та стабільність у регіональному та міжнародному вимірах відповідно до принципів Статуту ООН і Гельсінського заключного акта Наради з безпеки та співробітництва в Європі 1975 року, а також цілей Паризької хартії для нової Європи 1990 року.

Веб-активність

Перейдіть за посиланням *navigator.eurointegration.com.ua/tasks* на Навігатор Угоди і визначте, які зобов'язання має виконати Україна згідно з додатками до Угоди про асоціацію і коли саме.

Значення Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом стратегічне. Вона відкриває перед Україною значні перспективи в усіх сферах. Ратифікація Угоди означає, що Україна є частиною європейської цивілізації. Отже, розвиток економіки, політики та культури має бути спільним. Також це дає Україні розуміння, куди рухаємося і який наш геополітичний вибір.

Обговорюємо

З'ясуйте, яку оцінку Угоді дає Володимир Огризко, екс-міністр закордонних справ України.

«Угода про асоціацію з ЄС – це домашнє завдання для України, розписане на кілька років. Виконавши його, ми перетворимо Україну на цивілізовану європейську державу та створимо передумови, щоб ця нова Україна могла реально претендувати на вступ до Євросоюзу.

Угода дає Україні шанс упритул наблизитися до стандартів, за якими живе Євросоюз. Її виконання фактично означатиме, що ми досягли Копенгагенських критеріїв членства в Європейському Союзі. Маючи солідний економічний, політичний і соціальний бекграунд, зможемо це зробити упродовж короткого періоду часу.

Громадянська реклама

Угода про асоціацію з Європейським Союзом – це насамперед цінності, що формують відповідальне громадянське суспільство.

Угода про асоціацію з Європейським Союзом – розвиток економіки на благо всього суспільства, бюджетні видатки в інтересах людини, рівність усіх перед законом, найвищі у світі екологічні й освітні стандарти, безпечні вулиці, чесні вибори, свобода зібрань, мітингів, опозиційної діяльності та боротьба з корупцією.

Угода про асоціацію з Європейським Союзом – це вільне висловлювання думок, цінність людської волі як одне з основних надбань європейської цивілізації».

Обговорюємо

Об'єднайтеся у пари, доберіть аргументи на користь інтеграції України в європейську спільноту.

Модуль 3 Якими є перспективи європейського членства України

Як відомо, Угода про асоціацію не передбачає перспективи членства України в ЄС, проте й не закриває цей шлях. Вступ до ЄС відбувається в кілька етапів.

Розглядаємо та обговорюємо

Україна перебуває на першому з цих етапів. Поглиблення співпраці здійснюється у контексті Східного партнерства. Однак жодна програма не допоможе Україні інтегруватися в європейську спільноту, якщо всередині країни не проводитимуться справжні реформи, спрямовані на боротьбу з корупцією, захист прав і свобод українців, на розвиток і підтримку незалежних ЗМІ.

Україна має всі шанси стати провідною країною у Східному партнерстві й таким чином закріпити за собою роль регіонального лідера під егідою ЄС. Загалом, Україна розглядає Східне партнерство як рамки для подальшого розвитку відносин з ЄС, наближення до стандартів ЄС такою мірою, коли можна буде розпочати аргументований діалог про членство.

Цікава інформація

У рамках Східного партнерства здійснюються різні проекти для молоді. Наприклад, «Еразмус+» – це програма Європейського Союзу на період 2014–2020 років, що підтримує проекти, партнерства, заходи й мобільність у сфері освіти, підготовки, молоді та спорту.

Застосуйте набуті знання та досвід

1. Перейдіть за QR-кодом (*www.euneighbours.eu/uk/east/stay-informed/publications/20-klucovih-zavdan-na-period-do-2020-roku-zabezpecenna-vidcutnih*) та визначте відчутні вигоди та конкретні результати для повсякденного життя громадян України.
2. Визначте і запишіть ключові завдання, які мають бути забезпечені в рамках ініціативи Східного партнерства.

Майстерня громадянина

www.citizen.in.ua

Громадянська реклама

ПЕРЕВАГИ ВОЛОНТЕРСТВА

- **нові знайомства**
- **корисний досвід**
- **додаткові знання**
- **можливість подорожувати**

Поради для тих, хто хоче стати волонтером

- Варто звернути увагу на своє оточення. Можливо, хтось із ваших знайомих уже має досвід волонтерства та може дати корисні поради.
- Самостійний пошук в інтернеті. Набравши у пошуковій стрічці фразу «Як стати волонтером», ви отримаєте посилання на веб-сторінки десятків вітчизняних благодійних та громадських організацій, що постійно працюють із волонтерами.
- Навчання в організаціях, які здійснюють підготовку волонтерів. Сьогодні в Україні є кілька організацій, що фокусують свою діяльність на підготовці волонтерів.

Стати волонтером можна, взявши участь у суспільній акції школярів «Громадянин»

Етап І. НАШІ ПРОБЛЕМИ

Визначення важливих проблем місцевості та життя громади, обговорення їхньої актуальності. Складіть список таких проблем і запишіть його на дошці. Спільно проаналізуйте кожну з них.

Етап ІІ. НАША ПРОБЛЕМА

Вибір однієї проблеми та збирання повної інформації, що її різнобічно характеризує.

Етап ІІІ. НАШ ПЛАН ДІЙ

Визначення способу розв'язання проблеми. Планування відповідної діяльності. Визначте серед членів місцевої громади тих, хто зацікавлений у розв'язанні визначеної проблеми, а також форми їхньої можливої участі в акції. Подумайте, як уникнути перешкод та залучити до справи широкий загал.

Етап ІV. НАШІ ДІЇ

Розв'язання проблеми за допомогою різноманітних заходів.

Етап V. ПУБЛІЧНА ПРЕЗЕНТАЦІЯ

Успішне представлення результатів дослідження може бути поштовхом до нових пропозицій та можливостей щодо подальшого вирішення проблеми.

Картка підсумкового оцінювання

РОЗУМІЄМО

Оберіть правильні відповіді на тестові завдання.

1. Україна є членом:

- ☐ Європейського Союзу;
- ☐ Ради Європи;
- ☐ Європейської Ради.

2. Угода про асоціацію з Європейським Союзом – це:

- ☐ договір між Європейським Союзом та державою – не членом ЄС, що створює рамки для співпраці між ними;
- ☐ договір між Європейським Союзом та державою – не членом ЄС, що передбачає скасування паспортного митного контролю між країнами;
- ☐ договір між Європейським Союзом та державою – не членом ЄС, що передбачає запровадження спільної валюти євро та структури ЄС.

3. Східне партнерство – це:

- ☐ регіональне угруповання країн Центральної та Східної Європи;
- ☐ політика Європейського Союзу, що має на меті зміцнення відносин зі східними сусідами ЄС;
- ☐ міжнародна організація, яка сприяє розвитку партнерських відносин.

4. Світова організація торгівлі – це:

- ☐ регіональне угруповання країн Центральної та Східної Європи, діяльність якого має на меті налагодження багатосторонньої співпраці в політичній, соціально-економічній, науковій та культурній сферах;
- ☐ спеціальне агентство Організації Об'єднаних Націй, створене з метою регулювання валютно-кредитних відносин країн-членів і надання їм допомоги у разі дефіциту платіжного балансу через коротко- і середньострокові кредити в іноземній валюті;
- ☐ міжнародна організація, метою якої є розробка системи правових норм міжнародної торгівлі та контроль за їх дотриманням.

5. Що не є завданням міжнародного гуманітарного права:

- ☐ регулювання засобів і методів ведення війни;
- ☐ захист цивільних осіб у період війни;
- ☐ обмеження деяких прав під час конфлікту.

ДОСЛІДЖУЄМО

Складіть логічну схему до одного з таких явищ:

а) глобалізація;
б) європейська інтеграція;
в) міграція.

Позитивні сторони	Глобалізація – це	Вади (виклики)
– розширення доступу до товарів і послуг – – – –		– втрата національної самобутності – – – –

ДІЄМО

Напишіть есе (до 300 слів), орієнтуючись на запитання:

- Які поняття, явища, проблеми ви розглядали у цьому розділі?
- Які з них становили для вас найбільший інтерес? Чому?
- Які з них не були для вас цікавими? Чому?
- Які відповіді на поставлені запитання ви знайшли?
- До яких подальших роздумів вони вас підштовхнули?
- Яких нових навичок та знань ви набули? Де вони зможуть стати вам у пригоді?

Зміст

Вступ 3

Розділ 1. ОСОБИСТІСТЬ ТА ЇЇ ІДЕНТИЧНІСТЬ

Тема 1.1. Що таке ідентичність 5
Тема 1.2. Як соціалізація допомагає нам знайти своє місце в суспільстві 13
Тема 1.3. Ціннісні орієнтири – основа життєвого вибору та успішної самореалізації особистості 18

Розділ 2. ПРАВА І СВОБОДИ ЛЮДИНИ

Тема 2.1. Який зв'язок існує між людською гідністю та правами людини 24
Тема 2.2. Звідки з'явилися права людини, яку вони мають історію 28
Тема 2.3. Хто відповідає за дотримання та забезпечення прав людини 39
Тема 2.4. Які права мають діти 42
Тема 2.5. Як зрозуміти, що твої права порушують, та які є механізми захисту прав людини 47
Тема 2.6. Як діти можуть захищати свої права 54

Розділ 3. ЛЮДИНА В СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРІ

Тема 3.1. Що таке суспільство та у чому виявляється його полікультурний характер 61
Тема 3.2. Як розпізнати стереотипи й протистояти дискримінації 66
Тема 3.3. Конфлікти у нашому житті й чому їх потрібно вирішувати 73
Тема 3.4. Як подолати шлях від конфлікту до порозуміння 78
Тема 3.5. Сутність та особливості комунікації у житті людини і громадянина 81

Розділ 4. ДЕМОКРАТИЧНЕ СУСПІЛЬСТВО ТА ЙОГО ЦІННОСТІ

Тема 4.1. Що таке демократія 87
Тема 4.2. Як демократичні процедури забезпечують народовладдя у демократичній державі 92
Тема 4.3. Яку роль відіграють політичні партії та громадські організації у розвитку демократії 98
Тема 4.4. Що таке громадянське суспільство і яка роль у ньому належить правовій державі 102
Тема 4.5. Якими є умови та форми активної громадянської участі у житті суспільства 107
Тема 4.6. Яку роль відіграє громада в житті людини, суспільства й держави 111

Тема 4.7. Як громада реалізує та захищає свої права і законні інтереси 114
Тема 4.8. Як захищати власні інтереси. Адвокація. Лобізм 118
Тема 4.9. Як живе й урядує шкільна громада 121
Тема 4.10. Як і для чого створюються і діють дитячі й молодіжні громадські об'єднання 124

Розділ 5. СВІТ ІНФОРМАЦІЇ ТА МАСМЕДІА

Тема 5.1. Що таке масмедіа 130
Тема 5.2. Як медіа впливають на людину та суспільство 132
Тема 5.3. Медіа та демократія 134
Тема 5.4. Права і відповідальність медіа – де баланс 137
Тема 5.5. Медіаринок і медіавласність 140
Тема 5.6. Як медіа маніпулюють аудиторіями 142
Тема 5.7. Як медіа провокують конфлікти 145
Тема 5.8. Для чого існують стандарти подання інформації 146
Тема 5.9. Критичне мислення, або чому необхідно бути медіаграмотним 148
Тема 5.10. Цифрова ідентичність в інтернеті 152
Тема 5.11. Як убезпечити себе у віртуальному світі 154

Розділ 6. ВЗАЄМОДІЯ ГРОМАДЯН І ДЕРЖАВИ В ДОСЯГНЕННІ СУСПІЛЬНОГО ДОБРОБУТУ

Тема 6.1. Для чого потрібна економіка 157
Тема 6.2. Як забезпечити сталий розвиток 162
Тема 6.3. Як працює ринкова економіка 166
Тема 6.4. Домашнє господарство як власник і споживач 173
Тема 6.5. У чому полягає сутність підприємництва 178
Тема 6.6. Що продається на ринку праці 183
Тема 6.7. Як корупція позбавляє нас можливостей 186

Розділ 7. УКРАЇНА, ЄВРОПА, СВІТ

Тема 7.1. Яким є вплив глобалізаційних процесів на економіку, культуру, довкілля, людину 195
Тема 7.2. Що загрожує стабільному й безпечному існуванню сучасного світу 199
Тема 7.3. Якими є сучасні міжнародні відносини 201
Тема 7.4. Як здійснюється співпраця в Європі та світі 206
Тема 7.5. Які можливості відкриває Україні співпраця з міжнародними організаціями 209
Тема 7.6. Як і чому відбувається процес європейської інтеграції 213
Тема 7.7. Як реалізується європейський вектор розвитку України 216